TÁMOGATÁS ÉS HASZNOSULÁS

Hatástanulmányok az anyaországi juttatásokról

MTT Könyvtár 10.

A Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványa

MTT, Szabadka, Branislav Nušić utca 2/I.

TÁMOGATÁS ÉS HASZNOSULÁS
Hatástanulmányok az anyaországi juttatásokról

Szerkesztette
Gábrityné Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

Tördelés és fedőlap
Csernik Előd

Korrektúra
Buzás Márta

Nyomda
VERZAL, Újvidék

Szabadka, 2005

TÁMOGATÁS ÉS HASZNOSULÁS

Hatástanulmányok az anyaországi juttatásokról

Szerkesztette:
Gábrityné Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

MTT Könyvtár 10.

A kutatások a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program 5/150/2001. kutatási projekt (Budapest) keretében készültek, a könyv megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság támogatta.

TARTALOM

Bevezető gondolatok 7

Közelkép

Berényi Dénes: Az eredmények, következtetések és javaslatok összefoglalása 13
Tóth Pál Péter: A kutatás során alkalmazott módszerek 25
Kozma Tamás: Kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában 35
Egyed Albert: A magyarországi felsőoktatási és kutatásfejlesztési támogatáspolitika kvantitatív és kvalitatív elemzése 41

Háttér

Gábrityné Molnár Irén: Útkereszteződés – avagy az anyaországi támogatások vajdasági légköre 65
Tóth Pál Péter: Az MTA köztestületének tagjai (Kárpát-medence) 89
T. Mirnics Zsuzsanna: A szülőföldtől a tudományig –
Az anyaországi PhD ösztöndíjak hasznosulásának vizsgálata 131
Gábrityné Molnár Irén: A kihelyezett tagozatok támogatásának hasznosulása 165
Gábrityné Molnár Irén: A Domus Program hasznosulása 197
Mihályi Katalin: A támogatások sajtóvisszhangja 221

Átértelmezés

Berényi Dénes: Tartalmi összefoglaló a kutatási eredményekről 241

Melléklet

Kötetünk szerzői 263
Sadržaj 271
Contents 273

Bevezető gondolatok

Egy nemzeti kisebbség fennmaradása saját értelmiség nélkül lehetetlen. A határon túli magyarok anyanyelvű oktatásának és tudományos kutatásainak támogatása az anyaország részéről jelentősen és közvetlenül befolyásolja a kisebbségi közösséget abban, hogy értelmisége a szülőföldjén maradjon, alkosson, nemzettudatában megmaradjon magyarnak, közvetve pedig befolyásolja az egész kisebbség szülőföldön maradását. Ezt erősítette meg az a hároméves kutatási projekt, amely a határon túli magyar felsőoktatásba fektetett támogatások hasznosulását vizsgálta.

A kutatás 2001–2004 között zajlott ***A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulások*** *címmel. A Berényi Dénes akadémikus által vezetett projekt kétpólusú, ezáltal komplex volt: felölelte a magyarországi intézmények által nyújtott támogatásokat és a határon túli régiókban a támogatások fogadását, hasznosulását. A kutatás földrajzilag a Magyarországot körülvevő hét országra terjedt ki. Tekintettel azonban Ausztria, Szlovénia és Horvátország magyar kisebbségének alacsony számára és a támogatás alacsony voltára, célszerűnek látszott, hogy a kérdőíves vizsgálatokba csak a négy nagy régió kerüljön: Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Vajdaság. A projekt keretében az állapot felmérését kutatásvezetők irányították, s a munkát minden régióban nagyszámú munkatárs segítette.*

A kutatás a legjelentősebb támogató intézményekre, szervezetekre terjedt ki, s felölelte a Művelődési és Közoktatási, illetve az Oktatási Minisztériumot, az Illyés Közalapítványt, a Magyar Tudományos Akadémia megfelelő programjait, az Apáczai Közalapítványt és az erdélyi Sapientia egyetemmel kapcsolatos költ-

ségvetési tételeket. (Ezenkívül voltak más, összegükben kevésbé jelentős támogatások is, ez azonban nem volt vizsgálódás tárgya.) Ez utóbbi kettővel kapcsolatban felmerül a kutatási időtáv kérdése. A projekt ugyanis 2001 közepén indult azzal a céllal, hogy a vizsgálódás az 1990–2000 közötti évtizedre terjed ki, az Apáczai Közalapítvány programja a Határon Túli Magyar Oktatásért 1999-ben éppen hogy megkezdte működését, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemet pedig 2000-ben alapították. A Magyar Tudományos Akadémia vonatkozó programjai közül igen fontos a szülőföldön végzett kutatás támogatása, mely az Arany János Közalapítvány keretén belül csak 2001-ben indult be. S bár a felmérés elsősorban az 1990–2000 közötti évtizedre terjedt ki, a kutatás, ahol csak lehetett, a 2000 utáni éveket is érintette Vajdaságban, egészen 2002-ig.

A kutatásban azt a kérdést kellett feltárni, hogy a határon túli felsőoktatásra és tudományos munkára fordított 12 milliárd forint hogyan hasznosult.

A délvidéki kutatómunkát a Magyarságkutató Tudományos Társaság végezte. Megállapítható, hogy az anyaországi támogatások az összes régió közül Vajdaságba érkeztek legkésőbb: 1995-től kezdve indult be. Hogy nem korábban, annak elsősorban a háború volt az oka. Így érthető, hogy az összes vizsgált határon túli régió közül Délvidék kapta a legkevesebb támogatást. Ez azonban nem lényeges, mert az összegszerűség sok tényezőtől függ, s nem lehet, és nem is kell mindent az anyagiak vetületének tükrében vizsgálni. Az anyaország törődése nagyon sokszor erkölcsi vagy politikai, vagy inkább kulturális hasznosulást nyújtott. Éreztük ezt akkor, amikor a háborús zűrzavarban és bizonytalanságban közösségünk lába alól kezdett kicsúszni a talaj. A jó szándék, a felénk nyújtott kéz volt a fontos.

Az eddigi anyaországi támogatás Délvidék számára főleg ösztöndíjakban, humán és karitatív segítségben nyilvánult meg. A kilencvenes években, az elszegényedés, az Európától való távolodás közepette fontos volt, hogy kapcsolatban maradjunk az anyaországgal, megakadályozzuk vagy lassítsuk, csökkentsük vidékünkről az egyre tömegesebb elvándorlást és az értelmiség elfogyását.

Az elemzésekből kitűnik, hogy a négy régió közül egyedül Vajdaságban nincs még olyan magyar felsőoktatási intézmény, melyet folyamatosan az anyaország támogatna; eddig csak a meglévő intézményekben jelentkező kátyúk foltozását lehetett elérni. Félő, hogy mire egy komplex vajdasági magyar felsőoktatási támogatási stratégia feláll, már nem lesz kinek megnyitni az intézményeket.

A projekt témavezetői és régióvezetői minden Kárpát-medencei kisebbségi közösségből neves szakemberek voltak, mint ahogyan az könyvünk elején is olvasható. A hazai kutatást a Magyarságkutató Tudományos Társaság végezte és koordinálta. A négy régióról készült kész kutatási anyag több száz oldal, a nyersanyag ennek sokszorosa, melyből az elmúlt időszakban több tanulmány jelent meg. A vajdasági kutatás nyersanyaga kb. háromezer oldalt tesz ki, ennek alapján készültek tanulmányok, következtetések. Kötetünkben a vajdasági vonatkozású tanulmányokat rendeztük sajtó alá, vagy emeltük ki a közös tanulmányokból. A rövidítések helyét jelöltük, ugyanakkor feltüntettük a forrást – már kész tanulmányok esetén –, ahol a teljes szöveg olvasható. Egyes témaköröknél a vajdasági vonatkozású rész leválasztása lehetetlen volt, másutt célszerűtlen vagy értelmetlen lett volna; ennek következtében az Olvasó több helyen is tájékozódhat a Kárpát-medencei gyakorlatról és a támogatások–hasznosulások általános problémaköréről.

E kötetével a Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadótevékenységének egy újabb állomásához ért: a könyv, amelyet most átnyújtunk az Olvasónak, az MTT-sorozatban megjelenő 10. kötet. A sorozatnak és az eddigi kiadványoknak teljes listája könyvünk borítóján olvasható.

A szerkesztők

KÖZELKÉP

Az eredmények, következtetések és javaslatok összefoglalása[1]

BERÉNYI DÉNES

Az 1990–2000 évtizedben a Magyarországot környező országok magyar kisebbségei jelentős összegű támogatásokat kaptak a felsőoktatás és a K+F[2] előmozdítására az anyaországtól. Ugyanakkor eddig semmiféle tudományos alapossággal végzett vizsgálat nem történt arra vonatkozóan, hogy ezek **a támogatások hogyan hasznosultak.** Nagyon indokolt volt tehát egy ilyen kutatási projekt beindítása és kivitelezése.

A szóban forgó támogatási tevékenységben a minisztériumoktól kezdve a közalapítványokon keresztül az egyetemekig, tudományos egyesületekig és az önkormányzatokig számos intézmény és szervezet vett részt. Nyilvánvaló, hogy teljes volumenében gyakorlatilag lehetetlen a folyamatot a maga összességében kutatás tárgyává tenni. Ezért *a kutatást mindenekelőtt a legfontosabb támogató intézményekre, szervezetekre korlátoztuk,* éspedig a Művelődési és Közoktatási, illetve az Oktatási Minisztériumra, az Illyés Közalapítványra, a Magyar Tudományos Akadémia megfelelő programjaira, az Apáczai Közalapítványra és a Sapientia egyetemmel kapcsolatos költségvetési tételre. Az utóbbi kettővel kapcsolatban merül fel *a kutatás időtávjának* kérdése. A kutatás 2001 derekán indult el azzal a célkitűzéssel, hogy vizsgálatait az 1990–2000-ig terjedő évtizedre koncentrálja. Ez minden bizonnyal reális célkitűzés, ugyanakkor természetesen nem lehet figyelmen kívül hagy-

[1] Berényi Dénes akadémikus az összefoglalót számos munkatársa tanulmányaiból állította össze (szerk.).

[2] Kutatás és fejlesztés (szerk.)

ni, hogy az Apáczai Közalapítvány[3] 1999-ben éppen hogy megkezdte működését, a Sapientia-EMTE-t[4] pedig 2000-ben alapították. Ami pedig az MTA[5] vonatkozó programjait illeti, azok közül az egyik igen fontos, a szülőföldön végzett kutatás támogatása csak 2001-ben indult az Arany János Közalapítvány keretén belül.

A fentiek alapján a kutatást elsősorban *az 1990–2000-es évtizedre koncentráltuk,* de ahol és amennyire lehetett, kitekintéssel a 2000 utáni évekre is.

Még egy további korlátozást is bevezettünk *a kutatás földrajzi területe* vonatkozásában. Elvben, de a gyakorlatban is a Magyarországot körülvevő hét országban él magyar kisebbség. Tekintettel azonban Ausztria, Szlovénia és Horvátország magyar kisebbségének számarányára és a szóban forgó támogatás nekik juttatott mértékére, célszerűnek látszott, hogy a vizsgálatokat csak a négy *nagy régióra,* nevezetesen a Felvidékre, Kárpátaljára, Erdélyre és Vajdaságra korlátozzuk.[6]

A kutatásban alkalmazott módszerek

A hasznosulás sokkal komplexebb kérdés annál, mint hogy csak számba vegyük, hol, mi épült, vagy hogy milyen ösztöndíjakat osztottunk ki, és mennyit stb. A hasznosulást, nevezetesen a felsőoktatás és a K+F céljára juttatott támogatások hasznosulását lehet vizsgálni az egyes személyek és intézmények, de az egyes régiók tudományossága, sőt az adott régió magyar kisebbsége szempontjából is, és fel lehet tenni a kérdést az anyaország szempontjából is. Kutatási projektünkben arra törekedtünk, hogy a vizsgálatok során lehetőség szerint mindezeket a szempontó-

[3] Teljes nevén Apáczai Közalapítvány a Határon Túli Magyar Oktatásért (szerk.)

[4] Erdélyi Magyar Tudományegyetem (szerk.)

[5] Magyar Tudományos Akadémia (szerk.)

[6] *Berényi Dénes–Tóth Pál Péter: Hogy hasznosultak a magyarországi támogatások a környező országok magyar felsőoktatásában és kutatásában.* Részletekben megjelent a magyarországi tudományos szakfolyóiratokban (szerk.).

kat figyelembe vegyük, és az így felmerülő kérdésekre feleletet tudjunk adni.

Vizsgálatainkban mindenekelőtt a támogatók beszámolóinak, illetve a hozzájuk eljuttatott jelentéseknek, továbbá a megfelelő dokumentumoknak (előterjesztések, határozatok, feljegyzések, rendeletek, törvények stb.) az elemzésére támaszkodtunk.

A kutatásaink során alkalmazott további módszerek között elsőként említjük az ún. *mélyinterjúkat.* Ezek előre kimunkált kérdések feltevésével folytatott beszélgetések azokkal, akik az anyaországban a szóban forgó döntéseket előkészítették, illetve a döntéseket meghozták, valamint azokkal, akik az egyes régiókban – ahová a támogatások irányultak – mint véleményirányító, mértékadó személyiségek játszottak szerepet a múltban, és játszanak a jelenben is. Szándékaink szerint hasonló interjúk készültek annak a többségi nemzetnek a témában illetékes képviselőivel is, ahol az érintett magyar kisebbség él, illetve ahová a vizsgált támogatás eljutott.

Fontos módszer volt az *önkitöltős kérdőívek* szétküldése, illetve a megfelelő válaszok analízise. Ilyen felmérés készült az MTA határokon túli köztestületi tagjai részvételével, továbbá azokkal az ösztöndíjasokkal, akik a Domus Program keretében végeztek kutatómunkát Magyarországon. Az anyaország egyetemeinek, főiskoláinak kihelyezett tagozatain tanulókat is megkerestünk ilyen kérdőívekkel, hasonlóan azokhoz, akik a környező magyar kisebbség tagjai közül magyarországi doktori ösztöndíjat kaptak. Ezzel a módszerrel is dolgoztunk a tudományos utánpótlás és továbbképzés kérdésének vizsgálatában. Ennek során a határon túli, Kárpát-medencei vezetőkutatóknak küldtük ki a kérdőíveket.

Kutatásainkban felhasználtuk a vonatkozó *sajtó elemzését* is. Ez jelenti részben a kisebbségi magyar sajtó anyagának feldolgozását, de jelenti a megfelelő többségi sajtó átvizsgálását is, részben pedig a magyarországi sajtó témával kapcsolatos figyelemmel kísérését. A felsorolt módszereket kiegészítette adott témakörben (tudományos utánpótlás és továbbképzés; magyar professzorok bekapcsolódása a Kárpát-medencei magyar felsőoktatásba Magyarország határain kívül) *műhelyfórum,* illetve speciális konferencia szervezése is. Ott, ahol ez szükséges volt, *szemé-*

lyesen vagy írásban megkerestük a hazai és a határon kívüli magyar felsőoktatási intézményeket.

A fenti módszerekkel végzett vizsgálatokon kívül külön kutatásokat is végeztünk dokumentumok átvizsgálásával és személyes tájékozódással annak felderítésére, hogy *Közép- és Kelet-Európában milyen tanulságokat lehet levonni a kisebbségi egyetemalapítási és felsőoktatási kísérletekre vonatkozóan.* Ez tulajdonképpen módszerként szolgált arra, hogy a vizsgált magyar törekvéseket ezekkel összehasonlíthassuk, megfelelő távlatba helyezhessük.

A még távolabbi kitekintést szolgálta a hungarológia határon túli intézményrendszerének vizsgálata, amely többek között lehetővé tesz *bizonyos összehasonlítást a hungarológiai felsőoktatást* illetően a négy magyar kisebbségi régióban és a világ legkülönbözőbb részein egyaránt.[7]

Kisebbségi egyetemalapítási és felsőoktatási kísérletek Közép- és Kelet-Európában

Fontos tudni, hogy *a kisebbségi felsőoktatás kérdése nem valamiféle specifikus, példa nélküli elszigetelt magyar kérdés,* ez szerte a világon előfordul. Természetesen teljes általánosságban, az egész világra, még csak Európára kiterjedően sem vizsgálhattuk a kérdést, de 16 esettanulmányban dokumentumok tanulmányozása és személyes kiszállások útján részletesen tájékozódtunk kisebbségi felsőoktatási intézményekről, alapítási, működési körülményeikről Közép- és Kelet-Európában a dél-tiroli (Bolzano/Bozen) Szabad Egyetemtől és az Európa Egyetem Viadrinától (Frankfurt/Oder) kezdve a Partiumi Keresztény Egyetemen és a Sapientia-EMTE Csíkszeredai Karán keresztül a stockholmi School of Economics kihelyezett tagozatáig Rigában és az Universitas Studiorum Polna Vilnensisig (Litvánia).

[7] További részletek e fejezetben, *Tóth Pál Péter: A kutatás módszertana* című publikációban, valamint a szerző *A kutatás módszertana* című tanulmányában, melyet külön füzetben a Balassi Bálint Intézet adott ki. Budapest, 2002. Ugyanez CD-lemezen is (szerk.).

Mindezekre – Közép-Európa keleti felén – csak az 1989–1990 éveket követően kerülhetett sor, és létrejöttükben alapvető szerepe volt a helyi elitnek és egy-egy megfelelő menedzser közreműködésének. Ezeknek a felsőoktatási kísérleteknek egyik fontos megjelenési formájuk az ún. kihelyezett tagozatok, amelyek egy része később önálló intézménnyé válhatott. Mindenesetre a közvetlen vagy közvetett (alapítványok általi) állami támogatás gyakorlatilag egyik formánál sem nélkülözhető.

Magyar vonatkozásban kiemelendő, hogy kétségtelen hiánypótló és hasznos működésük mellett a szóban forgó kérdésben sok volt a spontaneitás, a koordinálatlanság. Másrészt ebben a tevékenységben nagyon fontos a törekvés arra, hogy a felsőoktatási kísérletek és megoldások EU-konform legyenek (bolognai folyamat).

A magyar támogatáspolitika és a támogatások összegszerűsége

A tanulmányozott dokumentumok alapján – amelyet egyébként a külföldön és belföldön felvett mélyinterjúk is megerősítenek – a vizsgált időszak a támogatások filozófiája szerint *a kormányciklusoknak megfelelő periódusokra osztható,* éspedig:

– 1990–1994. Megindul a szervezett támogatás, viszonylag csekély összeggel, de távlatilag is jelentős programok kelnek életre (kihelyezett tagozatok, „városi egyetemek").[8] A Magyar Tudományos Akadémia 1990-ben létrehozta a „külső tagság" intézményét, első alkalommal 34 külső tagot, azaz magát magyarnak (is) valló tudóst választott sorai közé.

– 1994–1998. A támogatás összege ugyan nem növekszik, de tovább formálódik a megfelelő intézményrendszer (alkuratóriumok, szaktestületek). Az Akadémián elkezdi működését a Ma-

[8] E periódus ellentmondásos folyamatokat is elindított. Ekkor kezdődött a határon túli magyar fiatalok tömeges átáramlása a magyarországi felsőoktatási intézményekbe; ez az állapot – túl azon, hogy a szülőföldön hasznosítható anyagi források jelentős részét leköti – jelentős migrációt eredményezett.

gyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, és beindulnak programjai (Domus ösztöndíjak). Ezen időszakon alperiódusnak tekinthető 1997–1998, amikor pénzügyi vonatkozásban a Bokros-csomag hatása érvényesült.

– 1998–2002. A támogatás összege nagymértékben emelkedik, új kezdeményezések és intézmények jönnek létre: Apáczai Közalapítvány a Határon Túli Magyar Oktatásért, szülőföldi kutatástámogatás az Arany János Közalapítvány keretében, a Sapientia-EMTE Tudományegyetem megalapítása magyar költségvetési pénzből.

Napjainkban a támogatások összegszerűsége az 1997–1998-as szintre esett vissza.

Az 1992–2002. Ebben az időszakban az MKM/OM az Illyés Közalapítvány, az Apáczai Közalapítvány és az MTA, valamint a Sapientia egyetem közvetlen költségvetési támogatása összesen mintegy kerekítve 12 milliárd Ft-ot tett ki. A forrás-allokáció összetettsége és a résztámogatások nehezen áttekinthető volta miatt egészen pontos értéket nem lehet megadni.[9]

* * *

Az Illyés Közalapítvány általában viszonylag kisebb összegű támogatásokat adott, míg pl. az Apáczai Közalapítvány alapvető célkitűzései között szerepel, hogy a rendelkezésére álló összeget eleve nagyobb beruházásokra igyekszik juttatni (természetesen pályázati alapon).

Összefoglalva és vázlatosan tekintsük át, hogy az egyes magyar kisebbségi régiókban milyen intézmények/műhelyek létesültek, épültek és kezdték el működésüket.

– Megkezdték működésüket az egyetemi, főiskolai kollégiumok magyar anyanyelvű hallgatók számára több helyen is, és ez alapvető jelentőségű (de számuk és férőhelyeik távolról se elegendőek): Nyitra, Ungvár, Munkács, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Újvidék.

[9] Bővebben kötetünkben, *Egyed Albert: A magyarországi felsőoktatási és kutatásfejlesztési támogatáspolitika kvantitatív és kvalitatív elemzése* című tanulmányában a 41. oldalon (szerk.).

– Magyar nyelven oktató egyetemeket, főiskolákat alapítottak (Beregszász, Nagyvárad, Csíkszereda, Marosvásárhely, Kolozsvár, Révkomárom).

– Rendkívül fontos, hogy tehetséggondozó kollégiumok létesültek (Komárom: Selye Kollégium, Beregszász, Újvidék).

– Jelentős eredménynek számít néhány önálló, magánkezdeményezésből létrejött kutatóintézmény támogatása, így a Felvidéken a Fórum Intézet, a Székelyföldön pedig a Kulturális Antropológiai Műhely (KAM).

– Különböző tudományos egyesületeknek, konferenciáknak jutott kisebb-nagyobb támogatás, így elsősorban az Erdélyi Múzeum Egyesület részére.

A fentiek a szóban forgó támogatások nélkül nem jöhettek volna létre, illetve nem folytathatták volna működésüket.[10]

A támogatások fogadtatása és visszhangja

A támogatások hatása tágabb értelemben tükröződhet a határainkon kívüli magyar kisebbségi társadalmakban és a megfelelő többségi társadalmakban. Ezt egyrészt az egyes régiókban a kisebbségi, másrészt a megfelelő többségi sajtóban megjelent közlemények elemzésével vizsgáltuk, továbbá mélyinterjúkat készítettünk mind a kisebbségi, mind a többségi társadalom értelmiségi, tudományos elitjéhez tartozó személyekkel. A magyarországi társadalmi visszhangot is elsősorban a sajtón keresztül vizsgáltuk.[11] Ezt egészítették ki a határon túli támogatáspolitikában szerepet játszó személyekkel készített mélyinterjúk, bár ezek elsősorban a magyar támogatáspolitika elemzésének tárgyát képez-

[10] Bővebben kötetünkben, Egyed Albert tanulmányában, valamint a szerző: *A határon túli magyar felsőoktatási támogatáspolitika kvalitatív és kvantitatív elemzése* című munkájában, Magyar Kisebbség, Kolozsvár, 2004 (szerk.).

[11] A *magyarországi társadalmi visszhangra* a három legnagyobb példányszámú napilap *(Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság)* megfelelő cikkei elemzése alapján következtettünk. Három évfolyamban (1993, 1997, 2000) vizsgáltuk a sajtóközleményeket, havonta a hetek változtatásával egy-egy hetet feldolgozva.

ték, ehhez szolgáltattak pótolhatatlan adalékokat. Mind a határon túli, mind a hazai sajtóban több száz közlemény feldolgozására került sor. Az interjúk során is mindkét vonatkozásban több mint hetven személyt kerestek fel a kérdezőbiztosok.

A *határon túli magyar sajtót* illetően mind a négy vizsgált régióról megállapítható, hogy az elemző, véleményformáló cikk nagyon ritka. Elsősorban híreket, pályázati kiírásokat, eseményekről szóló beszámolókat tesznek közzé. Ritka a negatív sajtóvisszhang is. (Ilyen jelent meg például a Felvidéken 1990-ben a magyarországi felsőoktatási intézményekben való továbbtanulás, vagy 2001-ben a sajtótámogatások csökkentése kapcsán.) Mindenesetre megállapítható, hogy nem találunk markáns különbségeket a különböző magyar kisebbségi régiók sajtóvisszhangja tekintetében ott sem, ahol a magyar sajtó (pl. az erdélyi) intézményhálózata sokkal kiterjedtebb, mint a többi régióé.

Ami *a többségi társadalom sajtóját* illeti, kutatásaink azt mutatják, hogy a többségi társadalmakat ezek a támogatások nem foglalkoztatják. Ez feltehetőleg annak tudható be, hogy a megfelelő felhívások, közlemények magyar nyelven jelennek meg, így nem jutnak el hozzájuk, másrészt nem rájuk vonatkoznak, ezért figyelmen kívül hagyják. Természetesen minden régióban kivételt képeznek az olyan események, mint egy jelentős épület átadása, vagy pl. a Sapientia egyetemmel kapcsolatos események, amelyeket már nem hagynak, nem hagyhatnak figyelmen kívül.

A *magyar kisebbségi társadalmak meginterjúvolt reprezentánsai* kivétel nélkül pozitívan ítélik meg a támogatások létezését, ugyanakkor a magyarországi kormányváltásokkal járó jelentős oktatás- és tudománypolitikai, valamint finanszírozási változásokat nem tartják szerencsésnek. Problémát jelent, hogy e téren nincs egy, a mindenkori kormánytól független magyar stratégia.

Az interjúalanyok véleményei között előfordulnak kisebb-nagyobb ellentmondások is, de meglehetősen általános az az álláspont, hogy több beleszólást igényelnének a támogatások elosztásába.

A *többségi társadalom elitjéhez tartozó* személyek az egyes régiókban általában elutasítják az interjúadást azzal, hogy nin-

csenek információik, vagy hogy a dolog őket nem érinti. Kivétel Vajdaság, illetve bizonyos értelemben Kárpátalja – bár az nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy ez minek tudható be: pl. a vajdasági magyar kutatók nagyobb aktivitásának, vagy a nyilatkozók nagyobb hajlandóságának. Itt többek között jónak tartanák, ha a támogatások beilleszkednének a nemzetközi kapcsolatokba, bevonhatók lennének az állami ellenőrzés körébe(!).

Végül is levonható az a következtetés, hogy a felsőoktatási és K+F támogatás – a magyarországi támogatással szervezett önálló magyar felsőoktatási intézményeket kivéve – mind a kisebbségi, mind a megfelelő többségi társadalom számára „gyakorlatilag" ismeretlen maradt. Míg az utóbbi akár pozitívumként is felfogható – mert nem lépett fel akadályozó tényezőként –, az előbbinek nem lehet igazán örülni.

* * *

Röviden az állapítható meg, hogy a reflexió döntő többségben és mértékben pozitív – túl a híreken, közleményeken stb. Negatív hangok akkor kerülnek előtérbe, amikor a párt- és napi politikai szempontok túlságosan nagy befolyást gyakorolnak ezekre a folyamatokra (pl. az Illyés Közalapítvánnyal kapcsolatos ügyek a kormányváltás után).

Fontos következtetések, javaslatok

Mindenekelőtt annak tudatában kell lennünk, hogy *a határokon átnyúló, illetve kisebbségi felsőoktatási és K+F támogatás nem valamiféle példa nélküli magyar specialitás* – akkor sem, ha tényleg vannak sajátos vonásai –, hanem nyugaton (Dél-Tirol) éppen úgy megtalálható, mint keleten (Vilnius), és ezek a feladatok nem bízhatók kizárólag a piacra: az állam szerepe megkerülhetetlen. Kutatásaink azt mutatják, hogy ezekkel a magyar törekvésekkel szemben nincs különösebb ellenállás sem az egyes környező országok értelmiségi, tudományos elitje, sem a többségi társadalom egésze részéről.

A pillanatnyi, aktuális, koordinálatlan, improvizált támogatások is hasznosak, de egy olyan – kormányváltozások felett álló – *stratégia* kidolgozására van szükség, amely a határokat nem tekint-

ve egységben látja a *magyar felsőoktatást* – sőt a magyar oktatás egészét – és a K+F feladatokat. Ezen túlmenően figyelembe kell venni a területfejlesztési szempontokat, és a stratégiának illeszkednie kell az egyetemi hálózatok kialakításának EU-s koncepciójába (bevonva tehát nemcsak a magyar anyanyelven oktató felsőoktatási, kutatási intézményeket), és ezen belül kell megtalálni a magyar nyelvű felsőoktatás helyét.

Az első szükséges lépés lenne egy megfelelő információs rendszer létrehozása a határainkon túlra, a magyar kisebbségi régiókba irányuló támogatásokról, ezen belül a felsőoktatási és K+F támogatásokról. Olyan konkrét szervezeti megoldásokra is lehet gondolni, mint regionális, vagy akár Kárpát-medencei rektori konferencia létrehozása, de különösen fontosak a határokon átnyúló kutatási projektek. A magyar–magyar tudományos kapcsolatok katalizátorai lehetnek a szélesebb körű regionális, országok közötti együttműködéseknek.

Vizsgálataink szerint a *tudományos utánpótlás* és továbbképzés ügye – a határokon túli tudományos elit véleménye szerint –, ha számos tekintetben problémákat vet is fel, lényegében jó úton van. Nagyon fontos a tehetséggondozó kollégiumok (a révkomáromi *Selye-típusú*) erősítése és újak létesítése. A szakkollégiumok szellemisége, legalább egy nemzetközi nyelv és a többség nyelvének elsajátítása – amely egyébként a határon túli felsőoktatási képzésben mindenütt fontos – segítik a fiatal tehetséges kutatók érvényesülését szülőföldjükön és Európában is. A fiatal kutatók karrierje szempontjából oly fontos magyar felsőoktatási és kutatási intézményrendszer létrehozása határainkon kívül semmiképpen sem lehetséges – sőt minden tudományágra vonatkozóan nem is célszerű –, bár bizonyos mértékig már megtörtént és szükséges is. Egyébként a magyarországi doktori ösztöndíj határon túli fiatalok számára csak igen korlátozott mértékben indokolt, részképzésre és kettős doktorátusi vezetésre kell törekedni.

Fel kell figyelnünk arra, hogy mind a kihelyezett tagozatok esetében, mind a doktori képzésben hangsúlyozottan visszatérő kritika: *a gyakorlati képzés nem kielégítő,* és kevés a személyes konzultáció. Ezek olyan észrevételek, amelyek a magyarországi

képzés tekintetében is problémát jelentenek. *Végül:* kutatások kétségtelenül előrevitték ismereteinket arra vonatkozóan, hogy a határainkon túl a magyar kisebbségek körében hogyan hasznosultak a felsőoktatási és K+F támogatások. Az sem kétséges azonban, hogy számos lényeges kérdés vár még feltárásra. Így pl. a környező országok magyar kisebbségei köréből Magyarországon (ösztöndíjjal vagy anélkül) *doktori fokozatot szerzett* fiatal kutatók pályakövetése, vagy *a támogatások tényleges hatása a magyar kisebbségi társadalomra* (pl. a kihelyezett tagozatokon végzettek elhelyezkedése és beválása a munkahelyeken).

A kutatás során alkalmazott módszerek

TÓTH PÁL PÉTER

1. A kutatás szervezete és sajátságai

A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk című projekt során alkalmazott módszerek a kutatás céljának alárendelten szorosan kötődnek a feldolgozott anyag természetéhez, illetve azokhoz a feltételekhez és körülményekhez, amelyek a vizsgálat elkészítését lehetővé tették és befolyásolták. A kutatást – jellegéből adódóan – két területen, Magyarországon és a célországokban (Szerbia és Montenegró, Románia, Szlovákia, Ukrajna) végeztük. A hazai támogatás filozófiájának jobb megértése érdekében azonban a nyugat-európai országok némelyikének, illetve a szomszédos országok hasonló típusú tevékenységét is bevontuk a vizsgálat körébe. A projektet hazai és a szomszédos országok kutatóiból álló testület irányította.

A Magyarországon folyó kutatás keretében feladatunk volt feltárni a támogatók céljait, a támogatás összegét, a támogatási összeg célországonkénti és feladatonkénti megoszlását, valamint hogy a támogatók mennyiben és hogyan ellenőrizték a támogatások hasznosulását. A kutatás tervezésekor számoltunk azzal, hogy a támogatás teljes volumenét és hasznosulását a maga egészében és sokrétűségében a vizsgált célcsoport/célterület pontos körülhatárolása után sem tudjuk feltárni. Éppen ezért a célországokban végzett kutatás csak azokra a területekre terjedt ki, ahol a magyar nemzetiségűek többsége él, illetve ahová a határon túli felsőoktatási és K+F támogatás koncentrálódott.

Egymással számos összefüggésben – Magyarországon és a szomszédos négy országban –, több metszetben jelentősen elté-

rő folyamatokat kellett elemezni. A módszerek kiválasztásánál figyelembe vettük, hogy már a Magyar Királyság idejében a központ (a mai Magyarország területe) és a periféria (a mai határon túli régiók), valamint az egyes perifériák között különbségek voltak, amelyek az első és a második világháborút követően egyértelművé váltak. Ennek következtében – az eltérő sajátosságokat figyelembe véve – azonos metodológiával végzett vizsgálatokkal és azonos logikai szerkezet alapján készített elemzésekkel biztosítottuk a térség egészére jellemző közös tendenciák feltárását, a régiókat jellemző eredmények és hiányosságok összehasonlíthatóságát és az elemzések homogenitását.

A határon túli felsőoktatási és K+F támogatások és hasznosulásuk című projekt megvalósítása annyiban is sajátos volt, hogy a kutatást: a dokumentum- és adatgyűjtést, elemzések és hatásvizsgálatok egy részét – a támogatásokkal összefüggő, Magyarországon készített elemzésekre is reflektálva – a célországokban létrehozott kutatói teamek végezték.

A kutatás kezdetén – mivel hasonló vizsgálat még nem volt hazánkban – a témához valamilyen formában kapcsolódó korábbi részelemzések számbavételét, elemző feldolgozását végeztük el, mellyel párhuzamosan problémafeltáró megbeszéléseket tartottunk. Ezek világossá tették számunkra, hogy kiterjedt alapkutatás és *a módszerek körültekintő megválasztása* nélkül feladatunkat nem végezhetjük el. *Éppen ezért a kutatás céljának a pályázati anyagban megfogalmazottakhoz viszonyított pontosabb körülhatárolását, megfogalmazását követően a vizsgálat során használt módszerek kidolgozásába kezdtünk, s részben a kutatás egészére, részben az egyes régiókkal, illetve témákkal összefüggésben több szakértői megbeszélést tartottunk. Mindennek eredményeként született meg az első módszertani vázlat, amelyet – véglegesítése előtt – még a kibővített kutatói értekezlet is megvitatott. E közel fél évig tartó munka eredményeként egy olyan dokumentum született, amelyre a kutatás minden fázisában támaszkodhattunk.*[1] *Az alkalmazandó módszerek megvá-*

[1] Tóth Pál Péter: *A kutatás módszertana.* (Szerk: Fedinec Csilla) Budapest, 2002. 98. p. Kutatásvezető Berényi Dénes.

lasztásakor egyrészt arra törekedtünk, hogy minden témakörhöz (jellegének megfelelően) a leginkább alkalmas módszert válaszszuk. Másrészt – mivel a projekt egészének a lehető legteljesebb feldolgozását tűztük ki célul – egy-egy altéma sokoldalú módszertani megközelítését készítettük elő. Már ekkor tisztában voltunk vele, hogy a kutatás során nem lehet majd minden tervbe vett módszert alkalmazni, és hogy a vizsgálatok során felvetődő újabb problémák nem tervezett módszerek használatát is szükségessé tehetik.

A kutatás kezdetén – mivel a témával összefüggésben nem álltak rendelkezésünkre alapdokumentumok – nem volt ismeretes számunkra az sem, hogy a hasznosulás „mértékét" feltáró hatásvizsgálat megvalósításához milyen adatok, dokumentumok állnak rendelkezésre. Azt sem lehetett tudni, hogy ezek az anyagok évenkénti megoszlásban találhatóak-e majd, vagy csak általánosságban a támogatás egészére vonatkoznak. Az alapkutatás során fel kellett tárni a határon túli felsőoktatási és K+F támogatásokkal és hasznosulásukkal kapcsolatos előterjesztések, döntések, értékelések – különböző főhatóságoknál, regionális szerveknél, magánszemélyeknél vélhetően megtalálható – dokumentumait, illetve a hazai és a szomszédos országok sajtójában a támogatásokkal kapcsolatban megjelent anyagokat. Ezek kiegészítéseként pedig *survey* vizsgálatokkal és a téma szereplőivel készített interjúkkal új dokumentumokat hoztunk létre, s adatbázisokat készítettünk.

Az alapkutatás előkészítésének fontos eleme volt – a támogatottak tipológiájának elkészítése után – a kulcsfogalmak: a *K+F támogatások,* illetve a *hasznosulás* értelmezési keretének meghatározása.

Hasznosulási modulok

A projekt egyik központi kulcsfogalmát, a hasznosulást *modulok* segítségével vizsgáltuk. *A hasznosulás „mérése" lényegében az értékelés kérdésköréhez kapcsolódik, melynek annyiféle célja lehetséges, amennyi az értékelés egyéb kategóriáinak figyelembevételével meghatározható. A szerteágazó lehetőségek közül mi az értékelés céljának a legátfogóbbat választottuk. Ez pedig*

nem volt más, minthogy a támogatás bármelyik formájának megvolt-e a kívánt hatása, és hogy az anyagi befektetésekhez képest milyen értéket nyújtott. A hasznosulással, azaz a támogatások értékelésével kapcsolatos vizsgálatunk egyben olyan ismeretek összegyűjtésére is irányult, melyek segítségével a támogatások jövőbeli indokoltságát, vagy nem kellő megalapozottságát lehet alátámasztani. A támogatás hasznosulásának alapvető mintáiként a következő modulokat definiáltuk:

- a támogatás tárgyi megvalósítása (például épület, eszközök, könyvtár stb.);
- a támogatás szellemi terméke (kutatási termék, publikáció, szakmai tanácskozás);
- helyi, magyarországi és Magyarországon túlmutató tartós szakmai kapcsolat;
- együttműködési keret, hálózathoz való tartozás;
- a személyes egzisztencia és/vagy az intézményi alapfenntartás;
- közvélemény, tudományos, kulturális és oktatási elitek véleménye;
- intézmények vagy intézményi hálózatok kifejlesztése;
- a kutatók szubjektív pozíciójának megerősödése (magabiztosság, tudat stb.);
- multiplikátor-hatás a térségben (pl. munkaerő-piaci alkalmazás, fiatal kutatók helyzetbehozása, technológiák, ipari vagy más termékek megjelenése);
- a magyar tudományosság presztízsének növekedése;
- a magyar identitástudat erősödése;
- nemzetközi elismerések.

A hasznosulás indikátorai

A hasznosulás mértékének fontos indikátora volt a *támogatók* éves beszámolóinak és a *támogatottak éves beszámolóinak, jelentéseinek* összehasonlító elemzése, az azonosságok és különbözőségek egymásra vetítése.

A Magyarországon folyó kutatás fontos eleme volt a támogatás történetének feltárása, melyet részben a dokumentumok (elő-

terjesztések, belső határozatok, feljegyzések, jegyzőkönyvek, rendeletek, törvények stb.) alapján, részben pedig azokkal a személyekkel készített interjúk segítségével végeztük el, akik az 1980-as évek legvégén és az 1990-es évek elején a támogatást előkészítették, illetve, akik a különböző időszakokban a döntéseket meghozták. A támogatás odaítélésének mechanizmusát, fejlődéstörténetét, a döntések nyilvánosságával kapcsolatos kérdéseket a legjelentősebb támogatott helyek vezetőivel készített interjúk segítségével kutattuk.

A határon túli felsőoktatási és K+F szféra támogatás magyarországi és célországbeli (társadalmi) fogadtatását részben interjúk, részben pedig a sajtóanyag elemzésével tártuk fel.

A célországokban létrehozott kutatói teamek egyrészt szintén alapkutatásokat, másrészt pedig adatfelvételt és előkészítő, kiegészítő elemzéseket végeztek. Az alapkutatásokat előkészítő és kiegészítő munkák keretében célországonként elkészítettük a magyar kisebbség helyzetének általános leírását. Az alapkutatás keretében arra kerestünk választ, hogy a magyarországi támogatások hogyan hasznosultak a célországokban működő magyar felsőoktatási intézmények, K+F kutatóhelyek, oktatók és kutatók munkájában, illetve hogy ezek milyen elmozdulást, presztízsnövekedést eredményeztek a kisebbségi magyar társadalomban, a magyar és a nemzetközi tudományosságban. E kérdésekre önkitöltős kérdőív segítségével, *survey* vizsgálat keretében kerestünk választ. Adatfelvétel készült többek között a Magyar Tudományos Akadémia célországokban élő köztestületi tagjaival; a Domus Program célországokban élő résztvevőivel; véletlen mintavételes eljárással kiválasztott magyarországi egyetem kihelyezett tagozatain tanulókkal és végzett diákjaival, illetve a magyarországi intézmények PhD- és DLA-képzési programjaiban részt vevő célországokbeli magyar hallgatókkal és végzettekkel.

A támogatások megítélését a támogatottak véleményirányító személyiségeivel folytatott beszélgetések, közös vázlat alapján intenzív interjúk segítségével készültek. Azokkal a kulcspozícióban lévő (vagy volt) személyekkel is azonos szerkezetű mélyinterjúk születtek, akik a célországokban a támogatási gyakorlat egészét vagy nagyobb részét ismerték, s akik a magyarországi

támogatásokkal kapcsolatos feladatok intézésében, szétosztásában szerepet játszottak. Ezt a célt szolgálta a témakörhöz kapcsolódó médiaanyagok összegyűjtése és feldolgozása a célországokban megjelent, legjelentősebb magyar és nem magyar nyelvű sajtóanyagból. Emellett ugyanebben a témakörben interjúkat készítettünk a többségi és a kisebbségi nemzethez tartozó értelmiségiekkel. Országon belül és az országok közötti összehasonlíthatóság érdekében az interjúk természetesen azonos szerkezetűek voltak.

A szakirodalomban megfogalmazott kritériumok és teljesítésük

A projekt keretében több kérdőíves vizsgálatot is végeztünk. Ezekkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy messzemenően figyelembe vettük a módszertani szakirodalomban megfogalmazott kritériumokat a kutatási probléma megfogalmazásának, a hipotézisek felállításának, a fogalmak meghatározásának, az adatgyűjtés megtervezésének és a kérdőív elkészítésének minden fázisában. A kutatási hipotézis kialakítása és szakértőkkel történt megvitatása után alakítottuk ki azokat a legfontosabb kérdésköröket, amelyek a kérdőív vázát alkották, s ezeket két szakértői fórum résztvevőivel megvitattuk. Ezt követően a kérdőíven módosításokat végeztünk (kérdések újrafogalmazása, sorrendje, tervezett kérdések kihagyása, újabb kérdések megfogalmazása). A módosított kérdőívet minden régióban kipróbáltuk, majd véglegesítettük.

A kérdések többsége zárt kérdés volt, ennek megfelelően a megkérdezetteknek a felsorolt lehetőségek közül kellett választaniuk. Emellett minden olyan esetben, amikor célravezetőbbnek tűnt, nyitott kérdés segítségével tettünk kísérletet a probléma feltárására. Gondot okozott a mintaképzés és a mintába került személyek kiválasztása. Az adatfelvételeknél a rendelkezésünkre álló névsorokat felhasználtuk; a lakcímek hiánya, pontatlansága miatt azonban nehezen lehetett elérni, hogy a megkérdezettek válaszai az adott témakörben a teljes sokaság véleményét tükrözzék.

A fentiek mellett tartalmi és módszertani szempontból néhány nyugat-európai ország, illetve a szomszédos országok hasonló tí-

pusú tevékenységét is bemutattuk. Ennek az volt a célja, hogy összegyűjtsük és elemezzük a kisebbségi egyetemalapításokkal kapcsolatos kelet-közép-európai és részben az EU-s országokban leszűrhető tapasztalatokat. A korábbi kutatásaink alapján[2] megállapítottuk, hogy a vegyes lakosságú régióknak sajátos felsőoktatási-kulturális igényeik vannak, amelyek eltérnek a homogén lakosságú térségekétől. Ezekre válaszként olyan felsőoktatási intézményi modellek alakultak ki, amelyek nemcsak eltérnek az egynyelvű, egykultúrájú egyetemektől, hanem fejlesztésük, működtetésük, beillesztésük az (adott) oktatási rendszerbe sajátos munkát és szaktudást igényel. Az állítások érvényességét a fenti témakörben megjelent publikációk, törvények, irányelvek, dokumentumok elemzésével igazoltuk.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a választott módszerek jól segítették a projekt megvalósítását, s nem volt szükség rá, hogy a vizsgálat során a tervezett módszertani megközelítés helyett újat alkalmazzunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kutatás folyamán a tervezett módszertani megközelítést minden összefüggésben automatikusan alkalmaztuk. Mint említettük is, már a módszerek megválasztásakor tisztában voltunk vele, hogy

[2] Korábbi kutatásainkban különböző lakossági magatartásokat („együttműködés", „túlélés") különítettünk el, amelyeknek különböző oktatáspolitikák („tradicionális", „modernizációs") felelhetnek meg. Leírtuk a dél-alföldi, az észak-alföldi (kelet-magyarországi) és az észak-magyarországi határ menti régiók együttműködését. Megismerkedtünk olyan egyetemi/felsőoktatási kezdeményezésekkel, mint a komáromi Selye János láthatatlan kollégium, a királyhelmeci városi főiskola, a beregszászi Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, a nagyváradi Sulyok István Főiskola. Kapcsolatot építettünk ki az erdélyi regionális egyetemet kezdeményező szakmai-politikai és önkormányzati testületekkel, és tanulmányoztuk a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem erdélyi regionális szerepkörét. E munkálatainkat egybevetettük azokkal a kutatásokkal, amelyeket a hollandiai székhelyű CHER (Consortium of Higher Educational Researchers) szervezésében ismertünk meg, és amelyek alkalmat adtak hasonló és eltérő – elsősorban EU tagországbeli – politikák tanulmányozására (regionális, multifunkcionális egyetemek Írországban, Norvégiában, Ausztráliában, az egyetemi integrációk helyzete és sorsa stb.).

a kutatás során valamennyi módszert nem feltétlenül tudjuk alkalmazni. Ez nem csupán feltételezés volt részünkről: a kutatás módszertanának végiggondolását s az alkalmazott módszerek elfogadását követően pedig bizonyossá is vált. Ugyanis még meg sem kezdődött a feltáró munka, amikor az eredeti kutatási elképzelést egy témakörrel (A hungarológia intézményrendszere fejlődésének és a magyar mint idegen nyelv oktatása alakulásának a vizsgálata) *ki kellett egészíteni. Az azonos pénzügyi feltételek mellett bekövetkezett témabővítés pedig szükségszerűen azzal a következménnyel járt, hogy tervezett kutatási megközelítéseket, felvételeket elhagytunk, s ennek megfelelően a feldolgozás módszertani lehetőségeit szűkítettük. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a feltáró munkát nem tudtuk olyan széleskörűen elvégezni, mint ahogyan azt a támogatottak tipológiájában sorra vettük. Valójában nem is a személyeknek, illetve az intézményeknek nyújtott kutatási támogatások feltárása lett szűkebb a tervezettnél, hanem az eszközbeszerzéshez nyújtott támogatások leltára nem készülhetett el. Emellett az is megállapítható, hogy a feltáró munka mélysége a másik két összefüggésben sem érte el minden összefüggésben a tervezettet. A K+F támogatások értelmezési körével összefüggésben pedig nem készült el az a kataszter, melynek segítségével a szellemi, tudományos munka feltételeit biztosító, a szakmai-tudományos közéletben való részvételt, a tudományos továbbképzés dologi kiadásainak támogatását. A szabadalmaztatások díjaihoz való hozzájárulás mértékét s annak eredményét is lehetett volna egzaktabb formában vizsgálni.* A kutatás módszertana *című anyagban joggal fogalmaztuk meg, hogy a „hasznosulás mértékének egyik fontos indikátora a támogatók éves beszámolóinak és a támogatottak éves jelentéseinek összehasonlító elemzése, az azonosságok és különbözőségek egymásra vetítése”.*[3] *Ez ugyanis az egymástól eltérő támogatási alapok értékeléseinek összehasonlító elemzését is lehetővé tette volna. Annak következtében azonban, hogy ilyen do-*

[3] Tóth Pál Péter: *A kutatás módszertana.* (Szerk.: Fedinec Csilla, 17. p.) Budapest, 2002. 98. p. Kutatásvezető Berényi Dénes.

kumentumok csak igen töredékesen készültek, az összehasonlító elemzésre nem kerülhetett sor.

Végezetül még meg kell jegyeznünk, hogy a feldolgozás során nem egy esetben gond volt az adatfelvételek minőségével, a feldolgozás egységének, egyöntetűségének biztosításával. Ezeket a hiányosságokat utólagosan igyekeztünk pótolni, de miután az adott kutatási folyamat megismétlésére nem volt lehetőség, a teljes korrekciót nem tudtuk elérni.

Kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában[1]

KOZMA TAMÁS

Főbb eredmények

Kutatásaink legfontosabb eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. A kisebbségi felsőoktatási kezdeményezések Közép- és Kelet-Európában a megfelelő idő szülöttei, és egyszeri jelenségeknek tűnnek. Azok bizonyultak sikereseknek, amelyek az 1989/90-et követő hatalmi vákuumban születtek. A kellő pillanat megragadása tehát a kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések esetében is döntő kérdésnek bizonyul.

2. Kisebbségi intézményeket, bárhogyan határozzák is meg önmagukat, Közép- és Kelet-Európában csak állami támogatással lehet létrehozni és fönntartani. Az állami támogatások útja persze kacskaringós: közvetlen finanszírozás mellett (vagy helyett) közalapítványi finanszírozások is lehetnek, valamint egyéb támogatási formákat is ölthetnek.

3. Az intézmények megalapításában, megszervezésében kulcsszerepe van az ún. „fogadó félnek", vagyis a helyi (regionális) kezdeményezőknek. A helyi (regionális) elitnek kell kezdeményeznie vagy elfogadnia a kisebbségi felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezéseket ahhoz, hogy életképesek legyenek.

4. A helyi (regionális) eliten belül Közép- és Kelet-Európában mindenütt kitapintható szerepet játszanak az egyházak. Az egy-

[1] E zárójelentést a szerző számos munkatársa kutatásának felhasználásával készítette (szerk.).

házak bizonyulnak olyan szervezeti kereteknek, amelyeken belül a civil kezdeményezéseket meg lehet szervezni, formába lehet önteni, talpra lehet állítani.

5. A felsőoktatási kezdeményezések hajtómotorja az ún. *változásmenedzser.* Bár nem szívesen jelenik meg a nyilvánosság előtt, kulcsszereplővé válik. Rajta – az ő pályafutásán, (politikai) szerepvállalásán – áll vagy bukik a felsőoktatási (tudományszervezési) kezdeményezés.

6. A kisebbségi felsőoktatási kezdeményezések eszköze a kihelyezett képzés. Minden megvizsgált esetben ki lehet mutatni az anyaországgal történő kooperálás döntő szerepét. Kihelyezett képzésekből nő ki a kisebbségi felsőoktatás és tudomány (még akkor is, ha adott pillanatban már nincs szükség az ilyen határon átnyúló támogatásra, ezért esetleg szembe is fordulhatnak vele).

7. A kisebbségi intézményszervezés és tudományos kezdeményezés politikai kérdés – abban az értelemben, hogy a folyamat elindításában résztvevők rendszerint a helyi (regionális) politizálás részeként tekintik. A kisebbségi kezdeményezők (változásmenedzserek) pályafutását vizsgálva világosnak látszik, hogy számukra a felsőoktatási-tudományszervezési kezdeményezések a helyi-regionális politizálás sajátos terepei.

Az eddigi támogatáspolitika kritikája

Az eredmények ismeretében az eddigi támogatáspolitikára az alábbi kritikai megjegyzések tehetők:

1. A támogatáspolitika nem ismerte föl időben, hogy mekkora jelentősége volt az 1989–1990-es fordulatokat követő hatalmi elbizonytalanodásnak. Nem támogatta mindenütt kellő időben a megfelelő felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezéseket (azaz akkor, amikor a helyi-regionális társadalmak a nagypolitika hatalmi vákuumába kerültek).

2. A támogatáspolitikát esetenként félrevezették a „piacosítás” szirénhangjai. A döntéshozók alkalmanként úgy tartották, hogy a magánosítás és piacosítás jelszavával a kisebbségi felsőoktatási kezdeményezések eredményesen támogathatók (megoldhatók, „letudhatók”).

3. A támogatáspolitika nem fordított kellő figyelmet a helyi-regionális kezdeményezésekre és kezdeményezőkre. Ez a politika sok esetben megmaradt az államközi egyeztetések szférájában (az államközi egyeztetésekre egyébként természetesen szükség volt és van).

4. A támogatáspolitika sok esetben nem kereste vagy nem találta meg az ún. *változásmenedzsereket,* vagyis azokat, akiknek a megtámogatásával a felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezések igazából talpra állíthatók. (Helyette sok esetben egymással konfrontálódó érdekcsoportok közé keveredett, köztük foglalt állást.)

5. A támogatáspolitika nem használta ki kellően azt a körülményt, hogy a kihelyezett tagozatok, kihelyezett képzések, határközi ingázások és intézményközi áttanítások tulajdonképpen maguk is a felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezésekhez tartoznak, azok részei, kezdeményei.

6. Ez a támogatáspolitika nem mindig ismerte föl az egyházi szervezetek kulcsszerepét Közép- és Kelet-Európában mint a civil kezdeményezések létező keretét.

Alternatívák

A kutatás eredményei alapján az eddigi támogatáspolitika alábbi alternatívái rajzolódnak ki.

1. A civil szervezetek támogatása intézményalapítási törekvéseikben. Az NGO-k[2] támogatása olyan tevékenység, amely mind a kisebbségi intézményalapításokkal, mind az Európai Unióban szokásos és divatos törekvésekkel kompatibilis.

2. A helyi-regionális elit fölkészítése felsőoktatási és tudományszervezési kezdeményezésekre. A támogatáspolitikának ez valószínűleg fontos, egyben látványos változata lehetne.

3. Potenciális *változásmenedzserek* fölkutatása, aktivizálása, képzése. A *változásmenedzsment* kidolgozása, elterjesztése és monitorozása.

[2] Non Government Organization

4. A határon átnyúló (kihelyezett) képzések támogatása, szervezése, irányítása. Az eddigi mozgások jórészt spontán módon történtek, vagy pedig az érintett egyetemek és főiskolák saját kényszerhelyzetéből (is) következtek. Alternatív politikaként ezek tudatos szervezése és támogatása ajánlható.

5. Az elkülönült kisebbségi intézményhálózatok helyett (mellett) a felsőoktatás (tudományszervezés) mint területfejlesztés támogatása. A területfejlesztés támogatása felsőoktatáson keresztül – esettanulmányaink tanulságai szerint – az Európai Unióban mintegy másfél évtizedes tapasztalatokra tekinthet vissza. A kisebbségi felsőoktatási és tudományfejlesztési törekvések és az érintett területek gazdaságfejlesztésének összekapcsolása Kelet-Közép-Európában is igen ígéretes irányzat lehet mind politikai, mind gazdasági, mind pedig kulturális téren.

Javaslatok

A fönti támogatáspolitikai alternatívák alapján az alábbi támogatáspolitikai javaslatok fogalmazhatók meg.

1. A felsőoktatási intézmény helyi-regionális központ. Alapításának kezdeményezése és támogatása ne eseti döntés legyen, hanem a közreműködő helyi-regionális (valamint országos) erőkkel együttesen kialakított tudatos intézményfejlesztési stratégia. Ezt a stratégiát a résztvevőknek együttesen kell kialakítaniuk, az ő konszenzusukon kell alapulnia.

2. Kívánatos a felsőoktatási menedzserek szakszerű kiválasztása és képzése. Ugyancsak kívánatos bekapcsolódásuk az európai felsőoktatás-menedzseri hálózatokba is (pl. OECD IMHE[3]). Ugyancsak sürgető és kívánatos a kisebbségi intézmények felső szintű adminisztrációjának a bekapcsolása nemzetközi szervezetekbe és hálózatokba (pl. EAIR[4], CHER[5], európai rektori konferenciák, akkreditációs szervezetek stb.).

[3] Institutional Management in Higher Education
[4] European Association of Institutional Researchers
[5] Consortium of Higher Education Researchers

3. Kialakítandó a vendégtanárok egy olyan rendszere, amelynek keretében és támogatásával vendégtanári helyek meghirdethetők és megpályázhatók. E vendégtanári együttműködés alapuljon a már kialakult kapcsolatokon (nem pedig azok ellenében), de fogja össze, és ezáltal sokszorozza meg a vendégtanári együttműködéseket.

4. Hasonlóképp kialakítandó, illetve a jelenlegi forma továbbfejlesztendő olyan hallgatói cseremozgalommá, mint amilyen Nyugat- és Kelet-Európa egyetemei és főiskolái között már 1985 között folyik (Erasmus, Tempus, CEEPUS[6] stb.). Kialakításakor kívánatos az említett programok jó és rossz tapasztalatain is okulni (intézményszintű előkészítés, szervezés, finanszírozás).

5. Az egyes nemzeti akkreditációkkal párhuzamosan nemzetek feletti akkreditációban való részvétel (az ebben való érdekeltség fölkeltése, ösztönzése és finanszírozása). Ezáltal a kezdő intézmények közötti oktatáspolitikai feszültségkeltés csökkenthető.

6. Közös felsőoktatási és regionális fejlesztési projektek kezdeményezése, megpályázása és finanszírozása abból a célból, hogy a helyi politikai elitet be lehessen kapcsolni a felsőoktatás fejlesztésébe; valamint hogy az elmaradott térségeket a felsőoktatás révén lehessen fejleszteni.

[6] Európai nemzetközi pályázatok a felsőoktatásra

A magyarországi felsőoktatási és kutatásfejlesztési támogatáspolitika kvantitatív és kvalitatív elemzése[1]

EGYED ALBERT

A Magyar Köztársaság határon túli támogatáspolitikájának elvei, szervezeti keretei és intézményei

* * *[2]

A magyar költségvetési támogatás először –1990-ben és attól kezdve napjainkig – az Illyés Gyula Alapítvány – később **Illyés Közalapítvány** (IKA) rendszerében jelentkezett. Szinte az IKA-val párhuzamosan kezdte meg a határon túli magyar oktatás támogatását a **Művelődési és Közoktatási Minisztérium** (MKM). 1991-től külön fejezeti kezelésű előirányzatként jelenik meg a MKM (majd Oktatási Minisztérium, OM) költségvetésében a Határon túli magyarok oktatási és kulturális támogatása. 1997-ben a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) – az OM-mal közösen – létrehozza a **Domus Hungarica Scientiarium et Artium** tudományos ösztöndíjas programot. **A Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány** (AKA) 1999-ben jött létre. 2000-ben létrejött a **Sapientia Alapítvány** az Erdélyi Magyar Tudományegyetemért. 2001 óta az erdélyi magyar felsőoktatás közel 6 milliárd Ft-ot kapott. (Ez az összeg önmagában nagyobb, mint a vizsgált három forrás együttesen.) Tekintve, hogy a Sapientia Alapítvány csak az erdélyi intézményrendszert támogatja, működését kutatásunk je-

[1] Témavezető: Egyed Albert; Forrás: a 2003-ban publikált tanulmányok több száz táblázatos mellékletei megtekinthetők az eredeti projektum 2. számú mellékleteiben (szerk.).

[2] Három csillaggal jelöltük mindenütt a szöveg rövidítését (szerk).

lenlegi szakaszában nem vizsgáltuk. 2001-ben az MTA megalakította az **Arany János Közalapítványt,** amelynek feladata – többek között – a határon túli magyar tudományosság támogatása. A kutatás keretében a fenti forrásokból – az IKA, az MKM/OM, az AKA és a DOMUS – a határon túli magyar felsőoktatásra és K+F-re fordított támogatásainak részletes elemzését végeztük el a kezdetektől 2001. december 31-éig. A feldolgozás időpontjában a 2002-es év adatai még nem álltak rendelkezésünkre.

Az alábbiakban röviden jellemezzük a fenti négy forrást.

I. Illyés Közalapítvány (IKA)

Már 1989 őszén – még a Németh-kormány idején – Tabajdi Csaba, a MEH Nemzeti és Etnikai Titkárság vezetője felvetette egy olyan pénzalap létrehozásának szükségességét, amelynek célja a határon túli magyar közösségek oktatási és kulturális tevékenységeinek és intézményeinek támogatása. Az Antall-kormány megalakulása után egyik első feladatának tartotta, hogy költségvetési forrásból megalkossa az Illyés Gyula Alapítványt, amely később Illyés Közalapítvány néven a mai napig az egyik legelismertebb intézménye a határon túli támogatáspolitikának.

* * *

1994 óta a Közalapítvány, a szubszidiaritás elvét alkalmazva, területi alkuratóriumi rendszerben működik. A nagyobb régiókban (Erdély, Felvidék, Vajdaság) az alkuratóriumok munkáját oktatási és tudományos szaktestületek segítik.

Az egyes régiókban döntően a magyar nyelvű felsőoktatás valamilyen formájának kiépítése volt az első számú prioritás. A támogatás 2/3-a jutott a felsőoktatásra.

1. táblázat
A felsőoktatás/K+F országonkénti megoszlásai (Ft-ban)

	Magyar-ország[3]	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna
Oktatás	25 502 700	29 887 000	129 295 539	52 135 500	114 678 000
Tudomány	39 733 800	10 188 500	77 792 065	37 994 000	1 285 000

* * *

II. Művelődési és Közoktatási Minisztérium/Oktatási Minisztérium

A határon túli magyar oktatás és kultúra támogatásával foglalkozó szervezeti egység létrehozásáról az egyik 1990. májusi miniszteri értekezlet döntött. 1991-ben megalakult az Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály, benne a Határon Túli Magyarok Osztálya. 1995. január 1-jétől a Határon Túli Magyarok Főosztálya (1998 szeptemberétől 1999 szeptemberéig Határon Túli Magyarok Titkársága) felelős a minisztérium e célra elkülönített fejezeti előirányzatának felhasználásáért. A művelődési és közoktatási miniszter feladat- és hatásköréről szóló kormányrendeletek mindig a miniszter felelősségébe utalták a határon túli magyarok oktatási és kulturális támogatását. Az MKM 1998-ban kettévált, a jelenleg hatályos fenti kormányrendelet csak az oktatási feladatokról szól, a kulturális feladatokat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma vette át. Az MKM/OM határon túli támogatással foglalkozó szervezeti egység munkáját olyan szakmai tanácsok (Oktatási Tanács, Ösztöndíj Tanács) segítik, amelyek területi alkuratóriummal, vagy területenként legitim tanácsadó grémiumokkal rendelkeznek. 1994–1998 között a főosztály mellett tudományos tanácsadó testület működött, amelynek feladata a határon túli magyar kutatóműhelyek munkájának anyagi és szakmai támogatása volt. Az éves költségvetésben rendelkezésre álló forrást nemcsak a közalapítványok és a Domus, hanem az MKM/OM is pályázati úton osztotta fel.

[3] Magyarországon került felhasználásra (szerk.).

2. táblázat
Az MKM/OM felsőoktatási és K+F támogatásai évenként és országonként (Ft-ban)

Év	Teljes összeg	O+T	Jugoszlávia	Magyarország	Románia	Szlovákia	Ukrajna
1991	0	38 820 000	1 635 000	0	32 337 000	2 574 000	2 274 000
1992	-0	69 295 272	12 855 000	200 000	46 459 272	4 981 000	4 800 000
1993	202 300 000	110 962 000	21 111 000	54 000	64 756 000	16 726 000	8 315 000
1994	280 853 000	106 736 000	19 349 000	0	48 571 000	24 399 000	14 417 000
1995	243 943 000	197 948 632	0	150 232 120	16 001 512	21 740 000	9 975 000
1996	315 052 000	253 145 000	1 425 000	181 473 000	35 822 000	23 925 000	10 500 000
1997	334 617 000	308 035 700	2 000 000	241 876 700	41 406 000	21 753 000	1 000 000
1998	430 000 000	332 988 000	3 200 000	268 005 000	40 445 000	17 920 000	3 418 000
1999	470 000 000	331 472 000	12 648 000	258 447 000	31 792 000	26 141 000	2 444 000
2000	402 000 000	385 209 000	12 275 000	323 175 000	20 399 000	28 860 000	500 000
2001	576 235 453	395 944 000	11 668 000	289 722 000	7 102 000	86 252 000	1 200 000
Össz	3 255 008 453	2 530 555 604	98 166 000	1 713 184 820	385 090 784	275 271 000	58 843 000

Megjegyzés: Az első oszlop a teljes előirányzatot tartalmazza. A számítógépes nyilvántartást 1994-ben vezették be, ezért az adatok hiányosak.

Az MKM/OM teljes támogatásának 77,7%-a jutott a felsőoktatás és K+F támogatására. A juttatások meghatározó többsége – a teljes szakterületi volumen 68%-a – az ösztöndíjak fedezésére szolgált. Az MKM/OM tevékenysége – bár nagyságrendje többszörösen meghaladta az IKA szakirányú támogatásának összegét – kevésbé volt közismert. A határon túli politikai és szakmai elit – az ösztöndíjas keret túlsúlya miatt – a Magyarországon való felhasználást sérelmezte.

3. táblázat
A minisztérium támogatásainak belső struktúrája

	Magyarország	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna
Oktatás	1 663 484 100 Ft	91 316 000 Ft	377 531 512 Ft	271 151 000 Ft	58 843 000 Ft
Tudomány	49 700 720 Ft	6 850 000 Ft	7 559 272 Ft	4 120 000 Ft	0

*** * ***

III. Apáczai Közalapítvány (AKA)

A Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítványt a kormány alapította az 1998. évi 1162/1998. (XII. 17.) számú határozatával. A közalapítvány célját az Alapító Okirat preambuluma az alábbiakban jelöli meg: „a határainkon túl élő magyar közösségek és a szórvány magyarság *felsőoktatásának, szakképzésének és pedagógus továbbképzésének* elősegítése és támogatása”. A közalapítványt az a kormányzati szándék hozta létre, miszerint a határon túli magyar oktatás támogatása elsősorban ne a Magyarországon folytatott tanulmányok segítésére, serkentésére, hanem a *szülőföldön folytatandó tanulás* lehetőségeinek kiépítésére, megerősítésére irányuljon. A paradigmaváltást az indokolta, hogy a ’90-es évek eleje óta Magyarországon tanuló határon túli fiatalok többsége nem tért vissza szülőföldjére.

4. táblázat
Az Apáczai Közalapítvány 1999–2002 között megítélt támogatásai (Millió Ft-ban)

Év	Románia	Jugo-szlávia	Szlo-vákia	Ukrajna	Magyar-ország	Egyéb*	Össze-sen
1999	304, 5	59, 3	37, 8	50, 9	13	9, 5	475
2000	289, 208	125, 789	64, 663	92, 783	216, 887	4, 2	793, 53
2001	249, 223	144, 633	57, 552	58, 281	198, 3	3, 352	711, 341
2002	376, 873	81, 834	96, 775	73, 918	151, 138	6, 246	786, 784
Összes	1 219, 804	411, 556	256, 79	275, 882	579, 325	23, 298	2766, 655

** Megjegyzés: Az egyéb országok között szerepel Argentína, Ausztrália, Brazília, Nagy-Britannia, Németország és Svédország.*

Az AKA megalapítása nagyságrenddel növelte a felsőoktatási támogatásokat. Az alábbi táblázat az országonkénti megoszlásokat illusztrálja.

5. táblázat
A támogatások megoszlása országonként

	Magyar-ország	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna
Oktatás	349 361 200	71 150 000	369 661 179	225 674 292	133 540 060
Tudomány	48 268 800	0	22 441 892	8 306 000	5 500 000

A magyarországi támogatások a határon túli diákok ösztöndíját, szociális támogatásait és részben a közben kialakult szakkollégiumi rendszer költségeit tartalmazzák. A K+F szektorban szerepelnek a Kárpát-medencei oktatási, felsőoktatási és tudományos adatbázis létrehozásának, valamint az oktatástervezést segítő szociológiai vizsgálatokra fordított kiadások.

A romániai ráfordítások közül a Partiumi Keresztény Egyetem támogatása kiemelkedő, Szlovákiában, Komáromban a Selye János Alapítvány által működtetett közgazdasági kihelyezett tagozat, Ukrajnában pedig a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola támogatása kiemelkedő. Vajdaságban – a demokratikus kibontakozás nyomán – Újvidéken született felsőoktatási szakkollégium.

IV. A Domus ösztöndíjrendszer

1997-től a külföldön élő, magukat magyarnak is valló, valamint a magyar témájú kutatásokkal foglalkozó tudósoknak biztosít feltételeket a magyarországi kutatómunkához.

6. táblázat

A Domus támogatásai országonként és évenként (Ft)

Év	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Összesen
1997	5 078 738	16 948 617	1 683 068	1 889 763	25 600 186
1998	4 091 952	15 689 655	4 195 402	1 666 667	25 643 676
1999	4 580 583	18 775 168	1 963 087	1 470 898	26 789 691
2000	2 047 781	20 017 065	2 047 782	2 354 949	26 467 576
2001	3 358 210	20 059 701	1 343 284	3 134 328	27 895 523
2002	748 440	22 889 813	3 367 983	1 496 881	28 503 118
Összes	19 905 704	114 380 019	14 600 606	12 013 487	160 899 771
%	12, 4	71, 1	9, 1	7, 4	100, 0

7. táblázat

A Domus díjazottjainak létszám szerinti megoszlása

Tudományterület	Jugoszlávia		Románia		Szlovákia		Ukrajna		Összesen	
	Junior	Senior	Junior	Senior	Junior	Senior	Junior	Senior	Junior	Senior
Élettudományok	4	13	49	70	4	2	1	8	61	99
Természettud.	10	25	21	113		6	6	24	41	179
Társadalomtud.	11	49	123	280	15	44	4	29	164	444
Egyéb	3	3	41	4	5	2	3	0	55	19
Összesen	28	90	234	467	27	54	14	61	321	741
Junior+ Senior	118		701		81		75		1062	

Megjegyzés: Az „összesen” oszlop valamennyi, tehát az egyéb országokból származó kutatók létszámát is tartalmazza.

A Domus Program alapvető érdeme, hogy a határon túli magyar kutatókat – a táblázatokból jól láthatóan főleg az erdélyieket – bekapcsolta a magyarországi, valamint a nemzetközi tudományos munkamegosztásba.

A felsőoktatásra és K+F-re fordított támogatások országonkénti belső szerkezete[4]

Az elemzések szempontjából elsősorban arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az egyes régiók nagysága, az ottani magyarok lélekszáma és intézményesültsége között lényeges eltérések vannak. A romániai magyarság létszáma önmagában nagyobb, mint a másik három régió magyarságáé összesen. A társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok markánsan eltérnek az egyes térségekben. A vizsgált 11 éves periódusban általánosan jellemző a környező országokra a rendszerváltásokból következő politikai és gazdasági instabilitás, a nemzetállami sovinizmusból következő kisebbségellenes politika; a magyar közösségek intézményesülési folyamatainak gátlása.

Jugoszlávia/Vajdaság adatainak elemzése

Figyelembe véve a fenti megállapításokat, sok szempontból a vajdasági magyarság sorsa keservesen alakult az elmúlt évtizedben. A térségben korábban módosnak tekintett szövetségi köztársaság szétesése kaotikus, drámai körülmények között zajlott le. A folyamatos háborús körülmények, a pauperizáció, a kisebbségellenesség a magyar közösség ellen is hatott, és jelentős migrációs folyamatot indított el. A demográfiai veszteség főleg a fiatal- és középkorú magyar értelmiségiek sorában keletkezett; ez önmagában gátolta az intézmények fejlődését.

[4] Csak a Vajdaságot érintő támogatások részelemzéseit közöljük (szerk.).

8. táblázat
A jugoszláviai támogatások tematikus szerkezete (Ft-ban)

Típus	IKA	AKA	MKM/OM	Összesen	%
Ingatlan, működés-fejlesztés	4 192 000	60 920 000	23 898 000	89 010 000	42, 51
Infra-struktúra	1 873 000	–	–	1 873 000	0, 89
Könyv-kiadás	1 164 000	1 000 000	–	2 164 000	1, 03
Kutatás	4 418 000	–	–	4 418 000	2, 11
Rendez-vény	4 701 000	2 100 000	400 000	7 201 000	3, 44
Ösztöndíj	22 137 000	5 130 000	73 868 000	101 135 000	48, 30
Egyéb	1 590 000	2 000	–	3 590 000	1, 71
Összesen	40 075 000	71 150 000	98 166 000	209 391 000	100, 00

* * *

A támogatások fele az ösztöndíjazásban hasznosult, és kb. ekkora összeg szolgálta a meglévő, szegényes intézményhálózat minimum szinten való megmaradását. Jugoszlávia esetében – különösen az intenzívebb harci cselekmények idején, 1991–1996 között, vagy az 1999-es bombázások idején – a magyar közösség kérésére a magyar kormányzat (amely egyébként korlátozni igyekezett a távozási folyamatot) is támogatta a Magyarországon való továbbtanulást. A „működés” kategóriában elsősorban a Kertészeti Egyetem zentai kihelyezett tagozatának költségei jelennek meg. A kihelyezett tagozat az egyetlen olyan felsőoktatási forma, amely – erős korlátokkal – egyáltalán működhetett. A másik kitelepedett felsőoktatási intézmény: a Gábor Dénes Főiskola szabadkai kara vállalkozásban működik, így költségvetési támogatásban nem, vagy alig részesült. A további működési formák elhanyagolható támogatást kaptak.

9. táblázat
A támogatások megoszlása az oktatás és a tudomány között

	IKA	AKA	MKM/OM
Oktatás	29 887 000	71 150 000	91 316 000
Tudomány	10 188 500	0	6 850 000

10. táblázat
A jugoszláviai támogatások tudományterületi megoszlása

Tudományterület	%
Agrártudomány	11, 95
Bölcsészettudomány	5, 85
Gazdaságtudomány	0, 00
Hittudomány	1, 28
Műszaki tudomány	0, 35
Művészettudomány	1, 91
Orvostudomány	0, 00
Társadalomtudomány	1, 72
Természettudomány	0, 39
Egyéb	76, 54

Az egyéb kategóriában jelenítettük meg a besorolhatatlan ösztöndíjas támogatásokat, amelyek a teljes támogatási összeg zömét alkotják.

* * *

A valóban Jugoszláviában hasznosított összegek 2/3 része a kertészmérnöki képzésre és az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének támogatására szolgált. A többi tudományterületen főleg egyéni kutatások kaptak támogatást. A társadalomtudományi kutatásokat jórészt egyetlen intézmény: a Magyarságkutató Tudományos Társaság képviseli.

* * *

11. táblázat
A jugoszláviai támogatások összesített adatai

	AKA	IKA	MKM/OM	Összesen
1990		0		0
1991		0	1 635 000	1 635 000
1992		336 000	12 855 000	13 191 000
1993		150 000	21 111 000	21 261 000
1994		1 729 000	19 349 000	21 078 000
1995		1 600 000	0	1 600 000
1996		2 441 000	1 425 000	3 866 000
1997		4 434 000	2 000 000	6 434 000
1998		3 671 000	3 200 000	6 871 000
1999	33 300 000	5 895 000	12 648 000	51 843 000
2000	29 550 000	8 836 500	12 275 000	50 661 500
2001	8 300 000	10 983 000	11 668 000	30 951 000
Összes	**71 150 000**	**40 075 500**	**98 166 000**	**209 391 500**

A jugoszláviai/vajdasági támogatások ábrán szemléltetve éves lebontásban

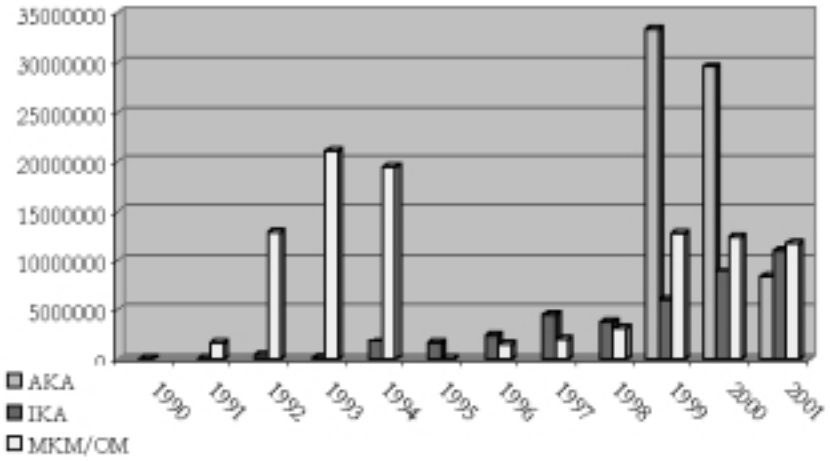

Vajdaságra az összes támogatásnak csak 4,65%-a jutott. Az adatok önmagukért beszélnek, a régióban – két kihelyezett tagozat kivételével – nem történt komolyabb felsőoktatási kezdeményezés. A legjelentősebb támogatást az MKM/OM nyújtotta, a háborús viszonyok miatt a felsőoktatási támogatások jelentős részét szociális célokra, diáksegélyezésre fordították. Jelentősebb beruházások csak a 2001. évi demokratikus fordulat után kezdődhettek, elsősorban az AKA jóvoltából. A támogatások közül néhány kollégium létrehozása említhető. A K+F részesedése is alacsonyabb, mint a többi régióban; komolyabb kutatómunka csak az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén, valamint Szabadkán, a Magyarságkutató Tudományos Társaságnál folyik.

* * *

A támogatáspolitika periódusai és jellemzésük

A téma kidolgozása során ***két metódust*** alkalmaztunk:

1. A kvantitatív elemzésben feldolgoztuk/feldolgozzuk a magyar állami költségvetésből határon túli, felsőoktatási és K+F célokra fordított pénzösszegek belső szerkezeti megoszlását, régiónként (Románia, Szerbia és Montenegró, Szlovákia és Ukrajna), valamint tevékenységtípusonként (felsőoktatás, tudományos kutatás). E regisztráció során az Illyés Közalapítvány, valamint a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve jogutódja, az Oktatási Minisztérium adatait 1990–2002 közötti intervallumban, az MTA adatait az 1997–2002-re vonatkozólag, az Apáczai Közalapítvány támogatásait 2001–2003 közötti periódusban, a Sapientia-EMTE támogatását pedig 2002–2003 között kódoltuk át, és elemezzük. E tevékenység mintegy 4000 forrásegység feldolgozását jelentette.

2. Másfelől: a tartalmi elemzés érdekében 75 mélyinterjú készült. E beszélgetésekre azokat a magyarországi és határon túli személyiségeket kértük fel, akiknek – kisebb mértékben a rendszerváltás előtt, markánsabban az elmúlt 15 évben – meghatározó szerepük volt a magyarországi támogatáspolitika elveinek és rendszerének kialakításában. Magyarországon 22, Romániában 26, Szerbia és Montenegróban 11, Szlovákiában 13 és Ukrajnában 4 mélyinterjú

készült el. A mélyinterjúk meghatározó mértékben a magyarországi támogatáspolitika általános jellemzését tartalmazták.

Az elemző munka során számos egyéb dokumentumot is hasznosítottunk; többek között a Magyar Köztársaság éves költségvetési törvényeit és egyéb munkaanyagokat (Illyés és Apáczai Közalapítvány kuratóriumi üléseinek jegyzőkönyveit, a Sapientia-EMTE beszámolóit, MKM/OM aktákat, esetenként a Magyar Állandó Értekezlet ajánlásait, az MTA *Magyar Tudomány Külföldön* Elnöki Bizottság dokumentumait, valamint az MTA-nak a Domus, illetve az Arany János Szakkuratórium dokumentumait).

A főbb megállapítások

1. Az elemzések alapvető megállapítása, hogy a határon túli magyar közösségek intézményeinek, tevékenységeinek támogatása (támogatáspolitika) a rendszerváltás utáni valamennyi magyar kormány programjában **kiemelt szerepet** kapott. Ugyanakkor a támogatáspolitika az adott kormányok ideológiai elvei által behatároltan, elsősorban a magyarországi és határon túli politikai elitek – egymással is versengő – csoportjai befolyása alatt szerveződött, és néhány elszigetelt törekvéstől eltekintve nem szerveződhetett a modern közigazgatás elvei alapján kialakuló **szakpolitikává.**

2. A kutatás választott tárgya – a felsőoktatás és a K+F támogatásának elemzése – így nem választható el a támogatáspolitika egészének, értékvilágának, a költségvetés anyagi lehetőségeinek vizsgálatától, azzal egységben szemlélendő.[5] Az említett intervallumban a magyar büdzsé közvetve-közvetlenül lefelé kerekítve **73 milliárdot** fordított a határon túli célok támogatására. (Az összeg egy – nehezen definiálható – része Magyarországon került felhasználásra, pl. az illetékes kormányszervek működése, Duna TV, de témánk szempontjából: **az ösztöndíjak.)** Viszonylag pontos megközelítéssel: ebből, addicionális összegből 12% jutott

[5] Néhány arányt célszerű kiemelni, hogy a tartalmi elemzés szempontjai értelmezhetők legyenek. Forrás: A Magyar Köztársaság költségvetési törvényei 1990–1993.

közvetve/közvetlenül felsőoktatás-fejlesztési célokra és kb. **4% a K+F fejlesztésére.**

3. Ha az 1990–2004. évi magyarországi költségvetéseken belüli határon túli támogatási arányokat tekintjük, lényegében **négy periódus** különül el:

1990-től (**a zéró ponttól)** 1995-ig gyors felfutás tapasztalható, bár az effektív támogatási összegek nem túl nagyok.

1994–1997-ig folytatódik a növekedés.

1997–1998-ban – a Bokros-csomag idején – abszolút értekben is csökken a támogatás.

2000-től – részben a Sapientia, valamint az Apáczai Közalapítvány létrehozása következtében, de egyébként is – megugrik a támogatások nagyságrendje és aránya is.

A 14 évre átszámított határon túli össztámogatás kb. 60%-a jut a 2000–2003 közötti időszakra. A 2003 utáni időszak kívül esik az elemzés hatókörén, de a támogatások volumene ma kb. az 1997–1998 évek szintjére zuhant vissza.

4. A részletes kibontást nehezíti a **forrás-allokáció** hihetetlen összetettsége. Mind a kvantitatív, mind a tartalmi elemzések arra intenek, hogy a támogatáspolitika legnagyobb – egyelőre inkoherens – problémája a résztámogatások áttekinthetetlen volta, integrálatlansága. Mára gyakorlatilag a határon túli magyar közösségek létvilágának szinte valamennyi szektora részesül valamelyes támogatásban; de e támogatások esetlegesen, s általában késve jutnak el a címzettekhez.

5. A mélyinterjúk megállapításai – itt nem részletezhető bőséggel – lényegében alátámasztják és értelmezik a számsorokból levonható konzekvenciákat.

- A magyarországi támogatáspolitika rendszerváltás előtti „kezdeményei” inkább perszonális jellegűek voltak; részben államközi szerződésekben (magyar–jugoszláv, magyar–csehszlovák, magyar–szovjet) kulturális termékek és művészek cseréje megtörténhetett, de a „proletár internacionalizmus” jegyében a kisebbségi kérdések említése tiltott volt. A magyar–román relációban nemcsak az állami, hanem a pártközi kapcsolatok is befagytak. A történelmi hűség azonban megköveteli annak regisztrálását, hogy részben a magyar diplomáciai kar, másfelől pedig a

pártközpont egyes munkatársai személyesen sokat tettek az üldözött határon túli magyar értelmiségiek (Duray Miklós, Szőcs Géza és mások) viszonyainak javításáért.

• A határon túli magyar támogatáspolitika kialakítása Antall József – a nevezetes kijelentése[6], ennek szimbolikus manifesztációja – és munkatársai nevéhez kötődik. A kormányalakítás után szinte azonnal létrejön az Illyés (Köz) Alapítvány (IKA). Megszerveződik a Határon Túli Magyarok Hivatala, az MKM-ben létrejön a határon túli magyarokkal foglalkozó szervezeti egység. Más alapítványok is szerveződnek (Mocsáry Alapítvány, Segítő Jobb). Az időszakot még a rendszerváltás utáni tiszta és naiv hitek és ideák jellemzik, a magyar–magyar kapcsolatokat a *szimbolikus beszéd* uralja. Témánk szempontjából viszont – éppen e hitek miatt – ebben a korszakban történik meg az *eredendő bűnbeesés:* a határon túli magyar fiatalok tömeges magyarországi továbbtanulása, majd javarészt Magyarországon maradása, amely mára a magyar közösségeket érő demográfiai katasztrófák egyik tipikus csatornája. A korszak második felét már racionalizációs szándékok jellemzik. Beindul – általában lokális kezdeményezésre – az ún. *kihelyezett tagozatok* rendszere, a szülőföldön történő felsőfokú tanulmányok lehetőségének biztosítása.

• Az 1994–1998 közötti időszak a magyar–magyar kapcsolatok egyik *szürke zónája.* A Horn-kormány, bár mindvégig fenntartotta a támogatási rendszert, külpolitikai kapcsolatrendszerében a magyarságpolitika fölé helyezte a szomszédsági politikát, és ez a törekvés, túl azon, hogy népszerűtlen volt a kisebbségi magyar értelmiség körében, végső soron eredménytelen maradt (délszláv háború, a meciari és Iliescu-féle nacionalizmus). Az interjúk – számszerűen kisebb részéből – kibontakozik egyfajta kormányzati ***modernizációs* szándék.** Nagyon lényeges volt az a felismerés, hogy bármilyen fontos az ún. szimbolikus javak és tevékenységek (színház, könyvkiadás, az oktatási rendszerek kiegészítő támogatása) támogatása, hosszabb távon a magyar közösségek fennmaradását és boldogulását a gazdasági aktivitások serkentése szolgálja; e célt szolgálta (bár nem érte el) az Új Kéz-

[6] „Lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke vagyok."

fogás Közalapítvány létesítése. A ciklus lényeges intézkedése volt a támogatáspolitika társadalmasítása: a határon túli magyar szakértők bevonása a döntési folyamatba. Az Illyés Közalapítványban ekkor alakultak ki az alkuratóriumok, valamint a nagyobb régiókban az alkuratóriumok javaslattevő munkáját segítő szaktestületek (Erdélyben, Felvidéken és Vajdaságban, pl. **felsőoktatási és tudományos szaktestületek is**). Jelentős eredménynek véljük, hogy az IKA és az MKM között szoros támogatási együttműködés alakult ki. Másfelől, akkor is, azóta is komoly feszültség forrása, hogy a határon túli politikai elitek rátelepedtek az alkuratóriumokra (közvetlenül, mint Erdélyben, ahol az RMDSZ legfőbb vezetői alkotják az alkuratóriumot, s ehhez hasonló helyzet alakult ki Kárpátalján is; vagy közvetve, mint Felvidéken vagy Vajdaságban). A magyarországi támogatások ekkorra már látványos eredményekhez segítették a magyar közösségeket. Az ukrán állam hivatalosan is akkreditálta a Beregszászi Magyar Tanárképző Főiskolát (ma a II. Rákóczi Ferenc nevet viseli); a Sapientiával összevetve természetesen méretbeli különbségek vannak, de az EMTE csak évek múlva adhat ki érvényes diplomát. Ugyancsak ebben a szakaszban szilárdultak meg a magyar alapítványi/egyesületi kutatóintézetek (KAM, FÓRUM, Magyarságkutató Tudományos Társaság stb.). A magyar kisebbségi diplomácia törekvései, valamint az RMDSZ kormányban való részvétele ugyan nem vezetett el az önálló magyar állami egyetem létrehozásához, de a Babes-Bolyai Tudományegyetemen megsokszorozódott a magyar nyelvű oktatásban részesülő hallgatók és az őket kiszolgáló tanszékek száma. Önálló egyetemi jegyzetek születtek. Beindult az ún. szakkollégiumi hálózat (Selye Kollégium, Révkomárom) kiépülése. Végül a Bokros-csomag szabott korlátokat a szélesebb körű fejlesztésnek.

• Az 1998–2002 közötti időszak mind stratégiai, mind financiális vonatkozásban a támogatáspolitika kiteljesedését eredményezte, és ennyiben paradigmaváltásnak tekinthető. Az Orbán-kormány tudatosan építette ki nemzetstratégiáját, amelyet – némileg eufórikusan – *határokon átnyúló nemzetegyesítésnek* nevezett. Messzire vezetne annak elemzése, hogy az EU-integráció előszobájában a nagy ívű célok mennyire voltak megvalósítha-

tók, de az ún. Státustörvény, a **Sapientia-EMTE, az Apáczai Közalapítvány** (AKLA) létrehozása és általában a határon túlra szánt összegek multiplikálódása **új minőséget** teremtett. Ma még nincs elég történelmi rálátásunk, hogy a magyarországi intervenciók milyen változásokat indukáltak a határon túli értelmiségi elit körében, de az elitcserére irányuló – gyakran erőszakos – törekvések addig csak latensen létező törésvonalakat drámai erővel hoztak felszínre, és a közösségen belüli szélsőséges megosztottságot sikeresen exportálta határon túlra. A ciklus – számtalan értéke mellett – konzerválta a sokcsatornás, de áttekinthetetlen támogatási rendszert, s legfeljebb **lecserélte a korábbi kedvezményezetteket.**

• A 2002 után kialakult helyzet elemzése nem témája a kutatásnak, de extrapolálható, hogy, bár fennmaradt, de mind nemzeti/társadalmi relevanciájában, mind anyagi ellátottságában ellaposodott a támogatáspolitika, s jelenleg a korábban részben vagy teljesen kiszorítottak vesznek revánsot. A kívánatos stratégiai gondolkodás kialakulása a bizonytalan jövőbe tolódott át.

• **Összefoglalva** a támogatáspolitika körül tetten érhető hiátusokat, a legfontosabb mechanizmusokat az alábbiakban látjuk/láttathatjuk:

– Ma a határon túli magyar intézményrendszer szinte teljes mértékben a magyarországi források felhasználásával működik. E támogatások viszont esetlegesek, nagyságrendjük, sőt felhasználásuk mindig a politikailag, ideológiailag determinált, aktuális költségvetési alkuktól és a markánsan perszonifikált másodlagos redisztribúciótól függ. Az ***önerő*** szinte teljes hiánya, valamint a forrásokért folytatott esetleges kimenetelű és ciklikusságú versengés gyakorlatilag kizárja a hosszú távú fejlesztési és működési stratégiák kidolgozását és működtetését.

– Másfelől: tekintettel arra, hogy a források hiánya, illetve bizonytalansága lényegében harc kérdése, a támogatási összegek megszerzése az éppen aktuális magyarországi kormányzat által preferált határon túli politikai elit(rész) privilégiuma, így a rendszer efemer politikai érdekek csapdájában vergődik, és végső soron átpolitizálódik, jóllehet a kisebbségi közösségek *töredéktársadalmi* jellege miatt az elitek nem rendelkeznek távlatos, átfogó jövőképpel.

– A röviden jellemzett általános mechanizmusok természetesen a támogatáspolitika alrendszereit is markánsan jellemzik.

– Az interjúk (de saját, az IKA-ban és az AKA-ban szerzett tapasztalataim is) megerősítik, hogy nagy értékű és hosszú távú döntések is jobbára jó szándékú, de nem megalapozott információs bázison, lényegében improvizálva történnek. Emellett a kuratóriumokban (az IKA-ban és az AKA-ban egyaránt) egyaránt jelentős mértékben reprezentáltak a politikai pártok képviselői, akik akár a szakmai érdekek rovására politikai szempontokat érvényesítenek.

– A megfelelő döntésekhez – már másfél évtizede! – hiányzik egy megfelelően strukturált és folyamatosan karbantartott információs rendszer, amely egységben kezelné valamennyi, a határon túlra irányuló költségvetési támogatást. Ugyanígy hiányzik az egységes ellenőrzési, pénzfelhasználási és elszámolási rendszer. Alapvető probléma, hogy a magyar kormányzati szervek és közalapítványok pályázati rendszerei fényévnyi távolságra vannak az EU és más nemzetközi szervezetek pályáztatási gyakorlatától.

– Néhány tétova kísérlettől eltekintve (talán ez az!) nem rendelkezünk megfelelő hatékonyságvizsgálattal sem a támogatáspolitika egészét, sem alrendszereit illetően. Miközben a magyar költségvetés sokat – de nem eleget – áldozott a magyar közösségek inkább elméletileg, modellszerűen vázolt autonómiakoncepcióinak tényleges kibontására alkalmas intézményrendszer kiépítésére, nagyjából fogalma sincs arról, a kialakult objektumok hálózata működik-e? Ki működteti? Miből működteti? Milyen célra hasznosítja stb. – Burjánozhatnak tovább a kérdések.

A lehetséges alternatívák

1. A támogatáspolitika korábban vázolt általános összefüggései – a dokumentumok elemzése alapján – leképződnek a kutatás tárgyául választott **felsőoktatási és K+F alrendszerre** is. Ezért részben a szektoriális támogatáspolitika filozófiáján, szemléletmódján, másfelől elosztási struktúráján szükséges változtatni. Nyilvánvaló, hogy a Magyar Köztársaság nem képes felvállalni a teljes határon túli intézményrendszer fenntartását, ezért a tá-

mogatások újragondolását sokáig nem halaszthatjuk. Ez az elv megkívánja a lehetséges támogatások teljes skálájának elemzését, diverzifikálását. Egyfelől, a magyar támogatáspolitika rendszerének átalakításakor figyelembe kell vennünk a **többségi nemzet elosztási rendszerének** lehetőségeit. (Valamennyi környező országban valamilyen, bár jelentősen eltérő mértékben, támogatásban részesülnek az állam vagy az önkormányzatok által működtetett intézmények.) A jelentősebb magyar közösségek – Szerbia és Ukrajna kivételével – mind nagyobb mértékben számíthatnak az EU és más nemzetközi szervezetek kiegészítő támogatására. E faktorok együttes elemzése nyomán alakítható a magyar támogatáspolitika új rendszere. Ma elsősorban Szlovákiában, de Romániában is, gyorsított ütemben folyik az ún. európai normákhoz történő alkalmazkodás; lényegében a magyarországi folyamatokban ugyanez játszódik le, így könnyebben megteremthető a kompatibilitás. Azaz, bár a magyar támogatáspolitikának annyiban érdemes egységes elveken alapulnia, amennyiben az kezelni tudja a Kárpát-medencei térségben kialakult, országonkénti fejlődési különbségeket.

2. Alapelvnek tekintjük, hogy a határon túli magyar közösségek tartós szülőföldön maradása, a felgyorsult elvándorlás csökkentése, tehát jövője elsősorban munkaerő-piaci helyzetétől és gazdasági aktivitásaitól függ. Ugyanakkor az egyes országokban is többféle támogatási alternatíva kibontakoztatása szükséges. A magyar kisebbségek nagyobb hányada tömbben él, de folyamatosan növekszik a szórványban élők aránya is. Mindez hierarchizált szemléletet és támogatási gyakorlatot igényel.

3. A **felsőoktatás-fejlesztési stratégiák** kidolgozásánál, az eddigieknél sokkal jobban figyelembe kell venni a térségben végbemenő demográfiai folyamatokat, amelyeket általánosan népességcsökkenés jellemez. A magyar közösségek körében a fogyás jelensége még jellemzőbb, tekintettel az elvándorlásra és az asszimilációra. A népességcsökkenés miatt **bármely fejlesztésnél,** a munkaerő-piaci és gazdaságfejlesztési szempontok miatt a **teljes oktatási vertikum** újragondolása (beleértve néhány kiemelt iskola, szakközépiskola és gimnázium támogatását) tűnik kívána-

tosnak. (Egy újabb keletű vizsgálat szerint Erdélyben már a közeljövőben kevesebben érettségiznek, mint ahány felsőoktatási hallgatói hely lesz az állami és magán felsőoktatásban.)

4. A határon túl eddig kialakult magyar felsőoktatási intézmények támogatása **alapfeladatként** jelentkezik, amelyre a **jelenlegi alapítványi támogatási forma alkalmatlan.** Ezért a támogatáspolitika reformja során elsősorban a **normatív támogatás** olyan adaptív rendszereinek kidolgozása szükséges, amely a magyar költségvetésben elkülönített fejezetben szerepel, értékálló és alkalmas az elkerülhetetlen fejlesztések (ingatlanok, épületek, laborok, nagy értékű műszerek vásárlása stb.) finanszírozására.

5. A szakértők szerint az anyagi támogatás mellett, azonos módon releváns szükséglet az egyetemépítésben, szervezésben, irányításban való magyarországi szakértői közreműködés; azaz **magyar–magyar szakértői csoportok létrehozása** és folyamatos működtetése.

6. E szisztéma kidolgozásánál lényeges segítséget nyújthat a ***bolognai folyamat, az egységes európai felsőoktatási tér elve,*** amelyhez valamennyi környező ország csatlakozott, vagy csatlakozni kíván. Ennek mintájára kidolgozható *az egységes magyar felsőoktatási tér*, **a nemzeti felsőoktatási stratégia.**

7. Ma a határon túli politikai és szakmai elit szemében az ún. **etnikai egyetem** modellje tűnik kívánatosnak. Erre a logikára épült a Sapientia-EMTE, jelenleg pedig a Selye János Egyetem koncepciója. Ugyanakkor, éppen a bolognai folyamat tükrében a **versenyképes egyetem** modellje terjed. Ezért – figyelembe véve a **régiók** fontosságát az integrációs folyamatban – ésszerűbbnek tűnik a regionális (határokon átnyúló) egyetem elvének és modelljének alkalmazása.

8. Ugyancsak paradigmaváltásra van szükség a **kisebbségi tudományművelés** jelenlegi modelljéhez képest. Kisebbségi körülmények között elsősorban a **magyar felsőoktatási intézményekbe** érdemes a kutatási tevékenységet összpontosítani, hiszen a tudományos kutatás végzése valamennyi környező ország felsőoktatási törvényében kitüntetett kritérium. Hasznosnak tűnik a már meglévő alapítványi kutatóintézet (KAM, FÓRUM) integrálása a magyar felsőoktatásba.

9. Ugyanakkor kívánatos olyan határon túli regionális dokumentációs és kutatóintézeti hálózat kialakítása, amely egy-egy nagytérség (és a kapcsolódó szórványvidékek) demográfiai, oktatási, térség- és településfejlesztési, egészségügyi viszonyait vizsgálná, és fejlesztési javaslatokat készítene (analógiásan az MTA Regionális Kutatások Központja szerkezet).

HÁTTÉR

Útkereszteződés – avagy az anyaországi támogatások vajdasági légköre

GÁBRITYNÉ MOLNÁR IRÉN

Bevezető tájékoztató

A Vajdaságba érkező anyaországi támogatások elemzése magában foglalta a szerbiai, illetve vajdasági, vagyis a régióbeli társadalmi helyzet kb. tízéves áttekintését, valamint a téma szempontjából kulcsfontosságú személyekkel készített mélyinterjús felméréseket is.[1] Egyrészt a helyzetelemzés volt a cél a közelmúlt szellemi életét is befolyásoló tényezők ismeretében (a kilencvenes években háborús légkörben érkeztek az anyaországi támogatások), másrészt az interjúalanyok véleményének szöveganalízisével az anyaországi támogatások eddigi tapasztalatainak összegezése és a kilátások felvázolása is.

Az anyaországi támogatások hasznosultságát a kilencvenes években nem csak azok a tényezők befolyásolták, amelyek közvetlenül hatottak a vizsgált időszakban. Feltétlenül tudni kell, hogy a többi régióhoz viszonyítva a vajdasági magyarok felsőoktatási és kutatási támogatását jellegzetesen be nem fejezett folyamatként vizsgáltuk. Ez azt jelenti, hogy az alábbi munkában elsősorban a hosszú távú történelmi és politikai tényezők összefüggő hatását veszem figyelembe, másodsorban pedig azt a tényt, hogy Délvidéken még ma sincs önálló magyar felsőoktatási intézményünk, amelynek tevékenységét az anyaország támogatná. A délvidéki magyarok támogatása létrejöttére a követke-

[1] Jelen szövegből kihagytuk az eredeti kutatási anyag nagy részét, egy részét pedig átírtuk, meghagyva a vajdasági olvasó számára fontos adatokat és megállapításokat.

ző szubjektumok hatottak: a magyar állam politikai elitjének állásfoglalása, a szerb politikusok fogadókészsége avagy reakciója, és maguknak a vajdasági magyaroknak és szervezeteiknek aktív fellépése az ügy érdekében. A hosszú távú történelmi-politikai tényezők egymásra hatását a következőképpen foglalhatjuk össze:

– A titói időszakban a vajdasági magyarok viszonylagos jóléte, az ország nyitottsága, de Magyarország érdektelensége is a kádári korszakban a határon túliak esetében azt eredményezte, hogy érdemleges támogatás nem jött, nem is igen kérte senki;

– A Milošević-időszakban Magyarország a rendszerváltással volt elfoglalva; az anyaország újraéledt nemzettudattal fordult a határon kívül rekedtek felé, de a háborús, nacionalista eufóriában Szerbia fogadókészsége nehézkes, bizalmatlansága túl nagy ahhoz, hogy a vajdasági magyarok érdemben tudják fogadni a megmaradásukat jelentő támogatásokat;

– A Đinđić-kormány idején azt kellett tapasztalni, hogy az anyaország az EU-csatlakozással van elfoglalva, a vajdasági magyarok száma is csökkent, a támogatások iránti szükséglet viszont egyre csak nőtt.

Szerbiában és Vajdaságban is lezárult egy nehéz évtized, új korszakot nyithatunk az anyaországgal kialakított kapcsolatban is. A támogatásrendszer konkrét értékelésével új támogatási koncepciót állíthatunk fel, és az eddigi hibák is kijavíthatók. Ugyanakkor a támogatott is látja a pénzelés hasznosultságát, új prioritásokat állíthat fel, tervezni tud.

A közéletformáló helyzet részleges elemzése Szerbiában

A szerbiai gazdasági-politikai és szellemi életre a múltbeli tényezők is hatottak, sokszor hátrányos következményekkel. E társadalom évszázadok óta szembetűnő gazdasági, kulturális különbségeket mutat fel azon területei között, ahol korábban osztrák, illetve török uralom volt. Magának a szerb népnek a magatartása és felfogása régiók szerint és történelmi hátterük alapján különbözik: a vajdaságiak, a šumadijaiak, a montenegróiak,

a kosovóiak és szandzsákiak, a boszniaiak és a krajinaiak mentalitása nem egyforma. Az elemzők e hét régióbeli közösség mellett gyakran külön említik a belgrádi elit magatartását is, mert felfogásuk sokszor döntő az ország vezetésében. Az aktuális rezsimek ezeket a különbségeket mindig sikertelenül próbálták felszámolni.

Tito 1980-ban bekövetkezett haláláig próbálta érvényesíteni a tervszerűen kiépíthető multikulturalizmust[2], pontosabban az együttélésnek egy sajátos formáját, amelyben az etnikai sokféleség úgy ellensúlyozódik, hogy egyik se kerül túlságosan előtérbe. (A párt monopóliumára épülő társadalomban minden etnikai önszerveződés rendszerellenes.) Az ország etnikai sokrétűsége egy bizonyos kulturális pluralizmust jelentett, de a párt ellenőrzése alatt. Az önigazgatási ideológia elfedte a nemzeti feszültségeket, és a munkásosztály integrálódását tűzte ki célul azzal az indokkal, hogy a többség (ezzel együtt a többségi nemzet) érdeke a fontos. Az, hogy valaki egy nemzeti kisebbség tagja, önmagában nem jelentett hátrányt, ha folyamatosan bizonyította a szocialista rendszer iránti lojalitását. Ennek szellemében a jugoszláviai magyarok körében már a hatvanas években kialakult egy jellegzetes vajdasági magatartás. Mivel nem tudtak szembeszegülni a csendes asszimilációs politikával, legtöbben, főleg az értelmiség, jobbnak látta elfogadni a multikulturalizmus eszméjét. A jugoszláv társadalom akkor viszonylag nyitott volt, és magasabb életszínvonalat nyújtott, mint a többi kelet-európai ország, ezért nem vágyott a vajdasági magyar az anyaországba, sőt Jugoszláviát büszkén vallotta hazájának. Nem a nemzeti értékek voltak a legfontosabbak, hanem a jólét, a „demokratikusnak” vélt értékek (önigazgatás, elnemkötelezettség, internacionalizmus, pacifizmus), akár az asszimiláció árán is. Ezt bizonyítja a vegyes házasságok és a magukat jugoszlávnak valló magyarok nagy száma is.

A szocialista önigazgatású eszme és a multikulturális törekvések ellenére az egyes köztársaságokban

[2] A titói szocializmus idején a multikulturalizmust, vagyis a soknemzetiségű régióban élő népek „testvériség–egységét” proklamálták, persze egy marxista–leninista ideológia palástja alatt.

megmaradtak a hagyományos kultúrák, gazdasági összefonódások, és a politikai viselkedésformák is sajátosak maradtak minden föderatív egységben. A hetvenes évek elejének ellenzéki hangnemet megütő, polgáriasodást sejtető mozgalmaival Tito leszámolt (harc az ún. az *anarcholiberalizmus* ellen). Ettől kezdve a jugoszláv társadalom szinte folyamatosan válságban volt. A gyakori alkotmányváltozások, a rendszerváltást beharangozott reformok csak az önkényuralom és a centralizmus újabb és újabb formáját leplezték el, legtöbbször ugyanazokkal a káderekkel. Így elmaradtak az esélyek a hagyományos polgári értékek kialakítására.

Tito halálával összeomlott az önigazgatású szocializmus, és letűnt a mesterséges *testvériség–egység* jelszó is. A többségi nemzethez tartozók (szerbek) számára, akik rászoktak egy kollektív gondolkodásmódra, Tito haláláig az állami irányítás biztosította a nómenklatúrában való megmaradást. A decentralizált Jugoszláviában azonban elvesztették a talajt a lábuk alól, és ezt a nyolcvanas években egy új közös identitástudattal – nemzeti tudattal vagy nacionalista elvekkel – próbálták kompenzálni. A hatalom újraépíthette hierarchikus szerkezetét, a médián keresztül pedig elhitette a tömeggel, hogy minden a nép érdekében történik. A szerb polgárok önálló véleményformáló készsége így sohasem alakulhatott ki igazán.

Közismert, hogy a szerb nacionalizmus eluralkodásában, a nagyszerb politikához elméleti alapot adott és benne fontos szerepet játszott a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia centenáriumára (1986) készített Memorandum.[3] Milošević (1987-től szerb pártszervezeti vezető) ideológiai alapul fogadta el ezt a jelentéstervezetet. A Memorandum a titói korszakot a szerb sérelmek és a nagymértékű állami decentralizálódás szempontjából bírálta, lesújtóan nyilatkozott a jugoszláv gazdaságról és az önigazgatási rendszerről. Azt állította, hogy a szerb gazdaság egyenlőtlen cserének van kitéve, hogy a tartományok államjogi státusa miatt a szerb nemzetet balsors és lemaradás sújtja, hogy

[3] A szerb nemzet helyzetét taglaló dokumentumot az A. Isaković vezette bizottság állította össze, de szellemi atyja Dobrica Ćosić író volt (a JSZK elnöke 1992–93-ban).

Kosovón a szerbek az albánok genocídiumának vannak kitéve. A Memorandum kifejezetten bírálta az 1974-es alkotmányt, amellyel Szerbiát gyakorlatilag három részre osztotta, miközben a szűkebb értelemben vett Szerbia politikai és közjogi helyzete teljesen rendezetlen: se nem köztársaság, se nem tartomány.

A miloševići pártpolitikának ezek után már csak azt kellett elérnie, hogy a tömeg nacionalista felbujtatásával (szervezett népgyűlések Szerbia nagyvárosaiban) és az értelmiség kitaszításával a nyilvános politikai és művelődési életből, véghezvigye a nacionalista centralizációt.[4] A tömeg többé nem a multikulturális előnyöket, hanem a politika etnifikációját[5] részesíti előnyben, mint néhány más balkáni államban is. Ez az etnifikáció racionális stratégiaként jelenik meg, vagyis egy nem létező gazdasági átalakulási program helyett egy nacionalista ábrándokkal teleszőtt programot nyújt a naiv tömeg felé. Szerbia lakossága azonban nem reagált egyformán a pártállam intézkedéseire. Régiók és tartományok jelentős különbségeket mutattak fel. A lakosság kulturális szintjének, a történelmi múltnak, a nemzettudatnak és a regionális tudatkülönbségeknek köszönhetően az egyes országrészek lakossága más-más mentalitással és magatartással fogadta a változásokat.

Politikai háttér, mentalitás

A szocializmus korszakában a kezdeti központosítás fokozatos lebontásával a hatvanas évek második felében Vajdaság tartományként önállóbbá vált. Akkoriban a vegyes lakosság együttélése terén végzett empirikus (kérdőíves) kutatások megmutatták, hogy a vajdaságiak a jellegzetes emberi kapcsolataikban (házasság, barátkozás, valamint szomszédok, a kollégák, a főnök és vezető iránti viszony) kevésbé zárkóznak el más nemze-

[4] Vukašin Pavlović előadása a Szerb Tudományos Akadémia tudományos tanácskozásán, Belgrád, 1995. XI. 11–13. SANU publikációja, Odelenje društvenih nauka, knjiga 19, 1996.

[5] Lásd az ismert német szociológus álláspontját: Claus Offe: *Capitalism by Democratic Design?* Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe, IPSA, Congress, Buenos Aires, 1991.

tektől, mint Szerbia más területein: 71%-uk nem volt távolságtartó (a magyarok 85%-a együttműködő volt más nemzetekkel). A jugoszláv átlag akkoriban 59% volt.[6]

Az 1974-es alkotmány már biztosította, hogy Vajdaság önálló, konstitutív (alkotó) része legyen a föderációnak: külön alkotmánya (1974. február 28.), parlamenti döntéshozatali mechanizmusa, bírósága és gazdasági, kulturális élete volt. Erről az időszakról írja *Đ. Đurić*[7], hogy Vajdaságban dominál az identifikáció internacionalista formája, ami a kulturális pluralizmus fejlődésének a legmegfelelőbb alapja. Adatokkal is alátámasztható ez *Pantić* kutatásaiból:[8] a nemzeti kisebbségek heterogén nemzeti barátkozási szokásai magas szintűek voltak (a szlovákok és ruszinok 9/10-e, a magyarok 3/4-e), míg a szerbek 45%-a közepes szinten barátkozott más nemzetiségűekkel. A nyolcvanas években végzett empirikus kutatások szerint a lakosság 80%-a elégedett volt a tartományi státussal, és 71%-nak nem volt nacionalista érzelmi kilengése.[9] 1988-ban *Ljiljana Baćević* kutatásai megmutatták, hogy a vajdaságiak körében a legfejlettebb a generációhoz tartozás érzése, majd a családi kötelékek és a szakma iránti kötelezettség. Csak ezek után következik a vallási, nemzeti és területi hovatartozás tudata.[10]

---

[6] Pantić Dragomir: *Etnička distanca u SFRJ.* Institut društvenih nauka, Centar za istraživanje javnog mnenja, Beograd, serija „Izveštaji i studije" (jegyzetek), 1967.

[7] Đurić Đorđe: *Psihološka struktura etničkih stavova dece i roditelja u različitim nacionalnim sredinama Vojvodine.* Filozofski fakultet Beograd (doktori disszertáció), 1978.

[8] Pantić Dragomir: Efekti delovanja RTV Novi Sad na kulturnu afirmaciju i saradnju naroda i narodnosti u SAPV. U knjizi *Uloga Radio-televizije Novi Sad u razvoju i saradnji kultura naroda i narodnosti Vojvodine.* RTV Novi Sad, 1979. 74–75. o.

[9] Boško Kovačević: *Sunovrat i obzorja.* Izd. Nezavisno društvo novinara Vojvodine i Otvoreni univerzitet, Subotica, 1995. 75. o.

[10] Ljiljana Baćević: *Neposlušni medij.* Izd. RTV Novi Sad, Novi Sad, 1990. 107., 109. o.

Vajdaság ezt a privilegizált helyzetet vesztette el 1989-ben, a Belgrádból szervezett „joghurtforradalom”[11] idején. Az autochton tartományi lakosság higgadt és rezervált volt, nem avatkozott a politikai konfrontációkba. Az itt élő szerbek zavarban voltak: sokukat elkapott a nacionalista eufória, de sokan bölcsek maradtak. A lakosság többsége megtanulta, hogy egzisztenciájának biztosítéka a tolerancia és az együttélés. Szerbiának ezen a területén a legfejlettebb a szellemi, kulturális élet és az öröklött infrastruktúra is. Itt nem dominálhat a nemzetállam kizáró logikája. A központosított aktuális rezsimet támogatók addig húztak hasznot ebből, míg a hatalom élt. Ezzel tisztában voltak a vajdaságiak; a belgrádi rezsimnek általában a délről betelepültek hódoltak be.

A kilencvenes években a tartomány lakossága nehezen viselte a konfliktusokat, a háborús veszélyt, a tehetetlenséget. 1990-ben még gyakori volt a vegyes házasság: így például a magyarok 76%-a házassági hajlandóságot mutatott a szerbek irányában (9% volt elutasító), míg a szerbek már távolságtartóbbaknak bizonyultak, hiszen csak 57%-uknak volt pozitív (29%-uknak negatív) véleménye e kérdésről. A magyarok értékeltek minden fajta területi hovatartozást: legtöbben a Jugoszláviához tartozást becsülték (79%), utána következett a szülőhelyhez, a lakhelyhez való ragaszkodás – lokálpatriotizmus –, majd a regionális-tartományi érdekek, sőt (végül) az Európához tartozás. Akkoriban a Nagy-Jugoszlávia területén elvégzett kutatások csak a muzulmánnál mutattak ki nagyobb ragaszkodást Jugoszláviához (84%).[12] Későbbi, 1993-ban, az egész Szerbia területén (kivéve Kosovót) végzett empirikus kutatások[13] szerint Vajdaság lakossága kevésbé mutatott nacionalista magatartást, mint a szűkebb értelemben vett Szerbiáé (megfelelően 26,1% és 41,7%). Emlékez-

[11] A két nap alatt lezajlott megmozdulás részvevőinek (az autóbuszokon érkező szerbiai tüntetőknek) a városban joghurtot osztogattak, akik ezzel dobálták meg a tartományi parlament épületét.

[12] D. Pantić kutatásai Ljiljana Baćević könyvében: *Jugoslavija na kriznoj prekretnici.* Institut društvenih nauka, Beograd, 1991. 180., 236. o.

[13] Zagorka Golubović i saradnici: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Filip Višnjić Kiadó, Beograd, 1995. 154. o.

tetőül: ez az idő a hiperinfláció és pénzügyi összeomlás ideje, a háború kellős közepe, Milošević hatalmának csúcsa. A nem nacionalista magatartás kifejezettebb volt Szerbia északi részén, azaz Vajdaságban, mint a köztársaság déli részén (36,4% és 16,7%). Nemzeti diszkriminációs jeleket mindössze a tartomány lakosságának 1/3-a mutatott, míg a Belgrádtól délre eső területeken a lakosság fele kizárólagos volt más nemzetekkel szemben. Akkoriban a vajdaságiak 81%-a reformokban látta a kiutat, csak 32%-a volt forradalmi hangulatban. A kutatási eredmények szerint a tartományi lakosság 64%-a a háború ellen, a békére szavazott.[14] A szerb nemzeti eufória tetőzése idején az ilyen magatartás „szégyenletes", sőt büntetendő volt: pl. a katonai behívó megtagadása. Két évvel később (1995) a vajdaságiaknál is erősödött a nacionalizmus és a nemzeti bezárkózás. Nem egyformán reagáltak a különböző etnikumok: a románok nagy toleranciát, míg a szlovákok etnikai szegregációt, elszigeteltséget mutattak. A magyarok, elég erős egyéni és kollektív kulturális és nemzeti szervezettséggel, a megmaradás érdekében fordultak saját intézményeik (pártok, civil szervezetek, egyház) felé. A szerb politika bizonyos körei ezt bezárkózásnak és nacionalizmusnak minősítették. Bár *Ilić* vizsgálódásaiban[15] azt bizonygatta, hogy ekkorra a szerb nacionalizmus alábbhagyott, a bizalmatlanság mások iránt mégis nőtt: 40% a nemzetiségek anyanyelvű oktatását sem támogatta. Ez időben a szerbek a legjelentősebb személyiségeknek még mindig a következőket tartották: Slobodan Miloševićet, Vuk Karadžićot, Nikola Teslát, Karađorđe királyt és Vojislav Šešeljt.

A nacionalizmus glorifikálása és intézményesítésének talaja főleg a szűkebb Szerbia volt, és ma is a viszonylag homogén szerb lakosságra jellemző. Esetükben a posztkommunista identitás a politikusok közreműködésével és a szerb nacionalista elit „segítségével" eljutott a következő fogalomhalmazig: nemzeti veszélyezettség, nemzeti történelem (középkori nemzetállam), nemzeti egységesítés, nemzeti vallás, nemzetállam, etnocentrikus szuperi-

[14] Uo.: 159., 219., 248., 252. o.

[15] Ilić Vladimir, Cvijić Slobodan: *Nacionalizam u Vojvodini.* Gradska narodna biblioteka, Zrenjanin, 1997. 51., 126., 170. o.

oritás, nemzeti gyűlölet, genocídium. *Aleksa Đilas* szerint a szerb értelmiség egy részének meglepő nacionalista elkötelezettsége sokat ártott a belgrádi politikának.[16] Szerbiában hihetetlen könnyen válhatott nacionalistává az ember. A szerb nemzeti túlfűtöttség nem csak racionálisnak tűnt, de egy szenvedélyes, érzelemmel telített feszültségre is számított, ami a jugoszláv térségben szinte hagyományos. Az 1999. évi bombázások ideje alatt Milošević a patriotizmusra épített, amikor azt sulykolta a népbe, hogy az egész világ az ártatlan szerbek ellen fordult. A kollektív veszélyeztetettséget Milošević átültette az egyéni félelmekbe, és ezt már tömeghisztériaként kezelhette. Menekülthullámok, népirtás Boszniában, Kosovón bizonyították a nacionalizmus ellenőrizhetetlenségét. Ilyen helyzetekben mind kevesebb ember tud semleges maradni. Csak kifejezetten erős, erkölcsös egyéniségek és autonóm értelmiségiek tudnak független véleményt kialakítani, de azt legtöbbször nem nyilvánítják ki, hanem izolálódnak. Nem lett mindenki nacionalista, de nemzeti szolidaritásból mindenki feltétel nélkül húzott a saját népe felé. A nemzeti identitás összeütközésekor igen nagy szerepe van a jelszavaknak, szimbólumoknak. Az etnoszimbolikus megközelítés szerint[17] a nacionalizmus a mítoszok, az emlékek, a szimbólumok generációkon keresztül öröklődő értékein alapszik. A szerb politikai elit által aktivizált cirill írásmód, a középkori freskófestészet és a kolostorok jelentősége, az ortodox vallásújítás – mind ezt a szerepet játszották. A szerb etnikum veszélyezettségének elhitetésével kialakult egy erős vágy újabb biztos nemzeti határok kijelölésére.

Golubović 1993-as kutatásai[18] a szerbekre vonatkozóan megmutatták, hogy jugoszláv orientáltságuk megfordult egy saját

[16] Aleksa Đilas: *Razgovori za Jugoslaviju. Izd. Prometej.* Novi Sad, 1993. 136–137. o. (Apja a Tito idejében lebukott liberális politikus volt.)

[17] Lásd Daniele Conversi tanulmányát a *Regio* 1998, 3. számában: A nacionalizmuselmélet három irányzata. 37–55. o. Szerinte a nacionalizmusnak három értelmezése lehet: etno-szimbolikus, homeosztatikus és a tranzakcionális megközelítés.

[18] Zagorka Golubović i saradnici: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba.* Izd. Filip Višnjić, Beograd, 1995. 344., 346., 167., 216. o.

nemzetközpontúság felé: támogatták az autoritárius-tradicionalizmus eszméjét, a paternalista államot (60%). Többségük a kevésbé iskolázott és szociálisan veszélyeztetett rétegekhez tartozott. A szerb nacionalista tudat anatómiája a következő volt: 40,6% enyhén nacionalista, 33,8% nacionalista, 25% nem nemzetgyűlölő. A szerbek bizalmatlanságát más népek és nemzetek iránt szítani lehetett. Abszolút bizalmatlanságot mutattak akkoriban a következő népek iránt: albánok (77,8%), muzulmánok (73,1%), horvátok (69,1%), németek (68,3%), szlovénok (59,5%), magyarok (56,6%)[19], amerikaiak (56,4%). A szerbek nemcsak a nemzeti hovatartozásuk miatt éreztek veszélyeztetettséget, hanem a munkalehetőségek terén is. A megkérdezettek 60%-a nem adott volna munkát a menekülteknek, sőt 46,1%-uk a nemzeti kisebbségeknek se!

A szerb nép körében a nacionalizmussal együtt tehát megjelent egy másik jellegzetes érzés: a félelem és az aggodalom. 1994 tavaszán végzett kutatások szerint a népesség 30%-a félt, míg 1995-ben már a 41%-a. Ezenkívül többek között 11%-uk tehetetlenséget, 10%-uk közömbösséget érzett, és 10%-uk dühös volt.[20] Akkoriban a lakosságnak csak 18,7%-a bízott a pozitív változásokban. A magasabb iskolai végzettségűek, a fiatalok és a városok lakói persze nem voltak mindnyájan nacionalisták. Magukénak tartottak olyan fogalmakat is, mint a modernizáció, demokrácia, liberalizmus, kiegyensúlyozott nemzeti tudat.

2000 óta, amikor is Miloševićet félretették, sőt az új kormány kiadta őt a hágai nemzetközi bíróságnak, a szerbek nagy része tisztában van népe „megtisztulási" folyamatával. A tradicionális és ortodox eszmék elhagyása azonban nem fog egyhamar bekövetkezni. Az új hatalom nem homogén, vannak közöttük nacionalisták és Európa-orientáltak is. Az új, demokratikusnak nevezett államban még nincs elegendő erő szembenézni a valósággal:

---

[19] A magyarok iránti bizalmatlanság mellett (56,6%) a megkérdezettek 34,2%-a részleges bizalmat érzett, 9,1% pedig teljes bizalmat. Az utóbbiak vajdasági szerbek lehettek.

[20] Pravoslav S. Plavšić: Mnenje o aktuelnim društvenim pitanjima. U knjizi: *Mediji i mediji u Srbiji.* RTV Srbije, Beograd, jul 1995. 103–104. o.

kiskanállal adagolja a média az eddig titkon tartott szerb gaztetteket, a háborús bűnösök feletti ítélkezésnek se jött még el az ideje, hiszen csak nemzetközi nyomásra és önkéntességi alapon (pénzbeli, erkölcsi támogatásokra és politikai ígéretekre) adjuk ki a patrióta, hősként kezelt generálisainkat. Mindennek ellenére a lakosság többsége az európai csatlakozást várja.

A vajdasági magyarok jelene

Az új évezred küszöbén nagy előnyökhöz juthat az, aki *felismeri* azokat a *kihívásokat,* amelyek a közvetlen társadalom fejlődési alternatíváit eredményezik az egyes államokban. Mindenkor követnünk kell azokat az eseményeket, amelyek:

– világviszonylatban történnek,

– körülöttünk, azokban a társadalmi régiókban zajlanak, ahova tartozunk,

– vagy egy letisztulási, új értékkeresési folyamatban az egyénben végigmennek.

a. A világban hatalmas és gyors változások követik egymást, amelyekre a szerb, a vajdasági társadalomnak, közösségünknek csekély befolyása van. Mi vagy beilleszkedünk, vagy eltűnünk. Tőlünk függetlenül, ránk nem várva zajlik a globalizáció, a liberalizáció a világgazdaságban, az interkontinentális termelés, a kereskedelem, a kommunikáció, a multi- és interkulturalizmus; a folyamatos és gyors műszaki és informatikai fejlődés.

b. A körülöttünk lévő szomszédos országokban is megtörtént a rendszerváltás. Szerbia lakosságának be kell látnia, hogy a nemzetállamnak nincs jövője, csak az emberközpontú jóléti államnak. A gazdasági szerkezetváltás, a piaci versengés és a tőke érdekének előretörése új kihívásokat jelent (a magántulajdon, a vállalkozási hajlam jelentős szerephez jut); fontossá vált a gazdasági és kulturális szempontból egységes régiók, az állam befolyásától mentes nyitott közösségek versenyképessége a nemzetközi piacon. Az alkotóképes politikai, gazdasági és a kulturális elit világszerte dominál; előtérbe kerül a kreatív egyén szerepe (az emberi jogokat és kötelességeket betartó vállalkozó szellem, szakértelem, munkaerkölcsi motiváltság).

c. A szerb társadalom polgárának, mint egyénnek most kell tudni váltani: alkalmazkodni az új körülményekhez, elfogadni a másságot egy évtizedes izoláltság, leszegényedés és tehetetlenség után is; bíznia kell önmagában, felvállalni a demokratizálódás útján elindult rendszer kihívásait; szembesülni a múlt gyötrelmes örökségével; elfogadni, hogy máról holnapra nem változik meg egy diktatórikus rendszer, nem szűnik meg a nacionalizmus egyetlen gombnyomásra. Tudásával, szakértelmével versenyképesnek kell lennie a nemzetközi munkaerőpiacon. Az alkotó értelmiség, a kritikus szellemű, önálló egyén még sokáig nem fog kifejezésre jutni, tehát az emigrációs hullám nem fog egyhamar leállni.

d. A vajdasági magyarságnak mindenképpen lépést kell tartania a fejlődő világgal, önszerveződését hatékonnyá téve s a megmaradás körülményeit folyamatosan mérlegelve. Nyitottnak és kreatívnak kell lennie, de ugyanakkor nem szabad feladnia nemzeti identitását, történelmét, nyelvét, kollektív jogait, iskoláit. Amiben segítséget vár: megtanítani gyermekeit az önálló, logikus gondolkodásra, s önbecsülésre, nemzeti büszkeségre, önbizalomra, a szülőföld szeretetére nevelni. A magyar közösségnek stratégiai jövőterveket kell átgondolnia egy szegény, lemaradt, nacionalizmussal terhelt országban, de ugyanakkor a fejlődő gazdasági és kulturális világversenyben. A vajdasági magyar iskolahálózat részét képezi annak az oktatásfejlesztési programnak, amelyet 2002-ben indított be a Szerb Köztársasági Oktatási Minisztérium.[21] Az európai oktatási rendszerbe való beilleszkedés határideje 2010. A felsőoktatásba való bekapcsolódás megfelelő mértéke és minősége a magyar kisebbség esélyét is jelenti Vajdaságban. A 2002 novemberében megalakult Magyar Nemzeti Tanács fontos feladatául tűzte ki a magyarság anyanyelvű oktatását. Ez az önálló kisebbségi oktatás mégis része lesz a szerbiai intézményrendszernek. Azt azonban mindenkor el kell érni, hogy a magyarok maguk dönthessenek művelődési, oktatási, sőt

[21] Lásd a *Felsőoktatási fejlesztési koncepció* szöveget és a *Felsőoktatási törvényjavaslatot,* ami 2005-ben újra képviselőházi eljárásba került.

az önszerveződési kérdéseikben. Ez nem jelentene szeparálódást, hanem megfelelő kulturális autonómiát és kollektív nemzetiségi jogokat.

Interjúelemzés[22]

1. A lekérdezés megszervezése

A célcsoport kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy az interjúalanyoknak megfelelő vagy részleges rálátásuk van a magyarországi támogatások Vajdaságban történő újraosztás elveire, mechanizmusára, a kialakított gyakorlat hasznosságára és hiányosságaira; ne csupán az újraosztási rendszert ismerjék, hanem a magyarországi partnerek munkáját is. Az interjúk 2002 decembere és 2003 vége között készültek.[23] Az interjúalanyok megfelelnek a kutatási tervben meghatározott követelményeknek. A célcsoport tagjai háromféle státusú személyek közül kerültek ki:

1. Választott vezető (politikus): Józsa László, a Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács elnöke és az Illyés Közalapítvány vajdasági alkuratóriumának vezetője.[24]

2. Olyan magyar személyiség, aki jelentős közéleti vagy szakmai intézmény, de nem politikai szervezet vezetője: Gábrityné Molnár Irén egyetemi tanár, a Magyarságkutató Tudományos Társaság elnöke[25]; Ribár Béla akadémikus, nyugalmazott egyetemi tanár, a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság elnöke[26]; Csányi Erzsébet egyetemi tanár, a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium elnöke.[27]

---

[22] Kutatásvezető: Gábrity Molnár Irén; munkatársak: Mihályi Katalin, Molnár Verona és Cseh Izabella.

[23] Egy-egy interjú terjedelme 1,5–2 óra. Az interjúalanyok többsége hozzájárult neve nyilvánosságra hozatalához.

[24] A mélyinterjú 2002. december 10-én készült, a nyers szöveg 24 535 karaktert tartalmaz.

[25] A mélyinterjú nyers szövege 31 876 karakter, 2002. december 28-án készült.

[26] A szöveg 17 462 karaktert tartalmaz, 2003 novemberében készült.

[27] A szöveg 14 172 karaktert tartalmaz, és 2003 novemberében készült.

3. Vajdaság magyar közéletének (vagy szakmai körének) képviselője: Sós Mihály, a szabadkai székhelyű Vajdasági Módszertani Központ vezetője, a Vajdasági Ösztöndíj Tanács adminisztrátora.[28]

Hat mélyinterjú készült a többségi nemzet képviselőivel (ezek elemzésével jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk). Ezek: Branko Komadina, a Dištrikt 0230 civil szervezet elnöke (a szervezet az urbánus kultúra és emberi jogok védelmével foglalkozik), Nikola Perušić, a polgárok panaszaival foglalkozó iroda vezetője a szabadkai önkormányzatban, Ljiljana Milošević, a szegénységcsökkentő stratégia kidolgozására alakított civil szervezet tagja, Vesela Laloš, újságíró-szerkesztő, **egy** gimnáziumi tanár (név nélkül) és egy egyetemi tanár (név nélkül). Esettanulmányt írt: Jeges Zoltán és Matijevics István a Szabadkai Műszaki Főiskola tapasztalatairól és Czékus Géza a zombori Tanítóképző Kar Szabadkai Kihelyezett Tagozatának nyújtott támogatásról.

Valamennyien megfeleltek a fent vázolt kritériumoknak. Az interjú folyamán a központi kutatócsoport által összeállított kérdések szolgáltak keretkérdésekként, de a beszélgetés során az interjúalanyok munkáját jellemző kérdések is felmerültek kiegészítésként. Az adatfeldolgozás során a hasonló témájú válaszokat csoportosítani tudtuk. Az interjúalanyok bizonyos értelemben lazán, nem túl szigorúan kezelték s maguk is „vezették” a témát: az interjúkérdésektől függetlenül elemezték azokat a problémaköröket is, amelyekhez személy szerint is közük volt/van.

Az interjúkérdések csoportosítása témák szerint:

Első kérdéscsoport: A hivatalos magyar politika jellemzése a szomszédos országokban élő magyar kisebbségekkel kapcsolatban.

Második kérdéscsoport: A jövőben várható pozitívumok és negatívumok a kisebbségi politikában, Szerbiában.

Harmadik kérdéscsoport: A vajdasági magyarok támogatása az anyaországból.

[28] A nyers szöveg 13 420 karakter, 2002. december 20-án készült.

Negyedik kérdéscsoport: A vajdasági felsőoktatás és tudományos kutatások támogatása az anyaországból; az elmúlt 12 év felsőoktatási és kutatási támogatásának politika szakaszai.

Ötödik kérdéscsoport: A támogatások módszere – a befolyásos személyekről és intézményekről a támogatások kapcsán.

Hatodik kérdéscsoport: A vajdasági magyar felsőoktatás és kutatások jövője.

2. Az interjúk tartalmi elemzése

2.1. A hivatalos magyar politika jellemzése a szomszédos országokban élő magyar kisebbségekkel kapcsolatban

Mint várható is volt, erre a kérdésre a politikus válaszolt kimerítően, a szakember pedig csak kimérten. A vajdasági politikus véleménye szerint a második világháború és az 1989 közötti időszakban nagy általánosítással, a határon túli magyarokat érintő anyaországi politika „botrányos volt": az akkori rendszer egy egész társadalom felelősségérzetét altatta el, és nem engedte kifejezésre jutni a határon túli magyarság iránti érzelmeket, amelyet új hazájában a kollektív bűnösség érzésének szítása jellemzett. 1989 karácsonya (a temesvári események) indította be az új külpolitikai folyamatokat Magyarországon. Az anyaország figyelmének homlokterébe kerültek a határon túli magyarok, főleg pedig Erdély. Rövid idő múlva nem az erdélyi, hanem a vajdasági magyar közösség válik a legveszélyeztetettebb közösséggé: összecsapnak fölötte a háború és nemzetgyűlölet hullámai. Ebben a helyzetben, ha ki is alakult Magyarországon egy jelentős szolidaritáshullám, egyfajta szellemi tartózkodás is megjelent: az anyaország társadalmában voltaképpen nem tudatosult az a veszélyhelyzet, amelybe a vajdasági magyarság sodródott a kilencvenes évek legelején.

Ezután öt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy rendszerezettebb legyen a délvidéki magyarok anyaországi támogatása. A kilencvenes évek közepétől kezdve már egy jobban működő, megfontoltabb és a külhoni régiókban élő magyarság képviselőinek véleményét is figyelembe vevő támogatási rendszer alakult ki. Az

évtized első felében a személyes kapcsolatok döntő mértékben hatottak a támogatások elnyerésére, s gyakran nélkülözték az intézményesség jegyeit.

2.2. Pozitívumok és negatívumok a szerbiai kisebbségpolitikában

A kisebbségi politikáról általában a Vajdasági Magyar Nemzeti Tanács elnöke nyilatkozott. Szerinte azóta, hogy Szerbiában kezdetét vette a demokratikus átalakulás, sokkal kiegyensúlyozottabb a szomszédsági kapcsolatrendszer Magyarországgal; ez napjainkra már eredményeket is hozott, pl. a két ország már kötött szabadkereskedelmi megállapodást, aláírás előtt áll a kisebbségvédelmi államközi egyezmény.[29] Ezek apró, de mégiscsak fontos lépések egy olyan helyzetben, amikor tudjuk, hogy a történelem folyamán a szerbség és a magyarság között ritkán volt jóbaráti a viszony. A szerb többség egyrészt önelégültségi állapotban van, mert legyőzte Miloševićet, másrészt vannak, akik önsajnálatba estek, mert a szerbség területeket vesztett. Ebben a helyzetben a többségi nemzethez tartozó politikusok nagy része, sőt polgára se vesz tudomást továbbra sem a kisebbségi probléma létezéséről és e kérdés nagyon fontos bel- és külpolitikai dimenziójáról. Az emberi jogok és a kisebbségi jogok védelme Európában egy fontos, megkerülhetetlen téma, ezzel a szerb társadalom és a politikai elit némileg lekezelően foglalkozik. A szerb konzervatív társadalmat továbbra is az idegengyűlölet, a másság iránti bizalmatlanság jellemzi.

2.3. A vajdasági magyarok támogatása az anyaországból

Interjúalanyainknak általánosságban az a véleménye, hogy Vajdaság az anyaországtól az elmúlt évtizedben, a többi határon túli régiókhoz viszonyítva nem sokat kapott. A szervezett támogatás nálunk néhány évvel később, 1995 után indult be. Ez persze magyarázható azzal is, hogy nem volt megfelelő fogadó intéz-

[29] Azóta már aláírták.

ményrendszerünk, félelemtől volt terhes a társadalmi légkör, a gazdasági zárlat idején még legális pénzutak sem voltak. A megkérdezettek pozitív, dicsérő véleménye is egybehangzott, és hasonló tárgykörre vonatkozott: a vajdasági művelődési intézmények, a magyar nyelvű tájékoztatás, a civil szervezetek, a kiadói tevékenység megszűnt volna anyaországi támogatás nélkül. A vizsgált évtizedben olyan nagy volt az elszegényedés és a megszüntetésre irányuló politikai nyomás, hogy a fenti intézmények elsorvadását aligha lehetett volna megállítani magyarországi segítség nélkül. Az interjúalanyok az anyaországi támogatást nem csak anyagi szempontból tartják jelentősnek: az erkölcsi támogatás, a kiállás értünk sokszor többet jelentett a pénznél. A pénzsegélyeket ugyan a konkrét személyek és intézmények kapták, de közvetve az egész nemzet számára hasznosak voltak.

A támogatás az utóbbi évtizedben négy szakaszra bontható:

Első szakasz (1990–1995): a támogatás gyenge volt, és személyi kapcsolatoktól függött.

Második szakasz (1995–1999): beindult a támogatások intézményesítése, rendszeressé válása és ellenőrzése is.

Harmadik szakasz (1999-től, a bombázások évétől 2000-ig, Milošević bukásáig): a legális pénzbeli támogatások nagy része megszűnt Vajdaság felé, ugyanakkor a Magyarországra menekült, bevándorolt vajdaságiak megsegítése példamutató volt.

Negyedik szakasz (2000-től napjainkig): a támogatások módszere a harmadik szakaszhoz viszonyítva homlokegyenest megváltozott. (Pl.: Míg a bombázások évében a tanulók ösztöndíjazása csak Magyarországon történt s igen nagymértékben, addig 2000-től kezdve a szülőföldön való tanulást támogatja az anyaország; ennek szellemében Vajdaságban beindult a kollégiumok, magyar házak építésének pénzelése.)

A vajdasági megkérdezettek a nyilvánosság elvét támogatják. A kilencvenes években egészen 1999-ig a vajdasági magyarok okkal féltek attól, hogy a többségi nemzet nacionalista magatartása vagy irigysége miatt diszkrimináció éri a nemzeti kisebbséget (esetleg pl. felmondást kapnak munkahelyükön), ha külföldi támogatást fogadnak el NATO-országtól. Valójában a gyenge sajtó- és egyéb visszhang miatt nem tudta a többségi nemzet, hogy

mit is támogat az anyaországunk. Interjúalanyaink ezért kiemelten fontosnak tartják a nyilvánosságot: nincs mit titkolni, a támogatásokat az egész ország/régió javára fordítottuk.

A támogatást újraosztó intézmények munkájában szinte minden magyarországi kormányváltás után érezhetően változás állt be. A szemléleti és koncepcionális újdonságok egy-egy új ember megjelenésével (pl. az Oktatási Minisztérium, az Ifjúsági és Sportminisztérium vagy egy-egy kuratórium élén) mindig tapasztalhatók voltak. Az eszközök elosztásában az az előnyös és célszerű, ha a régiókban dolgozzák ki a prioritásokat, az elosztási kritériumokat, sőt ha a juttatásokat is ellenőrzik. A magyar partner egyébként bármikor élhet a közvetlen ellenőrzési jogával.

2.4. A K+F támogatások az anyaországból; támogatáspolitikai szakaszok

A vajdasági felsőoktatás és tudományos kutatások támogatása az anyaországból nem volt folyamatos és nagymértékű, ellentétben a többi régióéval. Főleg az Illyés Közalapítvány és az Apáczai Közalapítvány finanszírozták a civil szervezeteken keresztül a vajdasági ösztöndíjakat, a kiadótevékenységet, rendezvényszervezést. 2000 után az Arany János Alapítvány[30] már a tudományos kutatás magasabb szintjén igyekezett támogatni a kutatóműhelyeket és egyéneket is.

A kilencvenes évek elejétől már nem csak azért mentek magyarországi egyetemekre a vajdasági fiatalok, hogy ott diplomát szerezzenek és visszajöjjenek, hanem azért, hogy menedéket találjanak a háborús körülmények elől. Elvándorlási hullámot indított meg – mert az egzisztenciateremtés első állomásaként fogták fel –, ha valaki bejuthatott magyarországi egyetemre. Az emigráció a magyar értelmiségi réteget veszélyeztette, ezért a kezdeti lendületet az anyaországi továbbtanulás lehetősége terén utólag szándékos leépítés követte.

Az elmúlt tíz év támogatásában az ösztöndíj-politika és a segélynyújtás volt a fő terület. Komolyabb intézményhálózat-építé-

[30] Az MTA mellett működő Arany János Alapítvány 2005 végén megszűnik.

sekre nem került sor. Voltak beruházások: zentai kórház, újvidéki, muzslai kollégiumok stb. Az itthoni felsőoktatás fogadókészségének hiánya miatt nem volt lehetőség az intézményfejlesztésre. Évente körülbelül 500 elsőéves magyar egyetemi hallgató iratkozik felsőoktatási intézménybe az egész Vajdaság területén. A többiek átmennek Magyarországra.

A támogatások nyomán született eredmények nem közismertek. A tudományos kutatások egy részét ugyan publikálták, vagy rendezvényeken mutatták be, de még mindig az a benyomás, hogy a vajdasági tudós értelmiség egy része el van foglalva a maga megélhetési gondjaival.

2.5. Az elosztási rendszer működtetése

A támogatások hasznos elosztásával kapcsolatban fontos a tájékozottság a régió igényeiről, valamint hogy az adott régiónak legyen megfelelő, közösen kidolgozott és támogatott fejlesztési terve, amelyet az adományozóval is egyeztetett. Ehhez kellenek a vajdasági újraelosztási kuratóriumok. A szervezés folyamán kialakultak a vajdasági regionális körök (Szabadka és a tömbmagyarság érdeke, valamint a szórványérdekek). Ezek a körök pénzosztáskor többször is rivalizáltak egymással. A tömbmagyarság és a szórvány érdeke nem mindig egyezik. Ezért kellene támogatásosztáskor külön kritériumok alapján, de egymástól nem elkülönítve kezelni a kettőt.

A pályázatok időpontja, megjelenési helye a sajtóban, az űrlapok szétosztása, a tanácsadás nem okozott gondot. A pályázati feltételek nem egyértelmű megfogalmazása többször eredményezett vitát, a magyarországi és a régióbeli szervező nem mindig értelmezte egyformán a pályázati szöveget. Jellemző, hogy a magyarországi partner az utóbbi években a megszorítások szándékával változtatta vagy értelmezte a pályázatok szövegét. A kilencvenes évek közepén a magyarországi támogató rugalmasabb és megértőbb volt.

A támogatottakkal van kapcsolattartás, de nem megfelelő. Nem frissítik fel az elérhetőséget, lakcímnyilvántartásokat. Pontosabb leltárra és adminisztrálásra van szükség.

2.6. A felsőoktatás és a kutatások jövője

Az interjúalanyok véleménye megegyezik abban is, hogy az elmúlt tíz évben nem tudtuk megfelelően támogatni a vajdasági magyar iskolahálózatot úgy, hogy megállítsuk elsorvadását (tanuló és tanár hiányában). Erről számos tanulmány és publikáció született 1997-től kezdve napjainkig. Itt nemcsak az anyanyelvű oktatásról van szó, hanem színvonalas oktatást nyújtó, korszerű iskolákra van szükség, ahol európai színtű oktatás folyik, ezért a fiatalok nem vágynak külföldre. A vajdasági állami magyar felsőoktatásban meg kellene kezdeni a hiányzó szakemberek képzését (magyarul tudó tanárok, mérnökök, kertészek, üzletemberek); számukra magyar tagozatokat kellene nyitni az egyetemeken, korszerű magyar tankönyveket biztosítani, és művelt, felkészült tanárokat munkába állítani. Ennek a tömbben élő magyarok térségében van értelme.

A vajdasági felsőoktatási rendszerben nincs autonóm magyar oktatási rendszer. Magyar nyelvű oktatás a szerbiai törvények értelmében egyelőre nem is lehet, semmilyen alanyi jogon, mert a felsőoktatás csakis államnyelven, esetleg világnyelven (pl. angolul) folyhat. Részleges magyar oktatás az Újvidéki Egyetemen van, de nem intézményesített (állami) magyar felsőoktatásként. Magyar nyelvű tagozatok vannak az egyetem 4 szabadkai székhelyű karán, illetve a szabadkai főiskolákon. Az anyaországi kihelyezett tagozatok szabadkai és zentai főiskolai próbálkozásait még nem akkreditáltak Szerbia területén, és csak részben illeszkednek az itteni felsőoktatási rendszerhez. Ennek ellenére az általuk kiadott diplomák honosítása elkezdődött.

Külön akadály, hogy eddig nemigen lehetett egyeztetni a hazai állami támogatásokat az anyaországéval, mert az volt a törekvés, hogy amit a szerb állam nem támogatott, azt pótoljuk ki az anyaországiból. Újabban a szerb kormány és a tartományi vezetés is hajlik egy-egy új kedvezményezés vagy megsegítés felé a nemzeti kisebbségek intézményrendszerében. Igaz, gyakran csupán a nemzetközi kötelezettségeknek tesznek eleget, de akkor is fontos, hogy az anyaországi támogatások kiegészítsék az itthoni hiányokat.

Megtörténik, hogy a magyarországi támogatás nem illeszkedik a Vajdaságban már működő állami intézményrendszerhez. Ha ugyanis ott nyitunk kihelyezett tagozatot, ahol már van egy hasonló profilú intézmény, akkor megfojtjuk a meglévő főiskolát, de nem építünk fel újat. A párhuzamosság nem mindig ésszerű.

Az interjúalanyok az anyaországi támogatásokat továbbra is több síkon képzelik el:

– Egyrészt ki kell használni a meglévő állami intézményekben elérhető, bár leszűkült kutatási, tanulási, publikálási lehetőségeket. Államközi megegyezésekkel, majd közös beruházásokkal ezeket külföldről is meg lehetne támogatni.

– Másrészt itt van az állami intézmények tevékenységében jelentkező hiányosságokat pótló civil szervezetek munkája, amelyek a kilencvenes években megújultak, minőségi változáson mentek át, éppen a magyarországi tudományossággal való kapcsolattartásnak köszönhetően. A Jugoszláv Magyar Művelődési Társaság, a Vajdasági Magyar Művelődési Szervezet és a pedagógusszervezetek mellett megjelent a Magyarságkutató Tudományos Társaság (1991, Szabadka), a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (1999, Újvidék). Igaz, a hiányos infrastruktúrájuk, az elégtelen pénzforrás, a kapcsolathiány a világgal megnehezíti a munkájukat, de az egyének és kis csoportok tenni akarása megvan.

Konkrét javaslatok a sorvadó magyar iskolahálózat újbóli felállításához:

Elsősorban: Reális helyzetfelmérés után szakembereinknek fel kell térképezniük a demográfiai mutatókkal összhangban az új, teljes anyanyelvű iskolahálózatot: magyar óvodák, általános és középiskolák rendszere települések, körzetek szerint, a munkaerőpiac igényeinek megfelelően.

Másodszor: Megfelelő területi megoszlásban kialakítani a diákotthonok és kollégiumok hálózatát, hogy megoldjuk az utaztatást és szórványmagyarság ellátását.

Harmadszor: Az ösztöndíjazási és segélyezési rendszer kialakításával, hazai és anyaországi alapítványok támogatásrendszerével csakis a hiányszakmákat és hiányzó kádereket támogatni.

Negyedszer: Vajdaság tartományi hatáskörének megfelelően le kell építeni az eddigi, államilag központosított iskolarendszert. A Magyar Nemzeti Tanács keretein belül szakemberek kidolgozzák az anyanyelvű iskolahálózat fejlesztési stratégiáját, egyeztetve a szerb és a magyar kormánnyal is.

Ötödször: A magyar pedagógiai szervezetek, módszertani központok, a magyar oktatási tanács koordinálásával dolgozzák ki a megújított tanterveket, a nemzeti történelem, hagyomány- és anyanyelvápolás elemeivel. Nem csak a magyar nyelv programjában, de a történelem, zenei nevelés és egyéb tantárgyak esetében is változtatások szükségesek. Ehhez új, színvonalas tankönyvek kellenek. Magyar nyelvű tankönyvekkel kell ellátni a diákjainkat vagy önerőből, vagy az anyaország segítségével.

Hatodszor: Külön figyelmet kell fordítani a magyar tanítói és tanári kar felerősítésére és a hiányszakok pótlására. Önálló pedagógiai fakultást kell alapítani a tanerő folyamatos pótlására.

Hetedszer: Az iskolák infrastruktúráját európai szintre kell emelni, versenyképessé tenni, mert az utóbbi évek jelentéktelen beruházásai folytán hiányoznak a taneszközök, laboratóriumok, számítógépek.

A mélyinterjúk konklúziói

– Vajdaságban lezárult egy nehéz évtized, új korszakot nyitunk minden téren, így az anyaországgal kialakított kapcsolat terén is.

– Jelen kutatás eredményeképpen a támogató átláthatja a pénzelés konkrét értékelését, új támogatási koncepciót állíthat fel, s az eddigi hibákat kijavíthatja.

– A támogatott láthatja a pénzelés hasznosultságát, új prioritásokat tud felállítani, jövőbelátóan tervezhet, hátrányos tényezőket eliminálhat.

SZAKIRODALOM

Baćević, Ljiljana: Neposlušni medij. *Izd. RTV Novi Sad, Novi Sad, 1990.*

Claus Offe: Capitalism by Democratic Design? *Democratic Theory Facing Triple Transition in East Central Europe, IPSA, Congress, Buenos Aires, 1991.*

Conversi, Daniele: A nacionalizmuselmélet három irányzata, Regio, *1998, 3. szám*

Golubović, Zagorka i saradnici: Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*. Filip Višnjić Kiadó, Beograd, 1995.*

Đilas, Aleksa: Razgovori za Jugoslaviju. Izd. Prometej. *Novi Sad, 1993.*

Đurić, Đorđe: Psihološka struktura etničkih stavova dece i roditelja u različitim nacionalnim sredinama Vojvodine. *Filozofski fakultet Beograd (doktori disszertáció), 1978.*

Ilić, Vladimir, Cvijić Slobodan: Nacionalizam u Vojvodini. *Gradska narodna biblioteka, Zrenjanin, 1997.*

Kovačević, Boško: Sunovrat i obzorja. *Izd. Nezavisno društvo novinara Vojvodine i Otvoreni univerzitet, Subotica, 1995.*

Pavlović, Vukašin – előadás a Szerb Tudományos Akadémia tudományos tanácskozásán, Belgrád, 1995. XI. 11–13. SANU publikációja, Odelenje društvenih nauka, knjiga 19, 1996.

Pantić, Dragomir: Etnička distanca u SFRJ. *Institut društvenih nauka, Centar za istraživanje javnog mnenja, Beograd, serija „Izveštaji i studije" (jegyzetek), 1967.*

Pantić, Dragomir: Efekti delovanja RTV Novi Sad na kulturnu afirmaciju i saradnju naroda i narodnosti u SAPV. *In:* Uloga Radio-televizije Novi Sad u razvoju i saradnji kultura naroda i narodnosti Vojvodine. *RTV Novi Sad, 1979.*

Pantić, Dragomir kutatásai Baćević Ljiljana könyvében: Jugoslavija na kriznoj prekretnici. *Institut društvenih nauka, Beograd, 1991.*

Pravoslav S. Plavšić: Mnenje o aktuelnim društvenim pitanjima*. U knjizi:* Mediji i mediji u Srbiji. *RTV Srbije, Beograd, 1995.*

Felsőoktatási fejlesztési koncepció *szövege és a* Felsőoktatási törvényjavaslat *a Szerb Oktatási Minisztérium honlapján. 2005*

Az MTA köztestületének tagjai[1]

Kárpát-medence[2]

TÓTH PÁL PÉTER

2002 májusában kérdőíves adatfelvételt végeztünk a Magyar Tudományos Akadémia szomszédos országokban élő köztestületi tagjai körében. A vizsgálat segítségével szerettük volna megismerni, hogy:

– a szomszédos országokban élő akadémiai köztestületi tagok hogyan értékelik az anyaországban működő intézmények határon túlra irányuló tudománytámogatási tevékenységét;

– milyen kapcsolatot tartanak a magyarországi, a saját országukban élő és a világ más országaiban élő köztestületi tagokkal, tudóstársakkal;

– a jövőben milyen módon szeretnének kapcsolatot tartani a más országokban élő magyar származású kollégáikkal.

A fenti összefüggések megismerése mellett megkérdeztük, hogy milyen akadémiai eseményekről szeretnének tájékoztatást kapni, illetve arra kértük a megkérdezetteket, hogy a vizsgált témakörrel kapcsolatban kritikai észrevételeiket, javaslataikat is fogalmazzák meg.

[1] Az anyag Egyed Albert, Kulcsár-Szabó Ernőné és Tarnóczy Mariann önzetlen segítsége nélkül nem készülhetett volna el. A szerző ezúton mond nekik köszönetet.

[2] Könyvünkben ugyan a kutatás Vajdaságra vonatkozó tanulmányait közöljük, a köztestületi tagságot azonban nem lehetett vajdasági részre elkülöníteni (szerk.).

A köztestületi tagság intézménye

A Magyar Tudományos Akadémia 1994-ben hozta létre a köztestületi tagság intézményét. Ezzel – az akadémiai élet demokratizálása keretében – azt a célt kívánta szolgálni, hogy az Akadémia rendes és levelező tagjai mellett az MTA Doktora címmel vagy tudományok doktora fokozattal, illetve a kandidátusi vagy PhD-minősítéssel rendelkező kutatók is szervezett és hivatalos formában vehessenek részt a Magyar Tudományos Akadémia életében. 2000-ig csak azok a tudományos fokozattal rendelkező magyar állampolgárok lehettek a köztestület tagjai, akik tagsági szándékukat írásban bejelentették. Az Akadémia 2000. év májusi közgyűlésének határozata a köztestületi tagságot a magukat magyarnak is valló, külföldön élő kutatókra is kiterjesztette.

2002 májusában, amikor az adatfelvételt végeztük, a Magyar Tudományos Akadémiának összesen 716 külföldi köztestületi tagja volt, 551 a Magyarországgal szomszédos országokban élt.[3] Országok szerinti megoszlásuk az ott élő magyar nemzetiségűek száma és a magyar tudományosság intézményei kiépítettsége függvényében, jelentős eltérést mutat. Az 1. táblázatban a vizsgálat célkitűzéseinek alárendelten csak a szomszédos országok adatait tüntettük fel, de természetesen a felsoroltaknál jóval szélesebb azoknak az országoknak a köre, ahol a külföldi köztestületi tagok élnek. Jelenleg a legtöbb tag Romániából, távolabbról pedig az USA-ból van. (Számos országból nincsenek köztestületi tagok, s feltételezhetően a későbbiekben sem lesznek.)

A megkérdezettek

Mivel nem volt lehetőség rá, hogy a szomszédos országokban élő köztestületi tagokat kérdezőbiztosok keressék fel, a felmérést önkitöltős kérdőív segítségével végeztük. A kérdőívet a rendelkezésünkre álló köztestületi lista 2002. áprilisi adatai alapján 551 tagnak postai úton küldtük meg, melyet kitöltve 406-an küldtek

[3] Azóta a Kárpát-medencei létszám 671 főre emelkedett (2003. novemberi adat).

vissza. A visszaküldött kérdőívek aránya tehát igen magas, így elemzésünket a megkérdezettek 73,7%-ának véleményére alapozva fogalmazzuk. A visszaküldött kérdőívek megoszlása megfelel a köztestületi tagok országonkénti arányának (1. táblázat). Három országból – Ausztriából, Csehországból és Szlovéniából – csak egy-egy kérdőív érkezett vissza, így ezek alapján az adott országra vonatkozó következtetéseket nem lehet megfogalmazni, így a vizsgálat öt környező országra terjedt ki: Horvátországra, Jugoszláviára[4], Romániára, Szlovákiára és Ukrajnára. A vizsgálatban résztvevők 79,6%-a férfi és 20,4%-a nő. Ez az arány lényegében megfelelt a köztestületi tagok férfi-nő arányának.

A jelenlegi viszonyaink között már a volt szocialista országok állampolgárai esetében sem szükségszerűen esik egybe az az ország, ahol valaki él, s az, ahol dolgozik. Éppen ezért az adatfelvételkor nemcsak azt kérdeztük meg, hogy a köztestületi tag melyik országban él, hanem azt is, hogy munkahelye melyik országban van. A válaszadók között 37 olyan köztestületi tag volt, akinek munkahelye a saját országán kívül volt. Közülük a legtöbb – 24 fő – román állampolgár. Hasonló helyzetben még 6 jugoszláviai, 4 horvátországi, 2 szlovéniai és 1 szlovákiai köztestületi tagot találtunk. Arra a kérdésre, hogy *melyik országban él*, 12-en, arra pedig, hogy *munkahelye melyik országban található,* csupán 5-en nem válaszoltak. Ennek ellenére az 1. táblázat *nincs adat* sorában a munkahelyek esetében nem 5-öt, hanem 47-et találunk. Ennek oka, hogy a megkérdezettek között 42-en munkahellyel már nem rendelkező nyugdíjasok.

[4] Ma Szerbia és Montenegró Államközösség (szerk.).

1. táblázat
Az MTA Kárpát-medencei köztestületi tagjainak és a visszaküldött kérdőívek száma, valamint százalékos megoszlása országonként

Ország	Kárpát-medencei köztestületi tag		A vizsgálatban részt vevő köztestületi tagok			
	Fő	%	Lakhely	%	Munkahely	%
Ausztria	–	–	–	–	1	0,2
Csehország	–	–	1	0,2	1	0,2
Horvátország	27	4,9	18	4,4	14	3,4
Jugoszlávia	124	22,5	98	24,1	92	22,7
Magyarország	–	–	–	–	1	0,2
Románia	275	49,9	189	46,6	165	40,6
Szlovákia	72	13,1	49	12,1	48	11,8
Szlovénia	4	0,7	3	0,7	1	0,2
Ukrajna	49	8,9	35	8,6	36	8,9
Nincs adat	–	–	13	3,0	47	11,5
Összesen	551	100,0	406	99,7	406	99,5

A felmérés célja és lebonyolításának módja meghatározta a kérdőív hosszúságát, a zárt és nyitott kérdések számát. Ennek megfelelően a kérdőív összesen 15 kérdést tartalmazott, melyből 5 kérdés volt nyitott. Ez utóbbira a megkérdezettek szöveges választ adtak. A zárt kérdések *önkódolók* voltak, azaz a válasz jelölésével a kérdések kódolása automatikusan megtörtént. A zárt kérdések egy részénél különböző állításokat fogalmaztunk meg, amelyekkel az egyetértés vagy az egyet nem értés intenzitását egy ötfokozatú értékskála segítségével mértük. A nyitott kérdésekre adott szöveges válaszokat kigyűjtöttük, és tartalmuk alapján tipologizáltuk.

Az országonkénti megoszlás mellett fontos volt számunkra, hogy a válaszadók mely tudományágakat képviselték, hiszen véleményük a tudományterületük sajátosságát, az MTA-n belüli helyzetét, reprezentáltságát is tükrözte.

2. táblázat
A hazai, az összes határon túli és a megkérdezett köztestületi tagok tudományos osztályok szerinti száma, valamint százalékos megoszlása

Tudományos osztály	Hazai KT		Hat. túli KT		Kárpát-m. KT	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Nyelv- és irodalomtudományok	657	6,5	106	16,9	67	16,5
Filozófiai és történettudományok	1 024	10.1	88	14,1	56	13,8
Matematikai tudományok	465	4,6	33	5,2	21	5,2
Agrártudományok	1 218	12,1	12	1,9	8	2,0
Orvostudományok	1 649	16,3	76	12,2	44	10,8
Műszaki tudományok	950	9,3	105	16,7	64	15,8
Kémiai tudományok	1 194	11,8	55	8,7	31	7,6
Biológiai tudományok	768	7,6	35	5,6	23	5,7
Gazdaság- és jogtudományok	1 192	11,8	52	8,3	24	5,9
Földtudományok	478	4,7	20	3,2	15	3,7
Fizikai tudományok	530	5,2	45	7,2	24	5,9
Összesen	10 065	100	627	100	406	100,0

A megkérdezettek tudományos osztályok szerinti arányait lehet soknak vagy kevésnek tartani, a vizsgálat szempontjából azonban ennek különösebb jelentősége nincs, mert azt valójában nem a visszaküldők, hanem a különböző tudományterületek köztestületi reprezentáltsága határozta meg.

Elgondolkoztató azonban, ha a hazai és az összes határon túli köztestületi tagok akadémiai osztályok (tudományterületek) szerinti megoszlását összehasonlítjuk. Szembetűnő az I., a II. és a VI. osztály, azaz a nyelv- és irodalomtudományok, a filozófiai és történettudományok, valamint a műszaki tudományok túl-, valamint az agrárterület erőteljes és a gazdaság- és jogtudományok mérsékelt alulreprezentáltsága. Ez esetben, éppen úgy, mint a Kárpát-medencei köztestületi tagok országok szerinti megoszlása esetében, nemcsak érdemesnek, hanem szükségesnek is látszik a meglévő, esetenként igen feltűnő egyenetlenségek korrigálása.

A vizsgálatról

A kapcsolattartás és annak formája fontos eleme volt a vizsgálatnak. Ennek megfelelően megkérdeztük, hogy postai úton vagy e-mail segítségével kívánják-e az MTA Határon Túli Magyar Tudományosság Titkárságával a kapcsolatot tartani. A válaszok nemcsak a kapcsolattartás módjáról, hanem a számítógéppel való ellátottság mértékéről, illetve az internet-hozzáférés lehetőségéről is tájékoztatást adtak. Ha figyelmen kívül hagyjuk a nem válaszolók számát (23 fő), akiknek többsége nyugdíjas, akkor a többség, 54% a hagyományos kapcsolattartás mellett, 46% pedig a kapcsolattartás elektronikus módja mellett döntött. Feltételezhető, hogy a kérdésre nem válaszolók számát a kapcsolattartás hagyományos módja is befolyásolta, mert a jelentős postaköltségek nem elhanyagolható anyagi terhet jelentenek.

A rendszerváltoztatás óta minőségi változás következett be a szomszédos országok magyar tudományosságának és a magyar nyelvű felsőoktatási intézmények támogatásának területén. 1990-et megelőzően a szomszédos országok magyar tudományosságának és a magyar nyelvű felsőoktatási intézményeinek hivatalos magyarországi támogatásáról aligha lehetett beszélni. Ezt a tevékenységet 1990 óta, különböző formában és módon számos magyarországi intézmény végzi. A vizsgálat egyik feladata volt, hogy konkrét ismereteket is szerezzünk többek között arról, hogy a leginkább érintett személyek mennyire ismerik ezeket az intézményeket, s hogy ezek támogatási tevékenységét hogyan ítélik meg, illetve, hogy az elmúlt évtizedben nyújtott támogatások, a megkérdezettek szerint, hogyan, mennyire hasznosultak. A fenti összefüggések feltárásával ugyanakkor azt is szerettük volna dokumentálni, hogy az MTA köztestületének szomszédos országokban élő tagjai az elmúlt öt év során kapcsolatba kerültek-e az e területen működő legfontosabb és legkiterjedtebb támogatást nyújtó intézményekkel.

A szomszédos országok magyar tudományosságának és a magyar nyelvű felsőoktatási intézményeknek a támogatását ma már valójában számos hazai szervezet, intézmény, vállalat stb. tartja feladatának. A támogatók teljes listáját a magánszemélyek-

től kezdve az alapítványokon, az önkormányzatokon keresztül a minisztériumokig szinte lehetetlen számba venni. Éppen ezért ezek közül a kérdőívben csak tizenegy olyan támogató „intézményt" soroltunk fel, melynek tevékenységében fontos, vagy kiemelkedően fontos szerepet játszik a szomszédos országok magyar tudományosságának és magyar nyelvű felsőoktatási intézményeinek támogatása (3. táblázat).

Az adatok értelmezésekor a nemleges válaszokat és az adathiányt is figyelembe vettük, mert feltételezésünk szerint itt nem feledékenységről vagy felületes kérdőívkitöltésről van szó, hanem arról, hogy a megkérdezettek a felsorolt, támogatást nyújtó intézmények tevékenységével nem találkoztak.

Az adatfelvétel eredményeként a támogatást nyújtó intézmények sorából az *MTA-OM Domus* ismeretét kiemelkedőnek kell tartanunk. Mellette még az *Illyés Közalapítványt* a megkérdezettek több mint egyharmada ismerte. A többi, felsorolt intézmény ismerete azonban már ezeknél mind alacsonyabb százalékot ért el. Ha a támogatást nyújtó intézmények ismertségével kapcsolatos kérdést nem egy speciális csoport tagjainak tettük volna fel, hanem például országos reprezentatív mintán néztük volna meg, akkor a válaszok megoszlását kifejezetten jónak minősíthetnénk. A vizsgálat azonban azok körében folyt, akik kifejezetten érdekeltek abban, hogy a felsorolt intézményeket ismerjék, hiszen kutatómunkájuk támogatását külső forrásból tőlük remélhették. Ennek fényében pedig még az *MTA-OM Domus* 40,4%-os ismertségével sem lehetünk elégedettek.

3. táblázat
A támogatást nyújtó intézmények ismerete

Intézmény	Ismerte		Nem ismerte		Adathiány	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Illyés Közalapítvány	145	35,7	132	32,5	129	31,8
Apáczai Közalapítvány	96	23,6	150	36,9	160	39,4
Új Kézfogás Közalapítvány	13	3,2	208	51,2	185	45,6
Segítő Jobb Alapítvány	39	9,6	191	47,0	176	43,3
Országos Tudományos Kutatási Alap	22	5,4	199	49,0	185	45,6
Arany János Közalapítvány	103	25,4	151	37,2	152	37,4
MTA-OM Domus	164	40,4	116	28,6	126	31,0
MKM-OM	83	20,4	166	40,9	157	38,7
Nemzeti Kulturális Örökség Min.	55	13,5	184	45,3	167	41,1
Külügyminisztérium/HTMH	71	17,5	171	42,1	164	40,4
Gazdasági Minisztérium	2	0,5	211	52,0	193	47,5

Némi nagyvonalúsággal azt mondhatjuk, hogy az elmúlt öt évben a Kárpát-medencei köztestületi tagok fele a fenti intézmények egyikével sem került kapcsolatba. Ezt jónak egyáltalán nem tarthatjuk, hiszen a kérdést úgy fogalmaztuk meg, hogy azok is igennel válaszolhassanak, akik, bár támogatást vagy ösztöndíjat egyik intézménytől sem kaptak, ennek ellenére valamelyik alapítvánnyal, intézménnyel már kapcsolatba kerültek.

Mint említettük, a legjobban ismert, 40,4%-os, az *MTA-OM Domus* ösztöndíjrendszer, a skála végén pedig 0,5%-kal a *Gazdasági Minisztérium* áll. A megkérdezettek egynegyedének, egyharmadának volt kapcsolata az *Illyés,* az *Apáczai,* az *Arany János Közalapítvánnyal* és a *Művelődési és Közoktatási (később Oktatási) Minisztériummal.* Meglepő az *OTKA*-hoz és a *Segítő Jobbhoz* kötődő kapcsolat vagy ismeret hiánya. Az *OTKA*-val kapcsolatban azért, mert ha külföldön folyó kutatásokat nem is támogat, a hazai kutatói teameknek külföldi kutatók bevonására lehetőségük van. Ez az adat tehát azt a helyzetet tükrözi vissza, hogy a hazai és a szomszédos országokban élő kutatók közös team-munkája jelentős mértékben esetleges. A *Segítő Jobb Alapítvány* csekély ismerete pedig azért meglepő, mert szinte elképzelhetetlen, hogy a feltételezhetően nem a legrosszabb kapcsolati tőkével ren-

delkező kutatók egészségügyi problémájuk megoldása során csak kis számban kerültek volna kapcsolatba az alapítvánnyal.

A támogatásokat nyújtó intézmény valamilyen fokú ismerete szoros összefüggésben van az intézmény tevékenységének megítélésével. Ha ugyanis nem ismerjük az intézményt, támogatási tevékenységéről aligha tudunk valamit mondani. A 3. és 4. táblázat adatainak összevetése *(minősítette* és *ismerte* oszlop) is ezt mutatja, az eltérések csekélyek. Az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy kis kivétellel a támogatási tevékenységet azok minősítették, akik az adott intézmény munkáját ismerték.

4. táblázat

A támogatási tevékenység minősítése

Intézmény	Nagyon rossz						Nagyon jó				Minősítette	Ismerte
	1		2		3		4		5			
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%		
Illyés	2	0,5	11	2,7	40	9,9	62	15,3	40	9,9	155	145
Apáczai	3	0,7	8	2,0	19	4,7	37	9,1	40	9,9	107	96
Új Kézfogás	3	0,7	4	1,0	5	1,2	3	0,7	4	1,0	19	13
Segítő Jobb	1	0,2	3	0,7	9	2,2	10	2,5	21	5,2	44	39
OTKA	4	1,0	1	0,2	5	1,2	6	1,5	9	2,2	25	22
Arany János	3	0,7	6	1,5	17	4,2	25	6,2	49	12,1	100	103
MTA-OM Domus	3	0,7	3	0,7	11	2,7	48	11,8	106	26,1	171	164
MKM-OM	2	0,5	4	1,0	17	4,2	31	7,6	36	8,9	90	83
NKÖM	1	0,2	4	1,0	9	2,2	12	3,0	37	9,1	63	55
KM/HTMH	4	1,0	5	1,2	11	2,7	17	4,2	32	7,9	69	71
GM	1	0,2	2	0,5	2	0,5	1	0,2	1	0,2	7	2

A támogatást nyújtó intézmények tevékenységének minősítése azonban jóval egyértelműbb, ha a nem válaszolókat és az adathiányt figyelmen kívül hagyjuk: azaz ha csak azoknak a véleményét vesszük figyelembe, akik a támogatást nyújtó intézményekkel kapcsolatba kerültek (5. táblázat).

5. táblázat
A támogatási tevékenység minősítése

Intézmény	Nagyon rossz						Nagyon jó				Adathiány	
	1		2		3		4		5			
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Illyés	2	1,3	11	7,1	40	25,8	62	40,0	40	25,8	251	61,8
Apáczai	3	2,8	8	7,5	19	17,8	37	34,6	40	37,4	299	73,6
Új Kézfogás	3	15,8	4	21,1	5	26,3	3	15,8	5	21,1	387	95,3
Segítő Jobb	1	2,3	3	6,8	9	20,5	10	22,7	21	47,7	362	89,2
OTKA	4	16,0	1	4,0	5	20,0	6	24,0	9	36,0	381	93,8
Arany János	3	3,0	6	6,0	17	17,0	25	25,0	49	49,0	306	75,4
MTA-OM Domus	3	1,8	3	1,8	11	6,4	48	28,1	106	62,0	235	57,9
MKM-OM	2	2,2	4	4,4	17	18,9	31	34,4	36	40,0	316	77,8
NKÖM	1	1,6	4	6,3	9	14,3	12	19,0	37	58,7	343	84,5
KM/HTMH	4	5,8	5	7,2	11	15,9	17	24,6	32	46,4	337	83,0
GM	1	14,3	2	28,6	2	28,6	1	14,3	1	14,3	399	98,3

Az 5. táblázat adatai szerint a felsorolt intézmények támogatási tevékenységét rossznak minősítők aránya – a közepes és annál jobb osztályzatot adók mellett – jelentéktelenné válik. Ebből a sorból csak az *OTKA* és különösen az *Új Kézfogás* és a *Gazdasági Minisztérium* minősítése válik ki. Az *Arany János Közalapítvány* szülőföldi pályázati rendszere az egyetlen olyan, mely kizárólag ezen kör számára létezik. Megállapítható, hogy azok többsége, akik a többi intézmény tevékenységével kapcsolatba kerültek, az általuk megismert, megtapasztalt támogatói tevékenységgel elégedettek voltak. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az állítások minősítésekor adott 3-as osztályzat aránya – amelyet közbülső értéknek vagy kritikaként is értelmezhetünk – néhány esetben megközelíti a nagyon jó minősítést, valamint hogy az 5-ös oszlop értéke csak két esetben (Domus, NKÖM) haladta meg az 50 százalékot. Az MTA-OM Domus 90,1%-os *nagyon jó* minősítéssel emelkedik ki. Ezzel együtt (vagy ennek ellenére) csak azt állapíthatjuk meg, hogy ösz-

szességében a felsorolt intézmények támogató tevékenységét (az említettek kivételével) a megkérdezettek alapvetően jónak ítélték.

Az intézmények támogatásainak hasznosulásáról kb. annyian mondtak véleményt, mint amilyen arányban az intézmények támogatási tevékenységét minősítették/ismerték (az 5. és 6. táblázat *adathiány* oszlopa). Ez azért meglepő, mert a hasznosulás megítéléséhez nem szükséges a támogatást nyújtó intézménnyel és tevékenységével személyes kapcsolatba kerülni, hanem elegendő a támogatott személy eredményeinek ismerete. Az viszont, hogy a hasznosulással, illetve a támogatási tevékenység minősítésével kapcsolatban megközelítőleg azonos arányban nyilvánítottak véleményt, azt jelzi, hogy a pályázatok nyertesei szélesebb körben nem váltak ismertté.

6. táblázat
Az intézmény támogatásának hasznosulása

Intézmény	Nagyon rossz						Nagyon jó				Adathiány	
	1		2		3		4		5			
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Illyés	2	0,5	12	3,0	38	9,4	50	12,3	40	9,9	264	65,0
Apáczai	3	0,7	7	1,7	18	4,4	34	8,4	33	8,1	311	76,6
Új Kézfogás	2	0,5	5	1,2	3	0,7	2	0,5	5	1,2	389	95,8
Segítő Jobb	1	0,2	4	1,0	4	1,0	11	2,7	23	5,7	363	89,4
OTKA	2	0,5	2	0,5	4	1,0	7	1,7	7	1,7	384	94,6
Arany János	1	0,2	5	1,2	13	3,2	19	4,7	50	12,3	318	78,3
MTA-OM Domus	3	0,7	4	1,0	19	4,7	44	10,8	93	22,9	243	59,9
MKM-OM	1	0,2	4	1,0	19	4,7	22	5,4	38	9,4	322	79,3
NKÖM	2	0,5	2	0,5	7	1,7	11	2,7	32	7,9	352	86,7
KM/HTMH	2	0,5	3	0,7	11	2,7	17	4,2	30	7,4	343	84,5
GM	1	0,2	2	0,5	2	0,5	1	0,2	1	0,2	399	98,3

A támogatás hasznosulásának értékelését, minősítését ez esetben is az iskolai osztályzatok mintájára a megkérdezettek végezték. A nem válaszolók és az adathiány magas aránya miatt itt a kisebbséget azok képviselték, akik vállalták az értékelést. Csu-

pán az érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy amíg a felsorolt intézmények támogatási tevékenységének minősítését általában néhány fővel többen vállalták, mint akik ismerték, addig a hasznosulási minősítéseket nem mindenki vállalta, aki az intézmény tevékenységével kapcsolatba került.

7. táblázat
Az intézmény támogatásának hasznosulása

Intézmény	Nagyon rossz						Nagyon jó				Adathiány	
	1		2		3		4		5			
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Illyés	2	1,4	12	8,5	38	26,8	50	35,2	40	28,2	264	65,0
Apáczai	3	3,2	7	7,4	18	18,9	34	35,8	33	34,7	311	76,6
Új Kézfogás	2	11,8	5	29,4	3	17,6	2	11,8	5	29,4	389	95,9
Segítő Jobb	1	2,3	4	9,3	4	9,3	11	25,6	23	53,5	363	89,4
OTKA	2	9,1	2	9,1	4	18,2	7	31,8	7	31,8	384	94,6
Arany János	1	1,1	5	5,7	13	14,8	19	21,6	50	56,8	318	78,3
MTA-OM Domus	3	1,8	4	2,5	19	11,7	44	27,0	93	57,1	243	59,9
MKM-OM	1	1,2	4	4,8	19	22,6	22	26,2	38	45,2	322	79,3
NKÖM	2	3,7	2	3,7	7	13,0	11	20,4	32	59,3	352	86,7
KM/HTMH	2	3,2	3	4,8	11	17,5	17	27,0	30	47,6	343	84,5
GM	1	14,3	2	28,6	2	28,6	1	14,3	1	14,3	399	98,3

A 6. és a 7. táblázat között ez esetben is az a különbség, hogy a 7. táblázatban a minősítést vállalók értékelését találjuk. Az adathiányt annak érdekében, hogy a minősítést vállalók arányát ismerjük, ez esetben is feltüntettük. Az arányok azt mutatják, hogy nagy valószínűséggel a támogatásban részesülők voltak azok, akik a támogatások hasznosulásával kapcsolatban is véleményt nyilvánítottak. Az adatok alapján, figyelembe véve a 4-es és az 5-ös osztályzatok arányát, a támogatások hasznosulását a megkérdezettek pozitívan értékelték. Az azonban ennek ellenére elgondolkodásra kell késztessen bennünket, hogy az 5-ös, tehát az egyértelmű elismerést jelentő osztályzatok aránya csak négy

esetben haladta meg az 50 százalékot. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy e magas minősítés csupán a megkérdezettek töredékének véleményét tükrözi. Ez alól csak a *Domus* és az *Illyés Közalapítvány* tevékenysége a kivétel, de a válaszadók aránya itt sem több 40, illetve 30 százaléknál. A tevékenység minősítését és a hasznosulás értékelését összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a *hasznosulás* a szigorúbbnak látszó kategória: a megítélésére adott 4-es és az 5-ös értékek aránya ugyanis alacsonyabb, mint a tevékenység minősítése esetén.

Összességében figyelemre méltónak tartjuk, hogy a megkérdezettek több mint fele (54,7%-a, azaz 222 személy) az elmúlt évtizedben a határon túli tudományos kutatást támogató valamelyik magyarországi intézménytől támogatást igényelt, s közülük 212-en, vagyis az igénylők 95,5%-a kapott is. Ha azonban figyelembe vesszük a tudományos kutatómunka általános alulfinanszírozottságát, a támogatást igénylők arányát alacsonynak tartjuk. Az 54,7% különösen akkor alacsony, ha tudjuk, hogy a szomszédos országokban a magukat magyarnak is valló kutatók számára nem áll külön kutatási keret rendelkezésre, ezért a magyar vonatkozású kutatómunkájukhoz szükséges anyagi forrást maguknak a kutatóknak kell előteremteniük. Számukra tehát a magyarországi forrásokat meghatározónak lehet tartani.

A támogatást nyújtó felsorolt intézményekhez természetesen nem csak a vizsgálatban részt vevő köztestületi tagok nyújtottak be pályázatot. Minden támogató intézménynél szükségszerűen jelentős az elutasítások száma. Éppen ezért a tényt, hogy a köztestületi tagok 95,5%-a sikeresen pályázott, egyértelműen kiemelkedő eredményként kell értékelnünk.

A 8. táblázat intézmény által nyújtott támogatások számát, ennek az összes megkérdezetthez viszonyított százalékos arányát, valamint azt mutatja meg, hogy a támogatottak milyen arányban részesültek az egyes intézmények által nyújtott támogatásokból.

8. táblázat
A támogatást nyújtó intézmény

Az intézmény neve	A támogatottak száma	%-os megoszlása (406= 100%)	A támogatottak %-a (212= 100%)
MTA-OM Domus	93	22,9	43,9
Illyés Közalapítvány	27	6,7	12,7
Művelődési és Közoktatási/Oktatási Min.	19	4,7	9,0
Arany János Közalapítvány	15	3,7	7,1
Nemzeti Kulturális Örökség Min.	12	3,0	5,7
Külügyminisztérium	7	1,7	3,3
Apáczai Közalapítvány	5	1,2	2,4
ELTE	2	0,5	0,9
BME	1	0,2	0,5
Debreceni Egyetem	1	0,2	0,5
Magyar Nemzeti Múzeum	1	0,2	0,5
MTA Kémiai Kutatóközpont	1	0,2	0,5
MTA KFKI[5] Szilárdtestfizikai Kut. Közp.	1	0,2	0,5
Nyugat-Magyarországi Egyetem	1	0,2	0,5
OTKA	1	0,2	0,5
Pécsi Egyetem	1	0,2	0,5
Sárospataki Református Egyetem	1	0,2	0,5
Segítő Jobb Alapítvány	1	0,2	0,5
Egyéb	22	5,4	10,4
Hiány	194	47,8	52,2
Összes támogatott	212		
Összesen	406	100,0	100,0

A fenti táblázat adatai szerint a támogatások döntő többségét (84,1%-át) hat alapítvány nyújtotta. Ezek közül messze kiemelkedik a Domus, illetve az Illyés Közalapítvány: az előbbi 93, az utóbbi pedig 27 személynek nyújtott támogatást. Mellettük még, csökkenő arányban a Művelődési és Közoktatási, illetve Oktatási Minisztérium, az Arany János Közalapítvány, a Nemzeti Kulturá-

[5] Központi Fizikai Kutatóintézet

lis Örökség Minisztériuma, a Külügyminisztérium és az Apáczai Közalapítvány juttatott több személynek támogatást. A többi intézmény viszont már csak 1-1 pályázót támogatott. A vizsgált időszak összesen 212 támogatottja közül 42-en négy, 81-en három, 130-an két, 209-en pedig egy alkalommal részesültek támogatásban. S ez azt jelenti, hogy a pályázatokon sikeresen szereplő köztestületi tagok – 1990 óta – 880 esetben jutottak olyan forráshoz, amelyet az anyaországban működő intézmények határon túlra irányuló tudománytámogatási tevékenysége keretében kaptak. A sikeresen pályázók átlag több mint négy alkalommal kaptak támogatást. Természetesen olyan eset is előfordulhatott, hogy néhányan még a 9. táblázatban rögzítettnél is többször kaptak támogatást (tudunk olyanokról, akik csak Domus ösztöndíjban ötször részesültek), de mert azt kértük, hogy csak a négy legjelentősebb támogatást sorolják fel, az adatok közé ez már nem került be. A többször is sikeresen pályázók magas aránya óhatatlanul felveti egyrészről a pályázatok nyilvánosságának kérdését, pontosabban azt, hogy a potenciális pályázók körében mennyire ismert a felsorolt intézmények támogatói tevékenysége; másrészről végiggondolandónak tartjuk, hogy a szűkös anyagi források mellett célszerű-e ilyen mértékű (személyi jellegű támogatásnak is minősíthető) gyakorlatot fenntartani. (A pályázók 58%-a három, illetve négy alkalommal nyerte el a támogatást!)

Fontosnak tartottuk annak megismerését is, hogy a támogatások száma a vizsgált időszakban milyen eloszlást mutat (9. táblázat).

9. táblázat
Melyik évben kapta a támogatást?

Év	1. támogatás		2. támogatás		3. támogatás		4. támogatás	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1990 előtt	1	0,7	–	–	–	–	–	–
1990	2	0,5	–	–	–	–	–	–
1991	2	0,5	–	–	–	–	–	–
1992	6	1,5	1	0,2	2	0,5	1	0,2
1993	7	1,7	–	–	–	–	–	–
1994	9	2,2	2	0,5	1	0,2	3	,7
1995	8	2,0	2	0,5	–	–	–	–
1996	2	0,5	1	0,2	–	–	–	–
1997	23	5,7	5	1,2	3	,7	–	–
1998	25	6,2	11	2,7	6	1,5	2	0,5
1999	38	9,4	18	4,4	9	2,2	2	0,5
2000	26	6,4	32	7,9	9	2,2	4	1,0
2001	46	11,3	43	10,6	40	9,9	21	5,2
2002	12	3,0	15	3,7	10	2,5	9	2,2
Összesen	209		130		81		42	
Nem kapott	197	48,5	276	68,0	325	80,2	364	89,7

Az adatok szerint 1990-et megelőzően csupán 3 köztestületi tag kapott kutatómunkájához anyagi támogatást, közülük ketten még az 1970-es évek második felében. 1992 volt az első év, amikor nemcsak hogy többen, hanem néhányan már 2., 3., illetve 4. alkalommal is sikeresen pályáztak. Ehhez hasonló volt az 1994-es év is. Lehetséges, hogy ekkor a pályázati eredményekre a parlamenti választások is hatottak. Ezt a feltételezést alátámasztja, hogy hasonló tendencia 1998-ban, a következő hazai parlamenti választás évében is megfigyelhető. S lényegében az 1998. évtől kezdve már a 2., a 3. és a 4. alkalommal nyújtott juttatások sora sem szakadt meg. A támogatottak számát tekintve az évek sorából az 1999. és a 2001. év külön is kiemelkedik: e két évben sokkal többen jutottak támogatáshoz, mint a többiben. Elképzelhető, hogy a támogatások 2001. évi dinamikus növekedésében az ún. kedvezménytörvénnyel kapcsolatos elképzelések hatása is tükröződik.

A 9. táblázat adatai arra is utalnak, hogy kialakulóban van, vagy már ki is alakult a köztestületi tagok azon szűkebb köre, amely a lehetőséggel jól tud élni. Ezt nem tartjuk egyértelműen negatív jelenségnek, bár a támogatási lehetőségek szűkössége miatt el kell gondolkozni azon, hogy egy 3–4 éves időszakban szükséges-e, érdemes-e a pályázók egy csoportját ilyen gyakorisággal támogatni.

A vizsgálat célkitűzése szempontjából fontosnak tartottuk megismerni a támogatás célját, időpontját és a támogatás összegét is.

10. táblázat
Melyik intézménytől kapta a támogatást?

Az intézmény neve	1. támogatás		2. támogatás		3. támogatás		4. támogatás	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
MTA-OM Domus	93	22,9	48	11,8	19	4,7	15	3,7
Illyés Közalapítvány	27	6,7	13	3,2	14	3,4	4	1,0
Művelődési és Közoktatási Min.	19	4,7	15	3,7	7	1,7	3	0,7
NKÖM	12	3,0	13	3,2	4	1,0	1	0,2
Külügy-minisztérium	7	1,7	3	0,7	2	0,5	2	0,5
Apáczai Közalapítvány	5	1,2	8	2,0	3	0,7	2	0,5
ELTE	2	0,5	–	–	–	–	–	–
Arany János Közalapítvány	1	3,7	21	5,2	20	4,9	8	2,0
BME	1	0,2	–	–	–	–	–	–
Debreceni Egyetem	1	0,2	–	–	–	–	–	–
Magyar Nemzeti Múzeum	1	0,2	–	–	–	–	–	–
MTA Kémiai Kutatóközpont	1	0,2	–	–	–	–	–	–
MTA KFKI Szilárdtestfizikai K.	1	0,2	–	–	–	–	–	–
Nyugat-Magyar-ország Egyetem	1	0,2	–	–	–	–	–	–

Az intézmény neve	1. támogatás		2. támogatás		3. támogatás		4. támogatás	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
OTKA	1	0,2	–	–	1	0,2	1	0,2
Pécsi Tudományegyetem	1	0,2	–	–	–	–	–	–
Sárospataki Református E.	1	0,2	–	–	–	–	–	–
Segítő Jobb Alapítvány	1	0,2	–	–	1	0,2	–	
MTA Etnikai Nemzeti Kut. közp.[6]	–	–	–	–	1	0,2	–	–
Egyéb	22	5,4	10	2,5	10	2,5	7	1,7
Nem kapott támogatást	194	47,8	275	67,7	324	79,8	363	89,4
Összesen	406	100,0	406	100,0	406	100,0	406	100,0

A 10. táblázat adatai segítségével már nemcsak azt ismerhetjük meg, hogy a vizsgált időszakban az egyes intézmények hány személy pályázatát bírálták el pozitívan, hanem azt is, hogy 2., 3. és 4. alkalommal milyen arányban nyújtottak támogatást. Mind a négy esetben azt tapasztaljuk, hogy az MTA-OM Domus, az Illyés Közalapítvány, a Művelődési és Közoktatási/Oktatási Minisztérium és NKÖM támogató szerepe a meghatározó. A felsoroltak mellett az Arany János Közalapítvány tevékenységét kell még megemlítenünk, melynek szerepe a 2., a 3. és a 4. támogatás alkalmából vált jelentőssé. A helyzeten azonban nem változtat, hogy a 3. támogatástól kezdve az MTA-OM Domus és az Illyés Közalapítvány mellett a többi támogatást nyújtó intézmény szerepe háttérben marad.

A támogatási rendszer meglehetősen centralizált, jelentősebb szerepe néhány kiemelt intézménynek van – a pályázatok odaítélésében közöttük megvalósuló jobb koordináció feltételezhetően nem a megvalósíthatatlan célkitűzések közé tartozik. A vizsgált időszakban az egyetemek vagy a jelentősebb kutatóintézetek a magyar tudományosság szomszédos országokban történő erő-

[6] A tanulmányban az egyes intézmények neve többféleképpen is előfordul, mert nevük az évek folyamán módosult vagy megváltozott (szerk.).

teljesebb kibontakozását csak érintőlegesen tudják szolgálni. Ezt a 10. táblázat adatai kellően tükrözik. Ez természetes is, mert költségvetési és esetleges egyéb forrásaik nem e célt szolgálják. Kérdés persze, hogy nem lenne-e hatékonyabb a rendelkezésre álló források egy részét decentralizálni.

A 11. táblázat adatai abban igazítanak el bennünket, hogy a sikeresen pályázók milyen cél érdekében nyújtották be pályázataikat, illetve, hogy a támogatást nyújtók milyen célkitűzéseket támogattak a leggyakrabban. A különböző alkalmakkal elnyert támogatásokat külön-külön vizsgáltuk.

11. táblázat
Milyen célra kapta a támogatást?

A támogatás típusa	1. támogatás		2. támogatás		3. támogatás		4. támogatás	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Kutatás, kut. ösztönd.	129	31,8	71	17,5	46	11,3	28	6,9
Könyv, kiadvány	32	7,9	31	7,6	15	3,7	4	1,0
Tankönyvírás, okt. segít.	2	0,5	2	0,5	1	0,2	–	–
Konferencia-támogatás	12	3,0	11	2,7	7	1,7	6	1,5
PC-, könyvbeszerzés	7	1,7	4	1,0	2	0,5	1	0,2
Vendégtanár	8	2,0	3	0,7	2	0,5	–	–
Pedagógus-támogatás	3	0,7	–	–	1	0,2	1	0,2
Egyéb	18	4,4	6	1,5	5	1,2	3	0,7
Nem kapott támogatást	195	48,0	275	67,7	327	80,5	363	89,4
Összesen	406	100,0	406	100,0	406	100,0	406	100,0

A támogatások döntő többségét – mind a négy legjelentősebbnek tartott, elnyert pályázat esetében – kutatásra, illetve kutatást támogató ösztöndíjra kérték és kapták. Az arányok a táblázatban feltüntetetteknél jóval jelentősebbek lennének, ha azokat a megkapott támogatások százalékában közölnénk. (Ekkor

ugyanis a kutatásra, illetve kutatástámogató ösztöndíjra adott juttatások aránya az első esetben 61,1%, a másodikban 54,2%, a harmadikban 58,2%, illetve a negyedik esetben pedig 65,1%.) Az átlagosnál nagyobb sikerrel pályáztak azok is, akik könyv vagy tudományos kiadvány elkészítésére, megjelentetésére nyújtottak be kérelmet. A tankönyvírás műfajának alacsony aránya azonban – tekintettel a kérdés jelentőségére – meghökkentő. Valószínű, hogy ezek a szakemberek más intézményeknél pályáznak. Mindenesetre a pályázati kiírások elkészítésekor célszerű lenne, ha e kérdésnek nagyobb figyelmet szentelnénk. S végezetül: még a konferenciákon való részvételhez lehetett nagyobb gyakorisággal támogatást kapni. Az adatok arról tanúskodnak, hogy a kutatómunkához szükséges eszközök vásárlását – néhány eset kivételével – e pályázatok alig támogatták.

* * *[7]

12. táblázat
Egyetért Ön a következő állításokkal?

Állítások	Egyetért		Nem ért egyet		Nem tudja		Adathiány	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1.	161	39,7	34	8,4	142	35,0	69	17,0
2.	26	6,4	124	30,5	145	35,7	111	27,3
3.	67	16,5	96	23,6	142	35,0	101	24,9
4.	143	35,2	62	15,3	102	25,1	99	24,4
5.	128	31,5	180	44,3	4	0,1	93	23,2
6.	181	44,6	120	29,6	5	1,2	100	24,6

1. Döntően azok kapják a támogatást, akik leginkább megérdemlik.
2. A kedvezményezettek véletlenszerűen kapják a támogatást.
3. Elsősorban egy *kiválasztott kör* részesül ezekben a támogatásokban.
4. A támogatási rendszer létrejötte örvendetes, hatékonysága kevésbé.
5. Ismeretei alapján hogyan látja: a tudományterület megfelelő támogatásban részesül-e?
6. Ismeretei alapján hogyan látja: saját régiója megfelelő támogatásban részesül-e?

[7] * * * A tanulmány rövidítésének helye (szerk.).

Az 5. kérdést *értelmező* négy állítás közül csupán egy, az első pozitív, a többi a támogatáshoz kapcsolódó negatív feltételezések, vélemények tömör összefoglalása. A kérdésre értékelhető választ adók aránya (az 1–4. állításokra vonatkozó *egyetért* és *nem ért egyet* arányok összesítése) 36,9% és 8,4% között mozog. Elgondolkoztató, hogy bizonyos összefüggésekben a rendszer lényegét érintő kérdésre miért nem válaszoltak ennél sokkal nagyobb arányban a támogatási rendszer *kedvezményezettjei.* Jelen esetben azonban ez a helyzet, hiszen a véleménynyilvánítás helyett a megkérdezettek többsége (arányuk 49,5% és 63% között mozgott) a *nem tudja* és az *adathiány* választ adta. A kitérő válaszok magas aránya számos problémát takarhat, feltárásukra azonban az önkitöltős kérdőív aligha felel meg. (Feltételezhető azonban az is, hogy a túlságosan egyértelmű – pozitív, illetve negatív – állítások befolyásolták a válaszolókat.) Az alacsony válaszadási készség mellett azt, hogy a támogatások gyakorlati megvalósulásával gond van, jól jelzi, hogy a *Döntően azok kapják a támogatást, akik leginkább megérdemlik* állítással a válaszadók 8,4%-a nem tudott azonosulni, s az egyetértők száma is 51 fővel alatta maradt a támogatottak számának (8. táblázat, összes támogatott 212 fő). De erre a problémára a 2. és a 3. állításra adott válaszok aránya még pontosabban utal. A válaszadók 16,5%-a ugyanis egyetértett azzal az állítással, hogy *Elsősorban egy „kiválasztott kör" részesül ezekben a támogatásokban,* miközben a feltételezést elutasítók aránya (23,6%) sem volt jelentős.

A *nem tudja* és az *adathiány* kategóriák magas aránya feltételezhetően nemcsak kitérő választ jelent, hanem tájékozatlanságot is jelezhet. Ismételten felmerül tehát a pályázatok (illetve a kedvezményezettek/nyertesek) nyilvánosságának kérdése. A jobb átláthatóság nemcsak javíthatná a támogatási rendszer hatékonyságát, hanem egyben szigorúbb és objektívebb döntéshozatalra kényszeríthetné az illetékeseket is.

Az 5. és a 6. kérdésnél, amely nem személyekre, hanem diszciplínára vonatkozik, a választ elhagyók aránya lényegesen alacsonyabb, a megkérdezettek egynegyedét sem teszi ki. A tudományterület megfelelő támogatottságára vonatkozó kérdésre 308-an feleltek. Többségük (44,3%) úgy ítélte meg, hogy tudo-

mányterületének támogatása nem megfelelő. Amikor viszont ez a kérdés a saját régió támogatottságára vonatkozott, a feleletek 44,6%-a pozitív volt. A két állítás között ellentét feszül. Annak okát, hogy miért ítélték jobbnak majdnem 13 százalékponttal a megkérdezett régiójának támogatását, mint az adott személy által is művelt tudományterületet, nem ismerjük. Elképzelhető, hogy a régiót érintő szerteágazó támogatás a megkérdezett számára pozitívabbnak tűnt, mint a saját tudományterületre érkező segítség, amelyről feltételezhetően pontosabb ismeretekkel is rendelkezett.

A 8. kérdés: *Mennyire tartja fontosnak a magyar tudományosság támogatását a Magyarországgal szomszédos országokban? Kérjük, ennek mértékét az alábbi skálán jelezze! Az ötös jelentse, hogy nagyon fontosnak tartja, az egyes pedig, hogy egyáltalán nem tartja fontosnak* – az első látásra triviálisnak, vagy nagyon is egyértelműnek tetszhet. Nehéz ugyanis feltételezni olyan, magát magyarnak is tartó, a magyar tudományosság hírnevét öregbíteni szándékozó kutatót, aki nem tartaná fontosnak a magyar tudományosság támogatását a Magyarországgal szomszédos országokban. Annak következtében azonban, hogy a magyarságról és a magyar nemzetről alkotott képek általában nem fedik egymást, illetve, mert korántsem ellentmondásmentes a magyarságtudat és a nemzetkoncepció, a kérdés nagyon is releváns, még akkor is, ha a kérdésre a kisebbségben élő magyar nemzetiségű kutatóknak kellett a választ megadniuk. A magyar tudományosság támogatásának mértékét egy ötfokozatú skálán kellett a megkérdezettnek elhelyezni (13. táblázat).

13. táblázat
A magyar tudományosság támogatása

Minősítés	Szám	%	%
1. Egyáltalán nem tartom fontosnak	3	0,7	0,8
2.	1	0,2	0,3
3.	9	2,2	2,3
4.	46	11,3	11,9
5. Nagyon fontosnak tartom	326	80,3	84,7
Adathiány	21	5,2	–
Összesen	406	100,0	100,0

A kérdés nagyfokú érdeklődést váltott ki, mert ennek köszönhetően elenyészően csekély volt (21 fő) a nem válaszolók száma. S még jelentéktelenebb volt azoké, akik úgy vélték, hogy egyáltalán nem fontos a magyar tudományosság támogatása. Ezt az álláspontot összesen hárman fogadták el. Mellettük a 2-es, illetve a 3-as osztályzatokat adók száma is jelentéktelen. Így az 1-es, a 2-es és a 3-as osztályzatot adók együttes aránya, azaz a legalacsonyabb minősítést adóké, vagyis a támogatást elutasítóké a 3%-ot éppen csak meghaladta. Meglepetést okozott, hogy a 4-es osztályzatot adók száma is igen alacsony. A megkérdezettek döntő többsége (80,3%) tehát egyértelműen nagyon fontosnak tartja a Magyarországgal szomszédos országokban a magyar tudományosság támogatását.

Természetesen számos oka lehet annak, hogy ki miért tartotta nagyon fontosnak a szomszédos országokban a magyar tudományosság támogatását. Mi ezek sorából csupán egy összefüggést, a nemzeti identitástudat és a szülőföldi magyar tudományosság kapcsolatát választottuk ki. S a következő, a 9. kérdés öt állításával ennek valóságtartalmát, egymáshoz való viszonyát, egymásra vonatkoztatott jelentéstartalmát szerettük volna feltárni. Az állítások intenzitását az előző kérdésnél használt módon, egy ötfokozatú skálán mértük (14. táblázat). Az egyes állításokat úgy fogalmaztuk meg, hogy az első állításban megfogalmazott igen intenzív és egyértelmű összefüggéstől fokozatosan jutottunk el annak tagadásáig.

14. táblázat
Mennyiben ért egyet a következő állításokkal?

Állí-tá-sok	Egyáltalán nem ért egyet						Teljesen egyetért				Nem tudja		Adathiány	
	1		2		3		4		5					
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1.	8	2,0	14	3,4	24	5,9	58	14,3	265	65,0	12	3,0	26	6,4
2.	4	1,0	4	1,0	27	6,7	56	13,8	283	69,7	4	1,0	28	5,9
3.	3	0,7	5	1,2	33	8,1	50	12,3	264	65,0	5	1,2	46	11,3
4.	8	2,0	11	2,7	35	8,6	66	16,3	250	61,6	6	1,5	30	7,4
5.	306	75,4	14	3,4	22	5,4	8	2,0	9	2,2	7	1,7	40	9,9

1. A nemzeti identitástudat szülőföldi magyar tudományosság nélkül elképzelhetetlen.
2. A szülőföldi magyar tudományosság nagymértékben hozzájárul a nemzeti identitástudat megmaradásához.
3. A szülőföldi magyar tudományosság hozzájárulása a nemzeti identitástudat megőrzéséhez nem elhanyagolható.
4. Számos egyéb tényező is van olyan fontos, mint a tudomány (pl. a magyar pap, magyar nyelvű óvoda, magyar pop-zene stb.) a nemzeti identitástudat megőrzésében.
5. A szülőföldi magyar tudományosság nem járul hozzá a nemzeti identitástudat megőrzéséhez.

Az, hogy a nemzeti identitástudat és a szülőföldi magyar tudományosság kapcsolata csak egy a lehetséges okok közül, amiért valaki a Magyarországgal szomszédos országokban a magyar tudományosság támogatását fontosnak vagy nagyon fontosnak tartja, az a 4. állításra adott válaszok alapján egyértelműen kiderül. A megkérdezettek 61,6%-a ugyanis egyértelműen úgy foglalt állást, hogy számos egyéb tényező is van olyan fontos a nemzeti identitástudat megőrzésében, mint a tudomány. Ennek súlyát nemcsak a kétharmados egyetértés, hanem az is egyértelművé tette, hogy ezt a véleményt a tudomány képviselői (a kérdésben elfogultaknak minősíthető személyek) fogalmazták meg.

Az első három állítás, ha különböző mértékben is, de alapvetően a nemzeti identitástudat és a szülőföldi magyar tudományosság közötti szoros kapcsolatra utal. A legteljesebb egyetértést a 2. állítás váltotta ki, melyben a tudomány *nagymértékű hozzájárulásáról* van szó. Az 1. és a 3. állítással 4,3%-kal kevesebben ér-

tettek teljes mértékben egyet. Feltételezhetően azért, mert az elsőt túl egyértelműnek, a harmadikat pedig már túl megengedőnek vélték. Azt viszont, hogy a szülőföldi magyar tudományosság a nemzeti identitástudat megőrzésében játszott szerepét milyen fontosnak tartják, a legvilágosabban az 5. állításra adott feleletekből állapíthatjuk meg. Az állítással ugyanis a megkérdezettek 75,4%-a egyáltalán nem értett egyet, s csupán 2,2% (9 fő) fogadta teljes egyetértéssel a gondolatot. A 9. kérdés esetében a *nem tudja* és az *adathiány* aránya alacsony. Csupán a 3. állításnál haladja meg a 10%-ot.

A 10. kérdésre: *Hogyan látja, mennyiben változott a magyar nemzet presztízse az elmúlt 10 évben? a. a világban? b. az Ön országában a többségi nemzet tagja szerint? c. az Ön magyar nemzetiségű honfitársai szerint?* – különösen a kérdés első állítására nem volt egyszerű választ adni. Ezzel a kérdőív készítésekor is tisztában voltunk. A kérdés megfogalmazásakor valójában nem arra gondoltunk, hogy a válaszok alapján objektíve megismerhető a magyar nemzet presztízsének elmúlt 10 évben bekövetkezett változása, hanem csak azt szerettük volna mérni, hogy a megkérdezettek a bekövetkezett változást szubjektíven hogyan érzékelték. Természetesen – különösen a 2. és a 3. állítással kapcsolatban – nem gondoljuk azt, hogy a válaszok szubjektivitásuk ellenére az objektivitás minden elemét nélkülözik. Különben is az egyéni vélekedések, benyomások objektiválódnak, és a bekövetkezett változásokat tükrözik.

15. táblázat
Mennyiben változott a magyar nemzet presztízse az elmúlt tíz évben?

	Sokat romlott		Romlott		Nem változott		Javult		Sokat javult		Nem tudja		Adat-hiány	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
A világban	1	0,2	3	0,7	11	2,7	206	50,7	142	35,0	27	6,7	16	3,9
A többségi nemzet tagjai szerint	3	0,7	24	5,9	82	20,2	195	48,0	65	16,0	22	5,4	15	3,7
A magyar nemzetiségűek szerint	–	–	12	3,0	31	7,6	193	47,5	129	31,8	24	5,9	17	4,2

Feltételezésünkkel ellentétben a *nem tudja* és az *adathiány* együttes aránya mindhárom állítás esetében jelentéktelen s közel azonos értékű (10%). Abban teljes volt az egyetértés, hogy a magyar nemzet presztízse az elmúlt tíz évben javult. A *javult* és a *sokat javult* minősítés együttes aránya 64% és 85,7% között váltakozott. Sajátos módon a *javult* minősítéssel sokkal többen értettek egyet, mint a *sokat javult*-tal. A másik két állítás minősítéséhez viszonyítva a *sokat javult* értékelés aránya a legalacsonyabb akkor volt, amikor a kérdést a többségi nemzet tagjai körében kellett értékelni. Ez esetben csak a megkérdezettek 16%-a vállalta a *sokat javult* minősítést. Ennél 19%, illetve 15,8%-kal többen gondolták úgy, hogy a világban és a magyar nemzetiségűek körében *sokat javult* az elmúlt 10 évben a magyar nemzet presztízse. A kételkedők, a kérdést negatívan megítélők aránya jelentéktelen. A legkevesebben (0,9%) abban kételkedtek, hogy a magyar nemzet presztízse romlott volna a világban. Azoknak az aránya sem volt jelentős (6,6%), akik úgy látták, hogy országukban a többségi nemzet tagjai körében romlott a magyar nemzet megítélése – bár a másik két állítással összehasonlítva éppen a többségi nemzet tagjaival kapcsolatban állították lényegesen nagyobb arány-

ban, hogy a többségi nemzet tagjainak megítélése szerint a magyar nemzet presztízse az elmúlt 10 évben nem változott. Ennek ellenére összességében megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek mindhárom közegben egyértelműen pozitívnak tartják a magyar nemzet megítélésében bekövetkezett változást.

A 8. kérdésre adott válaszokból megtudtuk, hogy a magyar tudományosság támogatását a megkérdezettek döntő többsége fontosnak tartja. A kérdésben azonban nem szerepelt, hogy kinek a feladata ezt a támogatást biztosítani, bár a szövegkörnyezetből és a kérdőív egész szerkezetéből egyértelmű, hogy az anyaországra gondoltunk. Ezt a 11. kérdés: *Kérjük, röviden fogalmazza meg, hogy Ön szerint miért van szükség a magyarországi támogatásokra?* – egyértelművé is tette, hiszen a megkérdezettnek azt kellett megfogalmaznia, hogy a magyarországi támogatásokra miért van szükség. Ez esetben tehát nem az általuk felsorolt állítások közül kellett választani s az egyetértés intenzitását a megadott skálán jelölni, hanem a megkérdezett írásos véleményére voltunk kíváncsiak. E kérdés kapcsán azonban elkövettük azt a hibát, hogy feltételeztük: a magyarországi támogatásokat mindenki szükségesnek tartja. S ennek következtében nem tettük fel azt a közbevetett kérdést, hogy szükségesnek vagy szükségtelennek tartja-e a támogatásokat. A 11. kérdésre 316-an, a megkérdezettek 77,8%-a válaszolt, 90-en pedig (22,2%) nem tartották szükségesnek, hogy véleményüket megfogalmazzák.

A magyarországi támogatás szükségességével kapcsolatos írásos véleményeket kigyűjtöttük és a legfontosabbnak ítélt észrevételek, gondolatok alapján a szövegeket országonkénti bontásban kódoltuk. Ennek eredményét a 16. táblázat adatai tartalmazzák. Annak következtében, hogy egy-egy válasz nemcsak egy javaslatot tartalmazott, a válaszok száma eltér az egyes országokban élő köztestületi tagok számától.

16. táblázat
Miért van szükség a magyarországi támogatásokra?

	Románia		Jugoszlávia		Szlovákia	
Rossz gazdasági helyzet	105	27,3	16	10,6	–	–
Regresszív kisebbségpolitika	37	9,6	41	27,0	3	9,4
Anyanyelvén tud dolgozni	20	5,2	14	9,2	3	9,4
Mo-i infrastruktúra használata	8	2,1	6	3,9	–	9,4
A magyar tudomány része	50	13,0	36	23,7	3	37,5
Nemzetközi tudománnyal való kapcsolat	9	2,3	15	9,9	12	3,1
Szülőföldön maradás támogatása	9	2,2	23	15,1	10	31,3
Fontosnak tartja	61	15,8	–	–	–	–
Nem tartja fontosnak	3	0,8	–	–	–	–
Nem tudja	2	0,5	–	–	–	–
Egyéb válasz	1	0,3	1	0,7	–	–
Nem válaszolt	80	20,8	–	–	–	–
Összesen	385	100,0	152	100,0	31	100,0

A romániai (27,3%) és a jugoszláviai (10,6%) köztestületi tagok közül többen úgy vélték, hogy ezt az adott ország *rossz gazdasági helyzete teszi szükségessé.* A válaszadók között nagyfokú egyetértés mutatkozott abban, hogy a támogatás szükségességét *magyar tudomány része* állítással magyarázzák. Emellett az adott ország regresszív kisebbségpolitikája értelmezést kell még kiemelnünk. Az *anyanyelvén tud dolgozni,* a *szülőföldön maradás támogatása* és a *nemzetközi tudománnyal való kapcsolat* magyarázat is megjelent, de aránya nem vált jelentőssé. A horvátországi köztestületi tagok véleményét a táblázatban nem tüntettük fel, mert csak hatan válaszoltak. Öten a *szülőföldön maradás támogatása,* egy személy pedig *a magyarországi kutatói infrastruktúra használata* miatt tartotta szükségesnek az anyaországi támogatást.

A következő, a 12. kérdés is nyitott volt, s tartalmilag a fentiekben tárgyalthoz kapcsolódott. Ez esetben arra kértük a megkérdezettet, hogy fogalmazza meg az általa ismert támogatási rendszer kritikáját (17. táblázat).

17. táblázat
Hogyan javítaná az Ön által ismert támogatási rendszert, mit változtatna rajta?

	Románia		Jugoszlávia		Szlovákia		Horvátország	
Nincs információja	33	8,1	2	0,5	–	–	–	–
Nem változtatna	30	7,4	–	–	–	–	–	–
Nem tudja	16	3,9	–	–	–	–	–	–
Átlátható támogatási rendszert és információt	38	9,4	15	3,7	–	–	1	0,2
Egyszerűbb pályázatot	21	5,2	7	1,7	8	2,0	–	–
Nem pályázati rendszer	11	2,7	4	1,0	1	0,2	–	–
Nem kell területi alkuratórium	4	1,0	1	0,2	–	–	–	–
Legyen területi alkuratórium	7	1,7	2	0,5	1	0,2	–	–
Rotációs alkuratóriumot	2	0,5	3	0,7	–	–	–	–
Szigorú elbírálást, elszámolást	31	7,6	13	3,2	4	1,0	1	0,2
Politikailag semlegességet	14	3,4	11	2,7	5	1,2	1	0,2
Több lehetne a nem humán támogatás	12	3,0	9	2,2	2	0,5	1	0,2

Erre a kérdésre több mint tíz százalékkal kevesebben válaszoltak, mint az előzőre, azaz a megkérdezettek több mint egyharmada (35,5%) nem tartotta szükségesnek a válaszadást. A kérdés kapcsán tehát 266-an fejtették ki véleményüket. Ez esetben is azt tettük, hogy az írásos véleményekben megfogalmazott kritikai észrevételeket, változtatási elképzeléseket kigyűjtöttük, csoportosítottuk, majd ezeket kódoltuk. A megfogalmazott véleményeket a fenti táblázat adatai tükrözik. A *nincs információja, nem változtatna, nem tudja,* valamint az *adathiány* együttese eléggé leszűkítette a javaslattevők arányát. Az esetenként egymásnak ellentmondó javaslatok pedig eléggé szórtak, így az egysé-

ges változtatási szándékot szinte lehetetlen megfogalmazni. Az viszont bizonyos, hogy a támogatási rendszer további működtetése során valamennyi észrevételt – függetlenül attól, hogy azt hányan fogalmazták meg –, mérlegelni kell.

Az észrevételek közül a támogatási rendszerek jobb átláthatóságára, a jobb tájékoztatási rendszer kialakítására, az egyszerűbb mechanizmusok működtetésére, a szigorúbb elbírálás megvalósítására, illetve a közös kutatások preferálására vonatkozóan külön is felhívjuk a figyelmet.

Ahhoz, hogy a 11. és a 12. kérdéssel összefüggésben valaki a véleményét kifejtse, nincs arra szükség, hogy bármelyik magyarországi tudományos műhellyel kapcsolata legyen. Mégis úgy gondoltuk, hogy az *érintettség,* a kapcsolat léte vagy hiánya a véleményeket módosíthatja. Ezért a megkérdezetteknek magyarországi tudományos műhellyel kialakított kapcsolatait is szerettük volna megismerni (18. táblázat). Nyugodtan megfogalmazhatjuk, hogy e kérdésre imponáló arányban jött válasz: 76,4%-nak volt, 17,2%-nak nem volt magyarországi kapcsolata. A kérdésre nem válaszolók aránya mindösszesen 7,3%. Annak ellenére, hogy a kérdés csak a tudományos műhelyekkel kialakított kapcsolatokra vonatkozott, néhány nem ilyen jellegű intézményt is felsoroltak. Mivel egy köztestületi tag nemcsak egy, hanem több tudományos műhellyel is kapcsolatban lehet, ezért a megkérdezettnek lehetőséget adtunk, hogy maximum négyet felsoroljanak. S az is természetes, hogy egy-egy intézménnyel több köztestületi tagnak lehetett kapcsolata.

18. táblázat
Melyik magyarországi intézménnyel van kapcsolata?

Az intézmény neve	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat		4. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
ELTE	39	9,6	24	5,9			2	0,5
BME	36	8,9	8	2,0				
Szegedi Tudományegyetem	24	5,9	18	4,4	4	1,0		
Debreceni Egyetem	14	3,4	26	6,4				
SOTE	10	2,5	6	1,5				
Szt. István Egyetem	9	2,2	11	2,7				
MTA Irodalom-tudományi Intézet	8	2,0	1	0,2				
MTA Nyelvtudományi Intézet	8	2,0	1	0,2				
Pécsi Tudomány-egyetem	7	1,7	8	2,0	1	0,2		
Miskolci Egyetem	6	1,5	13	3,2	1	0,2		
MTA KFKI Részecske[8]	5	1,2	2	0,5				
Magyar Nemzeti Múzeum	4	1,0	1	0,2				
MTA Földrajztudo-mányi Kutatóintézet	4	1,0			1	0,2		
MTA Műszaki Fizikai Kutatóintézet	4	1,0			1	0,2		

[8] Részecske- és Magfizikai Kutatóintézet

Az intézmény neve	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat		4. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
MTA Történet-tudományi Intézet	4	1,0	1	0,2			1	0,2
Nyíregyházi Tanárképző Főiskola	4	1,0	3	0,7				
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	4	1,0	2	0,5	1	0,2	1	0,2
Veszprémi Egyetem	4	1,0	3	0,7				
Magyar Természet-tudományi E.	3	0,7						
MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet	3	0,7						
Országos Széchényi Könyvtár	3	0,7						
Széchényi Egyetem	3	0,7						
BKE	2	0,5	2	0,5				
Károlyi Gáspár Református Egyetem	2	0,5						
MTA Filozófiai Intézet	2	0,5						
MTA Kémiai Kutatóközpont	2	0,5						
MTA KFKI Szilárd-testfizikai Kut. int.	2	0,5	4	1,0				
MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet	2	0,5	1	0,2				
MTA Regionális Kutatóközpont	2	0,5	1	0,2				
MTA Számítás-technikai és A. K.	2	0,5	1	0,2				
MTA Zenetudományi Intézet	2	0,5						
Országos Kardiológiai Intézet	2	0,5						
Szegedi Tanárképző Főiskola	2	0,5					1	0,2

Az intézmény neve	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat		4. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Teleki László Alapítvány	2	0,5						
Állatorvosi Egyetem	1	0,2						
Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat	1	0,2						
Egri Főiskola	1	0,2	2	0,5				
Gödöllői Agrártudományi Egyetem	1	0,2	2	0,5				
Haltenyésztési Kutatóintézet	1	0,2						
Hermann Ottó Múzeum	1	0,2						
Illyés Közalapítvány	1	0,2						
Jászberényi Tanítóképző Intézet	1	0,2						
Kandó Kálmán Műszaki Főiskola	1	0,2						
Mosonmagyaróvári Agrártudományi E.	1	0,2	1	0,2				
MTA Atommagkutató Intézet	1	0,2						
MTA Csillagászati Kutatóintézet	1	0,2						
MTA Földtudományi Kutatóintézet	1	0,2						
MTA KFKI Atomenergiai Kutatóintézet	1	0,2						
MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet	1	0,2						
MTA Növényvédelmi Kutatóintézet	1	0,2						
MTA Régészeti Intézet	1	0,2						
MTA Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet	1	0,2						

Az intézmény neve	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat		4. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Néprajzi Múzeum	1	0,2						
Nyugat-Magyar-országi Egyetem	1	0,2	1	0,2				
Országos Idegsebészeti Intézet	1	0,2						
Sárospataki Református Teológia	1	0,2						
Szabadtéri Néprajzi Múzeum	1	0,2						
Szolnoki Főiskola	1	0,2						
Veszprém Megyei Múzeum	1	0,2						
Budapesti Műszaki Főiskola			3	0,7				
HM Hadtörténeti Intézet			1	0,2				
Kaposvári Egyetem			1	0,2				
Liszt Ferenc Egyetem			1	0,2				
Magyar Nemzeti Galéria			1	0,2				
Magyar Országos Levéltár			2	0,5				
MTA Balatoni Limnológiai Intézet			1	0,2				
MTA Néprajzi Kutatóintézet			1	0,2				
Országos Onkológiai Intézet			1	0,2	1	0,2		
Országos Pszichiátriai Intézet			1	0,2				
Pénzügyi és Számviteli Főiskola			1	0,2			1	0,2
Rendőrtiszti Főiskola					1	0,2		
Segítő Jobb Alapítvány					1	0,2		
Nyugat-Magyar-országi Egyetem			1	0,2				

Az intézmény neve	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat		4. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Színház és Film-művészeti Egyetem			1	0,2				
Egyéb	55	13,5	39	9,6	2	0,5	2	0,2
Adathiány	96	23,6	208	51,2	392	96,6	398	98,0
Összesen	406	100,0	406	100,0	406	100,0	406	100,0

A köztestületi tagok 23,6%-a nem válaszolt a kérdésre s feltételezhető, hogy emögött a kapcsolathiány problémája húzódik meg. Mellettük 310 tudományos kutató (76,4%) egy, 198 (48,8%) két, 14 (3,4%) három, 8 (2%) pedig négy magyarországi tudományos műhellyel tartott kapcsolatot. Az intézmények közül számszerűen a legtöbb kapcsolattal az ELTE, a BME, a Szegedi Tudományegyetem, a Debreceni Egyetem, valamint a Semmelweis Egyetem rendelkezett. Az összehasonítás szinte lehetetlen, mert nem lehet megítélni, hogy saját lehetőségeit figyelembe véve például a csak egy kapcsolattal rendelkező Jászberényi Tanítóképző Intézet tesz-e nagyobb erőfeszítést a szomszédos országokban élő köztestületi tagokkal való együttműködés terén, vagy a legtöbb kapcsolattal rendelkező ELTE fontosabb, meghatározóbb-e.

Nemcsak a kapcsolat ténye, hanem tartalma is fontos volt számunkra. Ezért a 6 lehetséges formát zárt kérdésként felsoroltuk. Ezek bármelyikét (természetesen többet is) megjelölhettek, illetve arra is volt lehetőség, hogy a választható lehetőségek mellett az egyéb formákat is felsorolják (19. táblázat).

19. táblázat
A kapcsolat tartalma

A kapcsolattartás formája	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat		4. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Személyes látogatások	177	43,6	116	28,6	9	2,2	6	1,5
Tudományos előadások	133	32,8	72	17,7	7	1,7	4	1,0
Közös tudományos munka	112	27,6	57	14,0	5	1,2	4	1,0
Tanácsadás, konzultáció	110	27,1	81	20,0	4	1,0	3	0,7
Közös publikáció	103	25,4	54	13,3	5	1,2	4	1,0
Posztgraduális képzésben való részvétel	46	11,3	36	8,9	2	5,0	1	0,2
Egyéb	32	7,9	20	4,9	4	1,0	3	0,7

A legnagyobb gyakorisággal a *személyes látogatásokat* mint kapcsolattartási formát választották mind a négy kapcsolat esetében. Emellett még a legtöbben a *tudományos előadásokat* jelölték meg. Ezekhez a *közösen végzett tudományos munka, a tanácsadás és konzultáció,* valamint a *közös publikáció* kapcsolódott. A felsorolt formák a valóságban számos esetben szorosan összekapcsolódnak, illetve az egyikből következik a másik, például a *személyes látogatások* alkalmával jön létre a *közösen végzett tudományos munka* stb. Éppen ezért azok a néhány százalékpontos eltérések, amelyek a zárt kérdésben felsorolt formák sorrendjében megjelennek, nem olyan jelentőségűek, hogy abból bármiféle általánosítható következtetést le lehetne vonni.

A 14. kérdés is a szomszédos országokban élő akadémiai köztestületi tagok magyar vonatkozású tudományos kapcsolataira vonatkozott. Ez esetben azt szerettük volna megtudni, hogy a megkérdezettek közül hányan alakítottak ki Magyarországon kívül élő és dolgozó, magukat magyarnak is valló kollégákkal kapcsolatot (20. táblázat). Ilyen típusú kapcsolata 115-nek (28,3%) volt, 47-en (11,6%) nem válaszoltak, 244-en (60,1%) pedig ilyen kapcsolattal nem rendelkeztek.

Nézzük meg, hogy azok, akik a kérdésre igennel válaszoltak, mely országokban élő s magát magyarnak is valló tudományos kutatóval tartanak kapcsolatot, illetve, hogy mit is jelent ez a kapcsolattartás.

20. táblázat
Mely országgal van kapcsolata?

Ország	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Románia	30	7,4	12	3,0	–	–
USA	13	3,2	5	1,2	–	–
Németország	11	2,7	–	–	1	0,2
Szerbia és Montenegró	10	2,5	6	1,5	–	–
Szlovákia	9	2,2	7	1,7	–	–
Anglia	7	1,7	2	0,5	1	0,2
Ukrajna	6	1,5	2	0,5	1	0,2
Svájc	5	1,2	3	0,7	–	–
Ausztria	3	0,7	3	0,7	–	–
Kanada	3	0,7	–	–	–	–
Hollandia	2	0,5	3	0,7	–	–
Szlovénia	2	0,5	–	–	–	–
Csehország	1	0,2	–	–	1	0,2
Finnország	1	0,2	1	0,2	–	–
Franciaország	1	0,2	2	0,5	–	–
Mexikó	1	0,2	–	–	–	–
Svédország	1	0,2	–	–	–	–
Chile	–	–	1	0,2	–	–
Olaszország	–	–	1	0,2	–	–
Adathiány	300	73,9	358	88,2	402	99,0
Összesen	406	100,0	406	100,0	406	100,0

A feldolgozott válaszok alapján olyan kollégával, aki nem Magyarországon él, 106 Kárpát-medencei köztestületi tagnak volt kapcsolata, 48-an két, 4-en pedig három kapcsolattal rendelkeztek. Ez a kapcsolatháló összesen 19 országot fog át. Számát tekintve a legtöbb kapcsolat az *azonos* helyzetben lévők között épült ki. Az első kapcsolatból hatvanegy esetben valamelyik szomszédos országban élő kolléga a partner, a másodikból már

harminc. A legtöbb kapcsolat Romániában, az USA-ban, Németországban és Jugoszláviában élő magukat magyarnak is tartó kollégákkal volt. A kapcsolatok száma a fenti országok esetében tíz, illetve ennél több. Összességében azonban szűk körű és térben korlátozott kiterjedtségűnek tekintjük az elénk tárulkozó képet. A magyar kutatóknak a világ számos országában való jelenléte sokkal nagyobb lehetőséget rejt ugyanis magába, mint amilyent a vizsgálat adatai tükröznek. (Ugyanerre a megállapításra jutottunk az USA-beli köztestületi tagok kapcsolatait vizsgáló kérdőív válaszainak elemzése során.)

A kérdés, ugyanúgy, mint a magyarországi kapcsolatok esetében annak tartalmára, jellegére is kiterjedt (21. táblázat). A lehetséges kapcsolatok közül ugyanazt a 6 formát választási lehetőségként, mint a magyarországi kapcsolatok esetében is, itt zárt kérdésként felsoroltuk. A kapcsolat tartalmára vonatkozó válaszokból kitetszik, hogy a kutatók közötti együttműködés nem korlátozódik egy-egy formára. Több kapcsolattartási formát is megjelölhettek, illetve ez esetben is lehetőség volt rá, hogy az egyéb létező formákat is felsorolják.

21. táblázat
A kapcsolat tartalma

A kapcsolat formája	1. kapcsolat		2. kapcsolat		3. kapcsolat	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Személyes látogatások	60	14,8	31	7,6	2	0,5
Tanácsadás, konzultáció	42	10,3	22	5,43	1	0,2
Tudományos előadások	29	7,1	17	4,2	1	0,2
Közös tudományos munka	28	6,9	15	3,7	1	0,2
Közös publikáció	19	4,7	14	3,4	1	0,2
Posztgraduális képzésben részvétel	8	2,0	5	1,2	1	0,2
Egyéb	10	2,5	3	0,7	–	–

A fenti táblázat alapján megállapítható – hasonlóan, mint a magyarországi kollégákkal kialakított kapcsolatok esetében –, hogy itt is a *személyes látogatások* domináltak. Ezt követően viszont, ellentétben a magyarországival, *a tanácsadás és konzultáció* a

második leggyakrabb kapcsolattartási forma. Ezt a *tudományos előadások,* majd a *közösen végzett tudományos munka,* valamint a *közös publikációk* készítése követte. A posztgraduális képzésben való részvétel ez esetben sem szerepelt hangsúlyosan.

Az utolsó, a 15. kérdés minden válaszadónak lehetőséget adott arra, hogy megfogalmazza mindazokat az elképzeléseket, javaslatokat, kritikai észrevételeket, amelyeket a vizsgált témakörrel kapcsolatban fontosnak tartott. Ezzel a lehetőséggel 125-en éltek. Az, hogy a válaszadók 30,8%-a még erre is vállalkozott, jelzi, hogy fontosnak tartják a magyarországi intézmények határon túli kutatást és felsőoktatást támogató tevékenységét s az eddigi gyakorlat jobbá tételét. A javaslatok két nagy témakör köré csoportosíthatók. Az egyik a magyar tudományosság egységére, egészére, az elkövetkező időben betöltendő szerepére vonatkozott. A másik témakör egyrészt a támogatási rendszer egészét, másrészt pedig az eddig kialakított rendszer egy-egy elemét érintette.

A magyar tudományosság egészére vonatkozó javaslatok centrumában *Budapest mint a közép-európai régió tudományos központja* megvalósításának elképzelés szerepel. Első lépésként egy tudományos-információs koordinációs EU-központ kialakítását javasolták. Emellett, mivel a határon túli magyar tudományosság része *„annak a nagy családnak, amit a magyar szellemiség hozott létre",* szükségesnek tartják, hogy a határon túli magyar kutatók ténylegesen bekapcsolódhassanak (a jelenlegi formális akadémiai köztestületi tagság helyett) a magyarországi tudományos élet vérkeringésébe. Ennek megvalósulását a legtöbben:

– a köztestületi tagok döntéshozatalba történő bevonásától,

– a fokozottabb mértékű közös magyar–magyar kutatási együttműködéstől,

– közös vagy egyeztetett kutatási programoktól (például *süllyedő világunk* néprajzi emlékeinek közös feldolgozása),

– magyarországi konferenciákon való részvételtől (melyhez – mivel a részvételt drágának tartják – segítséget kérnek),

– oktató-/kutató-/hallgatócsere (a vendégtanári program) intézményének felújításától,

– a szülőföldön végzett oktató-kutató tevékenység magyarországi elismerésétől,

– a határon túli magyar nyelvű szak, és a tankönyvkiadás támogatásától,

– a magyar nyelvű szakirodalom hiányának megszüntetésétől stb. várják.

A javaslatok másik része, mint említettük, a támogatási rendszer egészére, illetve e rendszer egy-egy elemére vonatkozik. A támogatási rendszer egészét érintő javaslatok tartalmi és szervezeti kérdéseket egyaránt érintettek.

Meghatározónak tartják, hogy a magyarországi alapítványi támogatások a magyar tudományosság határon túli közösségeinek megerősödését, a magyarságukat is vállaló kutatók nemzeti önazonosságának megőrzését, szellemi és anyagi gyarapodását szolgálják. Úgy vélik azonban, hogy a támogatások hasznosulása messzemenően nincs arányban a magyar adófizető polgárok áldozatvállalásával. Éppen ezért a pályázatok elbírálásakor szakmai és nem politikai szempontokat kell figyelembe venni, s felhívják a figyelmet arra, hogy a magyarországi támogatásokról „nemzeti beállítottságú, felelős emberek" döntsenek. Emellett úgy látják, hogy a fiatalok fokozott támogatásával elő kell segíteni helyben maradásukat. Mindezek érdekében szerintük a magyar tudományosság határon túli közösségei és a támogatást nyújtó magyarországi szervezetek között a jelenleginél jóval szorosabb együttműködésre van szükség. Úgy látják, hogy a támogatást nyújtó magyarországi szervezetek tevékenységében sok az átfedés, melyet jobb koordinációval ki lehetne küszöbölni. A támogatási rendszer áttekinthetőségét és kiszámíthatóságát nagyon fontosnak tartják, melynek megvalósítása érdekében szükséges, hogy:

– a pályázati lehetőségekről (több) folyamatos tájékoztatást kapjanak,

– anélkül ne kerüljön sor támogatásra, hogy ne vizsgálnák meg annak hasznosulását, eredményét,

– a teljesítmények ellenőrzése legyen szigorú és következetes,

– a támogatásban részesülők listája és az opponensi vélemények legyenek nyilvánosak, s egyben a további támogatások alapját képezzék,

– a kész pályaművek hozzáférhetőek legyenek,

– a visszásságok elkerülése érdekében a támogatottak véleményének megismerését nagyon fontosnak tartják.

Sajátos ellentmondás jelenik meg abban, hogy a javaslatokban a tudományterületek szerint kiegyensúlyozatlanság megszüntetésének, illetve a régió számára fontos tudományterületek preferálásának igénye egyszerre jelenik meg. A műszaki, az informatikai, a teológiai és a régészeti tudományok hathatósabb támogatását sürgették Romániából, a pedagógiai, teológiai tudományokét Vajdaságból és a közgazdasági, jogi tudományokét, valamint a nemzetközi kapcsolatokét Kárpátaljáról. S mindezekkel párhuzamosan a támogatási rendszer humán tudományokat hangsúlyosabban támogató jellegét is többen kiemelték.

Összegezés

A javaslatok megfogalmazói nem az eddig működő rendszert óhajtják radikálisan átrendezni, hanem annak hatékonyabb, racionálisabb működését kívánják elősegíteni.

A szülőföldtől a tudományig

Az anyaországi PhD-ösztöndíjak hasznosulásának vizsgálata

T. MIRNICS ZSUZSANNA

1. Bevezetés: A korábbi kutatások áttekintése

1.1. A határon túli magyar fiatalok magyarországi képzésének hasznosulása; magyarországi továbbtanulás és migráció

A hosszú távolságtartás után, a magyarországi rendszerváltozást követően lehetővé vált Magyarország és az elcsatolt magyarlakta térségek kapcsolatának megújítása. Az anyaországi és a kisebbségi magyarság közt szorosabbra szövődtek a szálak, minek jeleként utóbbiak a kilencvenes években számos anyaországi forrású kulturális és oktatási jellegű támogatást vehettek igénybe. A fiatal generáció pályázhatott államilag finanszírozott magyar főiskolai és egyetemi képzésekben való részvételre, sőt a PhD és DLA tudományos fokozat megszerzésére is. A lehetőségek hivatalosan deklarált célja a kezdetektől az volt, hogy a kedvezményezettek a Magyarországon szerzett ismeretek és tudás birtokában visszatérjenek szülőföldjükre, otthon vállaljanak munkát, s ily módon gazdagítsák az ottani kultúrát.

A támogatások rendjét, formáját, sőt egyáltalán létezését is döntően befolyásolta a mindenkori magyar kormányzat célrendszere, gazdasági, kulturális és oktatáspolitikája, a magyarországi és határon túli (adott térségben uralkodó) gazdasági viszonyok alakulása, illetve a szülőföldi érdekképviseletek munkája – ennélfogva az elmúlt 15 évben változó keretek közt működtek. A hallgatói juttatások az idők során egyre szabályozottabbá váltak, kör-

vonalazódtak a feltételeik, és az érdekképviseletek célzott szempontrendszeréhez kezdtek illeszkedni.

A jelenlegi támogatási rendszer markánsan különbözik a kilencvenes évek eleji juttatásoktól, részben azért, mert mind az anyaországi hivatalokban, mind a kisebbségi szervezetekben felmerült a hasznosulás kérdése. A juttatási rendszer alapvető céljai és tényleges megvalósulásuk váltak vita tárgyává. Ebben része van annak a szemléletváltásnak, amely a gazdasági viszonyaiban kapitalizálódó Magyarországon egyre inkább racionális, materiális, hatékonysági szempontoktól tesz függővé minden támogatást, valamint vélhetően annak is, hogy Magyarország és a határon túli térségekben lakó magyarok közti nemzeti kötődés, érzelmi szál az anyaország lakói számára mára már távolról sem egyértelmű. Magyarország Európai Unióba való belépésével még inkább bizonytalanná válik e támogatások folytonossága és jövője.

Az elmúlt tizenöt évben a határon túli régiókban uralkodó körülmények is sokat változtak, mégpedig számos különböző, párhuzamos úton; olyannyira, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai különbségek miatt ma már a *határon túli* kifejezés használata is kérdésessé vált.[1] A sokféle helyi igény és a helyi körülmények ismerete miatt az ösztöndíjazás koordinálását a régiókban működő ösztöndíjtanácsok vállalták fel. Munkájukat befolyásolták az adott ország lakóit érintő mindennapi gondok, a helyi életszínvonal, a politikai erőviszonyok, a magyarságpolitika aktuális céljai. A hasznosulás kérdése náluk is növekvő hangsúlyt kapott. Egyre inkább mércévé vált, hogy a helyzetbe hozott fiatalok ne csak az egyéni boldogulást jelentő tudáshoz jussanak, hanem azt később a kisebbségi csoportjuknak is továbbadják. A szülőföldre való vissza-

[1] Szarka László neves kisebbségkutató szóbeli közlése szerint ez a különbség durván úgy fogalmazható meg, hogy a határon túli vidékek lakói közt vannak: 1. EU-s polgárok, akik gyakorlatilag mindenben egyenrangúak a magyar állampolgárokkal, vannak 2. leendő EU-s polgárok, akik származási országával Magyarországnak elemi érdeke felhőtlenül jó kapcsolatot kialakítani, és vannak 3. „a többiek" (ide értve Vajdaságot és az EU-hoz a közeljövőben nem csatlakozó régiókat, melyek iránt Magyarország viszonyulását kizárólag az alázat és az őszinte segítségadás határozhatja meg.

téréshez a továbbtanulóknak jogi garanciákat kellett vállalnia (be nem tartásuk – elvileg – az ösztöndíj visszafizetésével járt), és mindinkább előtérbe került a szülőföldön való, Magyarország anyagi segítségével támogatott továbbtanulás alternatívája.

A juttatásokkal kapcsolatos fő probléma az (s az évek során számos jelzés érkezett mind az ösztöndíjazó, mind pedig a szülőföldi érdekképviseletek részéről), hogy sok – első alapképzésben részt vevő és doktorandusz – hallgató tanulmányai befejezése után nem tér vissza szülőföldjére, hanem Magyarországon folytatja életét. Ez általános tendencia, valamennyi határon túli térségnél megfigyelhető, mégis csak a napjainkban készülő hatástanulmányokban mutatkozik meg teljes súlyával.

Itt azonban szükséges kitérnünk néhány, csak Vajdaságot (más magyar kisebbségi térséget nem) érintő történésre. Súlyuk, akár néhány kulcsszóban tömörítve is nyilvánvaló: háború és hadkötelezettség, gazdasági zárlat és elzártság, nélkülözés, munkanélküliség, devianciák, drámai mértékű elvándorlás. A kilencvenes évek Jugoszláviájában/Szerbiájában a fiatalok – származásra való tekintet nélkül – hosszú időn át minden olyan lehetőséget megragadtak, amely javíthatott az életkörülményeiken, mi több, sokszor kimenthette őket az életveszélyből. Ezen a létszinten már nem lehetett jó szívvel, egyértelműen feltenni azt a kérdést, hogy *maradni vagy elmenni?* S a magyarországi képzések deklarált célja ekkor nyilvánvalóan nem találkozott az egyéni életek lehetőségeivel és kényszerével. Egy 2000-ben végzett kérdőíves kutatás (T. Mirnics 2001) azon feltételek vizsgálatára vállalkozott, amelyek megléte esetén a fiatal, egyetemista nemzedék valóban *szeretett élőhelyként* tekinteni szülőföldjére, és szívesen élne ott. A Magyarországon tanuló megkérdezetteknek összesen 6%-a vallotta határozottan, hogy tanulmányai végeztével visszatér majd a szülőföldjére; a többiek legalábbis mérlegelték a migráció gondolatát. A Vajdaságban továbbtanulók migrációs szándéka is igen kifejezett volt: csak 14,5%-uk utasította el a távozást. A szülőföldön való elhelyezkedésük elsődleges feltételeként legtöbben a békét hangsúlyozták, de meghatározó szerepet tulajdonítottak az anyagi és munkavállalási körülményeknek is (kb. 70%-uk számára volt fontos).

A Vajdaságot érintő kisebbségkutatások sokszor egyidejűleg több szakmai műhelyben is zajlanak. Az utóbbi években (a Milošević-korszak után) a migrációs szándékot két tanulmány vizsgálta figyelemre méltóan (Baranyi és Szentannai 2000, idézi Fábri, Fodor és Kovai 2005; valamint Fábri, Fodor és Kovai 2005). E munkák ugyan nem csak Vajdaságra koncentráltak, és azzal sem foglalkoztak, hogy vajon a háborús veszély elmúlása mennyit – és milyen értelemben – változtatott a hazatérési vagy elvándorlási szándék alakulásán, eredményeik mégis sokatmondóak. A JEL-TÁRS kutatóiroda kezdeményezése keretében budapesti és vidéki, Márton Áron Szakkollégiumokban lakó, magyar felsőoktatási alapképzésben részt vevő hallgatókat vizsgáltak. Fábri, Fodor és Kovai (2005) előzetes, jelenleg még nem publikált eredményei szerint a tanulmányaik után magyarországi letelepedési engedélyt kérni szándékozó hallgatók aránya a teljes határon túli csoport esetében 37% volt, és emellett további 24,3% a válaszmegtagadás aránya, a szerzők ezt a migráció lehetőségeként is valószínűsítették.

Azok közül, akik a főiskola vagy egyetem után továbbtanulást terveznek, a Magyarországon maradni szándékozók aránya mintegy 53,7% volt. A munkavállalást tervezők 31%-a visszatérést fontolgatott, de ennél többen (39,7%) inkább Magyarországon keresnének állást. A válaszadók 50,7%-a vélte úgy, hogy Magyarországon van esély munkát találni, a szülőföldi munkavállalást pedig csak 38,7% érezte reálisnak. (A számadatok közti különbség arra utal, hogy kevesebben szeretnének hazatérni, mint ahányan reális lehetőséget látnak rá.) A Magyarországon dolgozni vágyók túlnyomó többsége (87,4%-a) terveit megvalósíthatónak gondolta. Akik Nyugat-Európában szerettek volna dolgozni, erre kevesebb esélyt láttak.

Szórványos, statisztikai szempontból nem értékelt, „anekdotikus” adatok állnak rendelkezésünkre azokról a fiatalokról, akik egyetemi/főiskolai diplomájuk megszerzése után ténylegesen a határon túli közösség szolgálatába álltak, és ezzel együtt ismerjük azok jellemzőit, akikben egyetemi éveik során is erős hazatérési vágy munkál. Fábri és munkacsoportja szerint a visszatérők legtöbb esetben tanári, hitoktatói, teológiai diplomát szereztek.

Várható magyarországi jövedelmük nem alapozza meg egzisztenciájukat (főleg nem oldja meg lakásgondjaikat), ezért kényszert éreznek a hazatérésre. Ugyanígy van akkor is, ha erős a hivatástudatuk: úgy érzik, legfontosabb céljaikat szülőföldjükön tudják elérni annak ellenére is, hogy otthon nehezebb az élet.[2] Velük ellentétben a munkaerőpiacon jól konvertálható, kedvező anyagi körülményeket megalapozó szakot végzett/végző fiatalok közül rendkívül kevesen térnek haza. Kiemelten fontos migrációs csoportnak mutatkoztak az orvostanhallgatók és a műszaki tanulmányokat folytatók.

Az említett vizsgálat arra is rávilágít, hogy – a küldő közösség ismert, bár sokszor nem egyértelmű céljaival együtt – magukban az érintett fiatalokban mely motivációk munkálnak. A hallgatók egy része a magyarországi tanulmányokat élet- és szakmai tapasztalatszerzésnek tekinti. Egy másik csoport számára a magyarországi képzés fő motiválója sokkal inkább az otthoni oktatás valamiféle hiányossága, például az, hogy anyanyelvükön nem találtak érdeklődésüknek megfelelő szakot. A harmadik csoport tagjainál vélhetően már a továbbtanulás elején és az ösztöndíj megpályázásakor is felmerül a magyarországi letelepedés gondolata. Esetükben az anyagi motiváció oly mértékig hangsúlyos, hogy a viszonylag csekély összegű ösztöndíj is nagy súllyal esik a latba. Ők sokszor hivatkoznak arra, hogy szüleiktől nem kapnak megfelelő anyagi támogatást a diákévek alatt (Baranyi és Szentannai 2000, idézi Fábri, Fodor és Kovai 2005). A szülői ösztöndíj-kiegészítés nélkülözése a kilencvenes évek során, a vajdasági magyaroknál különösen hangsúlyos volt (Vörös Kinda, évszám nélkül, kézirat).

[2] A szerző szubjektív tapasztalata szerint szerepet játszhat a családnak az értékrendben elfoglalt helye is; vélhetően a többgyermekes, vagy korán gyermeket vállalni vágyó, ám anyagiakban nem bővelkedő fiatalok már önmagában a szülői támogatás reményében is inkább otthon képzelik el az életüket, mint Magyarországon, hiszen utóbbi helyen nem nagyon számíthatnak segítő „társas hálóra”. (Ők azonban – a korábbi kutatások és saját kutatásunk mintájában is – csak kevesen vannak.)

1.2. Kitekintés: a magyarországi doktoranduszhallgatók életéről és életpályájáról

A korábbi vizsgálatok ismertetése nem lenne teljes, ha – a fő kutatási kérdés vonatkozásában – röviden nem térnénk ki arra a két kérdésre, hogy általában mit jelent fiatal kutatónak, doktoranduszn ak lenni, és ezen belül Magyarországon, abban a közegben, ahol a határon túlról érkező doktoranduszhallgatók tanulmányaikat folytatják, és hogyan élnek a fiatal kutatók. Ha metaforákat keresünk arra, hogy e közegben, napjainkban mit jelent doktorálni és kutatni, kevés adattal dolgozó, de gondolatébresztő írásként adódik Csedő és Szalmás (2002) munkája. Az általuk megkérdezettek szerint a doktorálás képzetéhez a *világosság, emelkedettség, gondolkodás* jelző illik, valamint a pozitív érzések köréből ide kapcsolódik az önállóság, a szabadság. A doktoráláshoz való személyes viszonyt meghatározza a folyamatos tanulás és fejlődés lehetősége is. Az asszociációk részben azt érzékeltették, hogy a társadalom viszonylag szűk és speciális csoportjáról van szó, ugyanakkor maga a doktori képzés az erős munkahelyi elégedettséghez hasonló életérzéseket kelt (Herzberg-modell, idézi Klein 2001).

Jóval differenciáltabb képet ad a Magyarországon doktorálók helyzetéről és motivációiról Szép Lilla és a JEL-TÁRS kutatása, akik 38 interjú és több száz fős kérdőíves vizsgálat nyomán, 2002-ben megjelent rövid tanulmányukban adtak előzetes képet a Magyarországon doktoráltak életviteléről, motivációiról. (Az anyagból még csak az előzetes elemzések ismeretesek.[3]) Szép vizsgálata mindenekelőtt egyértelművé tette, hogy a magyar munkaerőpiac mely részén érték a doktorálás: természetesen a felsőoktatásban, ahol a hallgatók több mint 60%-a tanulmányaival párhuzamosan, jelenleg is tevékenykedik; egy másik fontos munkahelytípus pedig a kutatóintézeti állás. (Felsőoktatási elem-

[3] Jelen szerző többszöri próbálkozás ellenére sem jutott hozzá a Szépféle vizsgálati anyagban e kutatás szempontjából összehasonlítási lehetőséget kínáló statisztikákhoz. Ennek elsősorban az az oka, hogy azok jogviták tárgyát képezik.

zők megállapítása, hogy a műszaki tudományokból szerzett PhD-fokozat a munkaerőpiac egy szélesebb, profitorientált rétegében is kezd előnnyé válni.) A legtöbb PhD-hallgató doktori tanulmányai mellett – sokszor főtevékenységként is – dolgozik (oktat vagy más téren kutat), ugyanakkor a *több lábon állást* jól kezeli, a lehetőségeket egymás kiegészítőjének tartja. A tanulóévek során való munkavégzés jobb karrieresélyeket, a munkaerőpiaccal fennmaradó kapcsolatot és jobb megélhetést is biztosít (valamint nőknél nem elhanyagolható, hogy a doktorandusz státus nem jár GYED jogosultsággal).

A már doktoráltak jelentős hányada (93%) állapítja meg, hogy szakmai előrejutás szempontjából, 82% szerint munkahelyszerzésnél, 72% szerint pedig anyagi szempontból is megérte elvégezni e posztgraduális képzést. Az elégedetlenek aránya mindössze 5%. Utóbbi számadatra azért is fokozottan érdemes odafigyelni, mert ha a teljes magyar munkaerőpiacon feltételezhető munkahelyi elégedettségadatokhoz viszonyítunk, a doktoranduszok esetében az átlagosnál sokkal jobb közérzettel, pszichológiai szempontból pedig erős önmegvalósítással számolhatunk.

A doktoranduszi pálya további fontos jellemzője a motivációs háttér, amellyel kapcsolatos eredmények a jó minőségű empirikus adatok szintjén sokban megfeleltethetők Csedő és Szalmás korábban említett metaforáinak. A doktori képzés választásánál a megkérdezettek igen nagy szerepet tulajdonítanak a szakmai érdeklődésnek (5-ös skálán 4,6 átlagérték), és emellett fontos az új kutatási lehetőségek feltárulása (3,9) és a szakmai (nem anyagi értelemben vett!) karrier (3,8). E szempontok fontossága közti csekély, de figyelemre méltó eltérés arra is rámutat, hogy a doktorálók szempontjából nagyobb szerepe van az elhivatottságnak, az önfejlesztésnek, a szakmaszeretetnek mint az anyagiaknak vagy a presztízsnek. A doktoranduszélet mint az érvényesülés egyik útja, ebben az irányban szelektál: csak azok választják, vagy csak azok járják végig, akik a társadalom egészéhez képest sajátos értékrendűek, meghatározó náluk a kutatói mesterség szeretete.

A doktoranduszok anyagi helyzete viszonylag kedvezőnek mondható. A Szép-féle kutatásban megkérdezettek háromne-

gyedének nettó jövedelme a vizsgálat időpontjában meghaladta a 100 000 forintot, míg körülbelül 40%-ra volt tehető azok aránya, akik 150 000 forintnál is többet kerestek. Mindez arra utal, hogy a közszférában, havonta változatlan fizetésért dolgozók, mellékjövedelmekhez nem jutók helyzetéhez képest a tudományos kutatók átlagosan több anyagi lehetőséget találnak. Ez a folyamat nem független a doktorálás tényétől, a kialakított kapcsolatoktól, a megszerzett tapasztalatoktól. Tudásuk ezáltal, ha szűk területen is, de piacképes és kamatoztatható. Mindezt kiegészíti, hogy a kutatómunkával járó szabadság, rugalmasabb munkaidő, valamint a kutatói élet által megkívánt korszerű tájékozottság és az intenzív szakmai kapcsolattartás az egyéni közérzetnek is kedvezhet.

1.3. Nemzetközi kitekintés: A doktoranduszélet fő problémáiról és pozitívumairól

A következő részben röviden, a teljesség igénye nélkül azt a kérdést járjuk körül, hogy – európai és világviszonylatban egyaránt – mit jelent doktorálni, hogyan zajlanak a doktoranduszi évek. Rövid áttekintést adunk azokról a szakirodalom által dokumentált tényezőkről, amelyek meghatározzák a fokozatszerzők elégedettségét vagy elégedetlenségét, valamint az őket általánosan érintő problémákról, buktatókról. Forrásmunkaként nemzetközi hallgatói elégedettségvizsgálatokat használtunk, amelyek központi kérdése, hogy a PhD-hallgatók milyen esetekben képesek lehetőségeik kiteljesítésére, optimális teljesítmény elérésére. A fő vizsgált tématerületek: a tananyaggal és az oktatással való elégedettség, a kutatási környezethez és a témavezetőhöz való viszony, valamint a kulturális-demográfiai háttér hatásai. A vizsgálatok gyakorlati célja többnyire az oktatásfejlesztés, de a hasznosulás kérdésköre is hangsúlyt kap.

A kutatások egész sora sajátságos problémákkal és igényekkel rendelkező, speciális csoportként írja le a doktoranduszokat. Egyrészt lehetőségek egész sora adott számukra a tudás bővítésére és az önfejlesztés terén, másrészt az egyéni hatékonyság és képesség jelentős mértékben meghatározza, hogy ezekkel ki, mikor és hogyan tud élni. *Delamont és Atkinson* (2001) az angli-

ai helyzetképet elemezve kiemeli, hogy a doktoranduszi pályafutás legnagyobb megpróbáltatása a szakmai önállóság és a forrásteremtési kényszer, amellyel a kutatni vágyók ebben az időszakban először szembesülnek. (Számos olyan eset adódhat ugyanis, amikor a hallgató munkája eszközigényes, azonban a fogadó intézmény részéről ez az infrastruktúra csak nehezen vagy egyáltalán nem biztosítható, és így szponzorokat, pályázatokat kell találni.) A PhD megszerzése új – kutatásmenedzselési – készségeket tesz szükségessé, amelyek nem minden esetben adottak, sőt a hagyományos kutatói személyiségprofilban sem jelennek meg (Facet 5 tesztkönyv 2004) – ezért csak a fejlődőképes, kapcsolatokra nyitott, agilis személyiség állhat helyt. A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy nehéz az átmenet az előre strukturált, átgondolt, bejósolható hallgatói életből a bejósolhatatlanság világába, és ez számos probléma forrása.

Stasny (2001) a magyar tapasztalatokkal is összhangban, felveti a problémát, hogy a doktorálás idején mindvégig érdemes figyelni a minél jobb állás felkutatására. Miután az Egyesült Államokban a doktoranduszképzés sokszor intenzív, főállású munkaviszonyhoz hasonló rendszerű, a doktoranduszok a fokozatszerzés után (és idején) szabályos álláskeresési folyamatot járnak végig, amelyhez nem sok segítséget kapnak. A korábbi generációk már másutt dolgoznak, a témavezetővel való kapcsolat pedig nem mindig alapozza meg a jövőt. A tervszerű, tudatos élet és a kutatásmarketing – főleg a kiélezett amerikai versenyszellemben – alapvető jelentőségűvé válik.

Több tanulmány is leszögezi, hogy a kutatáshoz nem szorosan kapcsolódó, inkább a társas életet érintő személyiségtényezőknek is igen nagy szerepük lehet a szakmai esélyek alakulásában. Hasonló véleményen van *Weldman és Stein* (2003), akik a társas támogatás szerepére hívják fel a figyelmet, ez ugyanis jelentősen javíthatja a szakmai szocializációt. A pályaorientációt, a hallgatók szakmai fejlődését döntően befolyásolhatja a fogadó intézményben uralkodó légkör, a pozitív, megerősítő interakciók. A mentorok, témavezetők, tanácsadók ugyanannyira segíthetik, mint amennyire gátolhatják is a doktorálás haladását, befolyásolhatják a munka színvonalát. Nem mindenütt, nem minden intéz-

ményben egyforma érték maga a kutatás és a tudomány – de ha a hallgató jól választ és jól illeszkedik, esélyei megnőnek.

Szintén ide kapcsolódik *Schlosser és mtsai*-nak (2003) tanulmánya, akik a témavezetővel kialakított kapcsolat a hallgató részéről megmutatkozó feltételeit, körülményeit vizsgálták. A doktoranduszi évek során azok az elégedettebbek, akik megválaszthatják a munkájukat irányító, velük kapcsolatot fenntartó személyt, továbbá akik mentorukkal intenzíven együttműködnek, és egyúttal a ráfordításukat nem érzik aránytalanul nagynak a szakmai és egyéb nyereséghez képest. Fontos a témavezetővel keletkező esetleges konfliktusok megfelelő rendezése, hiszen egy-egy ilyen tüske akár egy életre is elvághatja a kutatói pályát. Meglepően sokat számít emellett az első benyomás, amely gyakorlatilag felerősödik a későbbi együttműködés során: akinek már első pillanattól jó a témavezetővel való viszonya, még jobbra, akinek pedig kevésbé pozitív, az még rosszabbra számíthat. A viszony minősége viszont döntően meghatározza, hogy a képzés idején sor kerül-e releváns kutatási tapasztalatok megszerzésére, és ezáltal a disszertáció időben való benyújtására és megvédésére (Maher 2004).

Williams (2002) az amerikai kisebbségi problémákat ragadta meg a doktorálás folyamatában. Fekete bőrű, valamint ázsiai rasszhoz tartozó PhD-hallgatók gondjait hasonlította össze többségi, fehér bőrű amerikai társaikéval. Annak ellenére is, hogy az előítéletesség megnyilvánulásait magas végzettség mellett rendszerint kevéssé lehet tapasztalni, kimutatta, hogy a két kisebbségi csoport tagjai több problémával küzdenek doktori képzésük idején, mint a fehér amerikaiak. Ez főleg abban mutatkozik meg, hogy úgy vélik, kevesebb támogatást kapnak, és kevésbé pozitív légkör veszi őket körül. S bár a feketék és az ázsiaiak kulturális közegében – és Amerikában általában is – döntően másféle problémák a jellemzőek, mint Magyarországon, érdemes feltenni a kérdést: *a kisebbségi sors, a kulturális másság a többséghez képest megmutatkozó járulékos terhei mennyire nehezítik meg az oktatásban való helytállást* (pl. a fokozatszerzést).

Végül, bár kevés külföldi kutatás vizsgálta a hallgatók szakmai szocializációját, *hivatásszemélyiségük* fejlődését, közvetett for-

mában erről mégis vannak adatok. *Covi* (2000) az elektronikus médiahasználat példájával élve hívta fel a figyelmet a PhD-hallgatók fejlődőképességére, arra a tényre, hogy rendszerint a koruk előtt járnak, fáradhatatlanul képesek energiát fektetni a legmodernebb ismeretek megszerzésébe. Leírta, hogy a doktoranduszok jelentősen hozzájárultak például a számítógépes módszereknek a tudomány világában való elterjedéséhez, mivel rohamosan építették be kutatásaikba a folyamatosan megújuló technikát. A szerző még azt az állítást is megkockáztatja, hogy a fiatal kutatók a jövő lehetőségeit rejtik, és a tudomány fejlődésében is kulcsszerephez juthatnak.

1.4. Kérdésfelvetés

Ha a vizsgált témát tágabb összefüggéseiben közelítjük meg, az előző kutatások fényében (a magyarországi életpálya-lehetőségek és a nemzetközi szinten is érvényes doktoranduszélet-jellemzők ismeretében) egyértelmű kérdésként merül fel, hogy **a jelenlegi ösztöndíj-politika, valamint a jelen anyaországi és szülőföldi életkörülmények mellett megfelelő lehet-e a vajdasági fiatalok számára nyújtott juttatások hasznosulása, azok elérik-e eredeti céljukat.** Járulékos kérdésként adódik, hogy amennyiben ez nincs meg, vagy csak részben van, a nyilvánvaló negatívumok mellett milyen (a küldő és fogadó intézmény által nem szándékolt) pozitívuma van a magyarországi doktoranduszéletnek az egyéni létsíkon, esetleg a szülőföldi és az anyaországi közösség létsíkján is. Hipotézisem, hogy *a Magyarországon tanuló vajdasági doktoranduszhallgatók migrációs szándéka a jelenlegi korlátozó rendelkezések ellenére is erős, és ennek a társadalmi okok mellett pszichológiai okai is vannak.*

Kutatási kérdésünkhöz egy közismert szociálpszichológiai elképzelés visz közelebb. A *Leon Festinger és Robert Merton* által kidolgozott, a társas összehasonlítás folyamatát ismertető referenciacsoport-elméletet már több mint negyven éve tekintjük a szociálpszichológia klasszikusának. Kiindulási pontja az az állítás, hogy az emberek véleményüket és képességeiket egyfajta önértékelési folyamatnak vetik alá, ez a mérlegelés pedig társas

közvetítéssel zajlik. Referenciacsoportnak (vonatkoztatási csoportnak) általában olyan személyek közösségét választjuk, akik bizonyos szempontból hasonlóak hozzánk, és számunkra eléggé fontosak ahhoz, és *méltók* arra, hogy hozzájuk idomítsuk életvitelünket, azt, ahogyan gondolkodunk magunkról és a világról. Beszélhetünk lefelé és felfelé irányuló társas összehasonlításról; az utóbbi formánál az egyén a hozzá képest hátrányos helyzetben levőkhöz viszonyítja magát, ezáltal közérzetét javítja, esetleg az önértékelését is óvja, védi. A felfelé irányuló összehasonlítás sokszor frusztráló lehet, például ha az előnyösebb helyzetben levő csoporthoz képest feltűnő gondokkal szembesülünk; mégis pozitívan működhet, ha van rá remény, hogy erőfeszítés árán ennek a bizonyos csoportnak a tagjává válhatunk. Ez esetben az egyén kihívásként éli meg, hogy *felfelé hasonlít,* a küzdelem lehetőséget ad neki a mélyebb önismeretre, motiválja az aktuális helyzetének javítására.

Már a referenciacsoport elsőként megjelent definíciójától kezdődően egyértelmű, hogy ez a terminus nem szükségszerűen esik egybe a tagsági csoport fogalmával. Az egyén tehát tagja is lehet a referenciacsoportnak, de nincs is feltétlenül így. Különösen markáns ez az eltérés, ha kisebbség tagjai mérik magukat a többségi kultúrához, vagy akár a többségi kultúrával szorosan együtt élve egy szűkebb, sajátos kisebbségi kulturális mércét használnak. A migráció és az asszimilációtörekvések során szintén ilyen helyzet alakul ki: a kisebbségi egyén egy idő elteltével átveszi a többség normáit, a többség részéről azonban még nem nyer elfogadást. A problémákat fokozza, ha a „túl gyorsan" asszimilálódó bevándorlót vagy kisebbségi egyént a saját csoport már kirekeszti, de máshová még nem tud csatlakozni.

A referenciacsoportnak mint fogalomnak a vizsgált mintán való értelmezésénél nem tekinthetünk el a vajdasági magyar kisebbségi fiatalok, illetve a Magyarországon élő vajdasági magyar fiatalok sajátságos identitás-felfogásától. Az előbbi csoportra vonatkozóan számos felmérés (pl. 1017 főnyi vajdasági magyar 15–29 éves fiatallal készült reprezentatív, *Mozaik 2001* fantázianevű kutatás, Gábrityné Molnár és T. Mirnics 2001) tanúsítja, hogy elterjedt a különálló kisebbségi, *vajdasági* identitástudat,

amely azonban sok közös ismérvet mutat a többségi magyarokról kialakult képpel. A határon túli magyarok jelentős hányadának énképében meghatározó elem a nemzet és a magyarság, ily módon tehát másodlagos identitásként erős lelki közösséget vállalnak az egyetemes magyarsággal, az állampolgárságot pedig egyáltalán nem sorolják a magyarság alapkritériumaihoz. A *vajdasági* identitás létezése nemcsak a szülőföldön, de a Magyarországon élő és tanuló vajdasági fiataloknál is körvonalazódik, tehát tartósan fennmaradhat (T. Mirnics 2001).

A fentiekből következik, hogy a kisebbségi magyarok – nagy átlagban – elsődleges társadalmi referenciacsoportként a szülőföldi, másodlagos társadalmi referenciacsoportként pedig az anyaországi magyarokat kezelik. Hosszabb idejű magyarországi tartózkodás esetén ezáltal hangsúlyossá válhat náluk az egyetemes magyarság, sőt az anyaországi magyarok élete mint belső mérce (a *vajdasági* identitásszínezet megmaradása mellett). Az új élőhely, az új körülmények, az új elvárások megújítják az alkalmazkodást, és hosszú távon akár az értékrendre is hatással vannak. Céllá válik az új helyzetben való megfelelés, ezzel együtt viszont lazulnak, gyengülnek a korábbi közösséghez fűző szálak. A múlttal és az otthon maradt szülőkkel, barátokkal való lelki közösségvállalás ugyan szoros maradhat (és mint korábbi kutatásaink tanúsítják, az is marad, T. Mirnics 2001), de napi kapcsolat hiányában nem tud megújuló élményanyagból táplálkozni. S ha kezdetben főként a szülőföldön maradtak igényeire is koncentrál az egyén, hosszú távon rengeteg olyan impulzus éri, amely megerősíti az anyaországi kapcsolatait, az egyéni kiteljesedés irányába hajtja. Legegyszerűbb példa, hogy a magyarországi kutatóközösségbe érkező határon túli fiatal – akiről korábbi és jelen kutatási adatok alapján motivációt, elhivatottságot feltételezhetünk – hozzá hasonló érdeklődésű magyarországi PhD-hallgatókkal, kutatókkal kerül sorsközösségbe (új referenciacsoport). Megtapasztalja a doktoranduszok életvitelét (például a Szép-féle kutatásban is megjelenített pozitívumokat és problémákat), s tudatosan úgy alakítja az életét, ahogyan a többi kutatótárs (származásra való tekintet nélkül). E közösségben képes egyre fokozottabb önmegvalósításra, kibontakozásra – és ez a közösség ismeri el. Eköz-

ben és ezzel együtt pedig megismeri Magyarország tudományos és adminisztratív intézményrendszerét, álláspiacát, a munkahelyi légkör jellegzetes formáit, a magyarországi kommunikációnak a határon túliak előtt kevéssé ismert „rejtett rétegeit"; összességében: szinte reszocializálódik.

Nyilvánvaló, hogy – mint az amerikai példák is mutatják – a befogadó kutatóhely egészének és a magánéletnek is szerepe van abban, hogy a tanulni érkező összességében mennyire fogadja el az új közösség befolyásoló hatását, és érzelmi–kapcsolati–lelki szinten is mennyire illeszkedik be. Tény azonban, hogy minden körülmények közt alkalmazkodásra kényszerül, és ezzel szinte észrevétlenül önmagába építi a többségi kultúra társas hatásrendszerét, még akkor is, ha nem akar lakhelyet váltani. Mire befejezi a képzést, már *semmi sem lesz ugyanaz,* hiszen ő maga már mást, sokszor többet látott, másként kezdett gondolkodni.

A *gyakorlási,* tapasztalási és elmélyülési folyamat végén a hallgató döntés elé kerül: melyik referenciacsoporthoz igazodjon, melyik értékrend szerint éljen, hol és miként élje le a további életét? Az aláírt szerződés ténye egyértelművé teszi, hogy *hol a helye* és hogy *kellene* döntenie. Mindez azonban mit sem mond arról a sok kérdésről, amelyek az egyéni élet szintjén törvényszerűen merülnek fel. El kell-e hagyni egy működésében ismert, több éven át birtokba vett kultúrát, meg kell-e szakítani szakmai kapcsolatokkal és egyéni kihívásokkal teli három évet – pusztán anyagi szankciók miatt? Vissza kell[4]-e térni egy, előzőleg talán már pszichésen fölülírt, átértékelt (netán alulértékelt) korábbi referenciacsoporthoz hazai és anyaországi nyomásra, az anyaország szankciója folytán? Vissza kell-e térni egy háború sújtotta, elszegényedett országba, ahol a tudomány társadalmi presztízse és a tudományos élet színvonala jóval alacsonyabb, mint Magyar-

[4] A szerző értelmezésében a *kell* szó, az egész életet átható kötelezettség sokszor önmagában is egyeztethetetlen a kutatók döntően szabad, határokon átívelő gondolkodásmódjával. Ha a kutatóéletben létezik is a *muszáj,* ennek általában erősen racionális, tudományosan *igaz* alapja van.

országon?[5] Annyira erős-e a határon túli doktorandusz mássága a magyar tudomány világában, hogy mindenki számára egyértelmű és törvényszerű a távozása, visszatérése? (E tekintetben a témavezetők, a kollégák véleménye sem feltétlenül esik egybe az ösztöndíjszerződésben előírtakkal.[6]) Vissza kell-e térni egy olyan, másik tudományos életbe, amelynek működése teljességében nem ismert, nehezen átlátható, s amellyel a kapcsolatrendszer esetleg létre se jött, vagy megszakadt, vagy jelentősen megkopott az évek során? Mindezek a kérdések burkoltan, nap mint nap és egyre inkább ott munkálnak a határon túlról érkezett hallgatók életében. A végeredmény döntések sora – a soklépcsős migrációs folyamat, vagy a fokozatos hazatérés választása –, amelyet kutatásunk pszichés tényezők további sorával együtt, megközelíteni törekszik.

2. Módszer: A kutatás rövid ismertetése

2002 őszén a Balassi Bálint Intézet szervezésében, a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program keretében Erdélyben, Felvidéken, Kárpátalján és Vajdaságban kérdőíves felmérés történt a magyarországi PhD- és DLA-képzés hasznosulásáról.[7] Vajdaságban a vizsgálatot a Magyarságkutató Tudományos Társaság koordinálta. A mintába igyekeztünk valamennyi potenciális válaszadót (34 főt) bevonni az 1997-es felvételi évtől a 2002-ben felvételt nyert doktoranduszok populációjából. A vizsgálat módszere kérdőívtöltés volt, amelyet valamennyi személyhez postai úton vagy személyes kapcsolat keretében juttattunk el. Kutatási célunk megvalósítását azonban nehezítette, hogy a felmérés időpontjában a válaszadók közül sokan nem tartózkodtak Jugoszláviában, illetve elérhetőségük nem állt rendelkezésre. Emiatt a vá-

[5] Ismételten felhívnánk a figyelmet, hogy egy hivatása iránt elkötelezett ember számára már ez is visszatartó körülmény lehet a hazatéréssel szemben.

[6] A szerző tapasztalata szerint sok határon túli PhD-hallgató ér el nagy szakmai megbecsülést Magyarországon.

[7] Az eredményekről, a kutatási projekt leállása miatt, igen keveset tudunk.

laszadási arány alacsony volt, összesen 12 fővel dolgozhattunk – ami kutatási eredményeink értelmezési körét korlátozottá teszi.

Az összegyűjtött adatokon gyakorisági jellegű, alapstatisztikai elemzéseket végeztünk. Jelen tanulmányban az eredmények rövid értékelésére és értelmezésére kerül sor, azt a fő kérdést szem előtt tartva, hogy *mennyire és milyen szempontból hasznosulnak a határon túliak részére fenntartott magyarországi PhD-képzések*. A hasznosulást a szerző a vajdasági magyar tudományos élet színvonalának hosszú távú növekedéseként, a fiatal és jól képzett szakembereknek a vajdasági tudományos életbe való aktív, produktív bekapcsolódásaként operacionalizálja.

3. Eredmények

3.1. Identifikációs adatok

A vizsgálatban összesen 12 személy vett részt. A válaszadók közül öten a közelmúltban fejezték be a posztgraduális képzést (a minta kb. fele), a többiek pedig még doktoranduszok. A képzésben résztvevők nagyobb része már elérte a magiszteri címet.

A következő táblázatban alapvető demográfiai változók összegzése szerepel.

1. táblázat
Demográfiai változók

Születési év		Születési hely	
1968	1	Szabadka	3
1969	2	Topolya	2
1970	1	Óbecse	2
1971	1	Palics	2
1973	2	Zenta	1
1974	1	Újvidék	1
1975	4	Magyarkanizsa	1
Nem		Vallás	
Férfi	6	Római katolikus	10
Nő	6	Református	1
Családi állapot		Egyéb	1
Nőtlen/hajadon	6	Gyermekvállalás	
Nős/férjezett	6	Van gyermeke	4
		Nincs gyermeke	8

Az adatokból látható, hogy a megkérdezettek esetében a nemek aránya kiegyenlített. Kormegoszlás szempontjából értelemszerűen a legfiatalabb korcsoport aránya a legmagasabb. Az ő esetükre feltehetően az érvényes, hogy az egyetem elvégzése után, legfeljebb 1-2 év kihagyással szánták rá magukat a doktori képzésre.

Lakhely szempontjából az ösztöndíjasok nagyobb része Vajdaság északi településeiről – Szabadkáról és környékéről – származik. Elképzelhető, hogy a határ menti, a korábbi évtizedekben nagy mobilitást nyújtó életvitelnek, a magyar kultúra és média közelségének is szerepe van a tanulmányok célországának megválasztásában; de talán az sem mellékes, hogy ezeken a vidékeken könnyebb tájékozódni a magyarországi ösztöndíjakról és más lehetőségekről.

Vallás szempontjából a megkérdezettek zöme katolikus, akárcsak a vajdasági magyarság többsége. Korábbi kutatásunk (Gábrityné Molnár és T. Mirnics 2002) azt mutatja, hogy sokuk életében a vallásgyakorlás erősen háttérbe szorul, a felekezet-

hez tartozás inkább sajátos hitvilággal társul (vallásos *vagyok a magam módján).*

A mintában egyenlő arányban találunk házasokat és egyedülállókat. Ha azonban a családi állapot paramétereit összevetjük a koreloszlással, megfigyelhető, hogy még a 28 évnél idősebbek közt is sokan élnek független életet. Feltételezhető, hogy a tudományos pályára elsősorban azok szánják rá magukat, akik magánéletükben még nem állapodtak meg, kapcsolataikban esetleg kudarcot vallottak. Az összefüggés iránya azonban fordított is lehet: azok gondolnak tudományos pályára, akiknél az érvényesülés, a szakmaszeretet első helyen áll, s ezért másodlagos a család. S végül, egyeseknek feltehetően sem a magyarországi, sem pedig az otthoni életkörülményeik nem teszik lehetővé a családvállalást. Bármelyik következtetés is helytálló, a vizsgált PhD-ösztöndíjas hallgatók körében még a vajdasági magyar fiatalok reprezentatív mintájához viszonyítva is alacsonyabb a házasságkötési arány és a gyermekvállalás (Gábrityné Molnár és T. Mirnics 2002).

3.2. Az egyetemi képzéssel összefüggő kérdések

2. táblázat
Az egyetemmel kapcsolatos kérdések

Az egyetem végzésének helye			Szakterület		
	Szám	%		Szám	%
Magyarország	8	66,7	Társadalomtudományok	4	33,3
Jugoszlávia	4	33,3	Természettudományok	3	25,0
			Műszaki tudományok	3	25,0
			Agrártudományok	1	8,3
			Bölcsészettudományok	1	8,3

A válaszadók egyetemi képzésének jellegét és szakterületüket bemutató adatok a 2. táblázatban szerepelnek. A PhD-képzés hasznosulásával kapcsolatban (is) figyelemre méltó körülmény, hogy a válaszadók 66%-a Magyarországon végezte felsőfokú tanulmányait, értelemszerűen magyar nyelven; a szülőföldjükön tanulók közül pedig egy fő szintén anyanyelvén tanult. A

magyar nyelvű, illetve magyarországi alapképzés valószínűleg fontos tényező a doktori képzések választásánál, mert a helyi tudományos élet és a magyar életkörülmények ismerete mindenképpen jobb alap az anyaországban doktoráló fiatal kutató számára, mint a más kultúrával kapcsolatos erős bizonytalanság, esetenként tudatlanság. Másrészről a PhD-programokat kínáló magyarországi témavezetők részéről a határon túli ösztöndíjas hallgató foglalkoztatása ilyen esetben különösen gazdaságos, mert nem foglalja a magyarországi magyar ösztöndíjasok doktoranduszi keretét, az intézményi költségvetésből sem igényel anyagi ráfordítást, ugyanakkor minőségi munkát végezhet. A témavezetők vélhetően szívesebben dolgoznak együtt olyan hallgatóval, akit már korábbról, például az egyetemi évektől ismernek. (Magyarországi származású posztgraduális hallgatóknál is ez az általános.) A jelenlegi, rövid ideje módosult ösztöndíjazási gyakorlat próbálta korrigálni ezt a helyzetet: ma már csak azok kaphatnak doktori ösztöndíjat a határon túliak közül, akik *nem* Magyarországon jártak egyetemre. A témavezetők szempontjából ugyanakkor ez kevéssé gazdaságos lépés lehet: egy nehezebben kezelhető, az alaptudás, a nemzeti kultúra és a magyar társadalom ismeretét nélkülöző, szakmai és emberi hátrányban levő emberállománnyal lesz dolguk. Ez befolyásolhatja a témavezető-hallgató viszonyt, a kölcsönös elégedettséget és preferenciákat, a beilleszkedés minőségét és a határon túli doktorálók iránti „keresletet", fogadókészséget.

Legtöbb doktorandusz a társadalomtudományok területén van, valamivel kisebb a természettudományok és a műszaki tudományok vonzása. Magyarázatként több lehetséges szempont adódik. Egyrészt a társadalomtudomány iránt érdeklődők számára sok esetben igen fontos az anyanyelv, a nemzeti kultúra, és ez a terület sokkal inkább „röghöz kötött", kultúraspecifikus. A természettudomány műveléséhez viszont sokszor nagy felszereltség kell (műszerek, eszközök, speciális anyagok), mely körülmények leginkább a fejlett országokban adottak. Az e területre vágyódók tehát hosszú vagy rövid távon a nyugati kultúrákba próbálnak bekerülni (ugyanúgy, mint a Magyarországról származó, többségi fiatalok, akiknél e szakmákban szintén nagy az elvándorlás).

Meglepő eredményt hoz, ha mindezt összevetjük azzal, hogy a műszaki képzések – korábbi kutatásaink tanúsága szerint – igencsak népszerűek a közép- és felsőfokú oktatásban (Gábrityné Molnár és T. Mirnics 2002). Ehhez viszonyítva a doktoranduszok aránya viszonylag alacsony. Elképzelhető, hogy az alapdiploma eleve *piacképesebb* e területeken, vagy a nyugati országokban több lehetőség van a kutatásra, és a jó szakemberek ezért inkább oda távoznak.

A JEL-TÁRS kutatással összhangban elmondható, hogy a bölcsészet- és társadalomtudományok terén mind Vajdaságban, mind Magyarországon igen nehéz elhelyezkedni. Ez is egyik oka annak, hogy a doktorálás népszerűsége nagy. A tehetséges hallgatók számára a magyarországi doktori képzés esetleg ígéretes támpontként tűnhet fel a munkavállalási esélyek javítására (otthon vagy külföldön). Akik nem vállalják Vajdaságban a pályaelhagyás kompromisszumát, és éreznek magukban elegendő tehetséget, szívesen pályáznak PhD-ra.

3.3. Gazdasági aktivitás

A válaszadók jelentős része nemcsak doktorandusz, hanem tanulmányaival párhuzamosan más tevékenységet is folytat. Ide nemcsak azok tartoznak, akik már megszerezték a fokozatot, hanem azoknak az 50%-a is, akik még tanulnak. (Az adat összecseng Szép Lilla említett vizsgálatával.) A megélhetés javítását legtöbben a stabil munkaviszonyban látják; egy fő szánta rá magát vállalkozásra, egy fő pedig alkalmi munkával próbálkozik. Elsősorban a szakmai feladatokat részesítik előnyben, s többségük talált is ilyen lehetőséget (l. az 1. grafikont).

1. grafikon
Gazdasági aktivitás

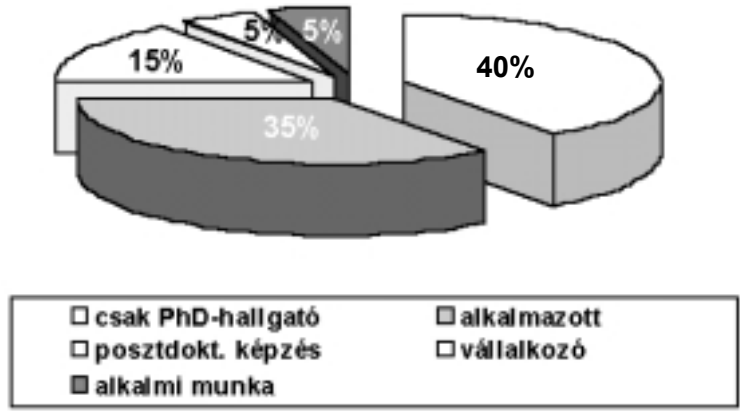

A munkavállalás további jellegzetességeit a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat
A munkavállalás további jellegzetességei (%)

	Igen	Nem	Nem válaszolt
A képzés alatt dolgozott	58,3	33,3	8,4
Jelenleg rendszeresen dolgozik	50,0	8,3	41,7
Szakterületén dolgozik	33,3	8,3	58,4

Ha az egyéni boldogulás, az önmegvalósítás szempontjából tekintünk az eredményekre, azok mindenekelőtt azt mutathatják, hogy a határon túlról érkező doktorandusz, hasonlóképpen magyarországi társaihoz (társas összehasonlítás) kialakítja azt az életstratégiát, amely adott helyzetben a lehető legjobb boldogulást jelenti – tehát a fokozatszerzés mellett dolgozik is, vagyis fokozott terheket vállal. Ebben több adminisztratív jellegű korlátozás is hátráltatja (korán megismerkedik a *külföldiként élt élet* összes terheivel), ugyanakkor az anyagiak vágya vagy kényszere ugyanúgy sarkallja, mint mások példája. Kulturális mássága ellenére sokszor ugyanazt a társadalmi elvárást, életfeladatot éli meg, mint a Magyarországon élő, hasonló életkorú fiatalok; az

önálló lakás megszerzése, az egzisztencia megteremtése, esetleg a családalapítás foglalkoztatja. Mindezzel a határon túlról érkezett egyén számára új filozófia is együtt jár: önmagában a doktoranduszi létben és a piacgazdaságban egyaránt jelen van az a kimondatlan alapszabály, hogy (szellemileg, lelkileg, anyagilag) lépést kell tartani a világgal, mert ellenkező esetben kockán forog a jövő, és *vesztessé* lehet válni mind a szakmában, mind pedig a magánéletben.

A válaszok mögött kimondatlan bizonytalanságok, konfliktuspontok is érzékelhetők. A rendszeres, illetve alkalmi munkát elkülönítő kérdésnél nagy a válaszmegtagadás és a kihagyás aránya, ez tükrözi, hogy a munkavállalás iránti viszony erősen ambivalens. Ennek hátterében nagy valószínűséggel az ösztöndíj vagy a munka elvesztésétől, esetleg a feketézés vállalásának leleplezésétől való félelem húzódik meg.[8]

3.4. A képzés végzésének üteme

Aggodalomra ad okot, hogy a doktoranduszhallgatók többsége még nem szerzett fokozatot, pedig 9-en már három évnél is hosszabb idő óta tanulnak (4. táblázat). A doktori szigorlatot szintén csak hárman tették le. Mégis, annak ellenére, hogy ez az eredmény problémákat vet fel, nem feltétlenül mutatja a hasznosulás hiányát. A magyarországi származású doktoranduszhallgatókra szintén érvényes, hogy esetenként 5–10 év telik el a doktori képzés kezdete és a diploma megszerzése között (Szép

[8] A doktoranduszi státussal párhuzamos munkaviszony a Magyarországon elképzelt hosszú távú jövő egyik mutatója lehet. Mielőtt azonban a PhD-ösztöndíjak hasznosulása érdekében megfogalmazódna a doktoranduszi státussal párhuzamos munkaviszony megtiltásának gondolata, érdemes fontolóra venni a fiatal felnőtt korosztály pszichológiai sajátosságait. A lélektani elméletek nagy többsége megfogalmazza, hogy ez a korcsoport a produktív munkavégzés és családalapítás fő céljait tartja szem előtt az életében, ami egyúttal az egészséges személyiségfejlődés útja is. Egy fiatalnak ebben a korban értelemszerűen természetes igénye, hogy dolgozzon és ismerkedjen a társadalmat működtető erőkkel.

2003). A Vajdaságból érkező fiatalok esetében nem annyira a szorgalom hiánya és a hanyagság, hanem inkább az egyéni boldogulás más utakon való keresése idézheti elő, hogy a képzés sokak számára még nem ért véget.

4. táblázat
A képzés végzésének üteme

	Szám	%
Megkérdezettek száma	12	100
A fokozatot megszerezte	3	25
A doktori szigorlatot letette	3	25

3.5. A képzés iránti attitűdök

A képzésre való jelentkezés okainak felsorolásánál *a tudományos érdeklődés* és a *szakmai fejlődés* jelenik meg legfontosabb motivációként – a többi ok háttérbe szorul (5. táblázat). A *magas tudomány* művelése, a kiváló szellemi teljesítmény lehetősége fontos érték, ami önmagában is erős belső motivációt tükröz. Szükséges azonban azt is szem előtt tartani, hogy a két preferált válasz sablonos, és a társadalom számára kívánatos reakciót tükröz. Bár kétségtelen, hogy a tudományos és szakmai érdeklődés fontos meghatározó a doktori képzések választásában, a magyar társadalom értékrendje erősen individualista (Klein 2001). Ennek megfelelően a szakma szeretete – megélhetési kényszer mellett – nem szorítja háttérbe az egyéni boldogulás és érvényesülés vágyát. Utóbbi állítást az is alátámasztja, hogy képzési célként a megkérdezetteknek csupán egyharmada jelölte meg a doktori diploma megszerzését. Maga a fokozat kevésbé fontos, mint a saját fejlődés, a saját életesélyek javulása.

5. táblázat
A képzés választásának okai

	Szám	%
Tovább akarta magát fejleszteni a szakmában	**11**	**35,5**
Felsőoktatásban vagy tudományos kutatásban akart dolgozni	**8**	**25,8**
Doktori diplomát kíván szerezni	4	12,9
Szülőföldjén nem sikerült volna megszerezni ezt a fokozatot	2	6,5
Tanárai biztatták rá	1	3,2
Szüksége volt egy kis időre, amíg eldönti, mit akar	1	3,2
Magyarországon akart tartózkodni	1	3,2
Szülőföldjén nem sikerült a szakmájában elhelyezkednie	1	3,2

A nem választott okok közt szerepel a tanárok biztatása, a bizonytalanság és a szülőföldön a munkalehetőség kilátástalansága is. Ebből arra következtethetünk, hogy az érintett fiatalok tudatosan alakítják, tervezik a sorsukat, inkább mások támogatása és megerősítése nélkül, mint annak hatására, néha inkább kihíváskeresésből, mint kényszerből. (Rögtön adódik a kérdés: ha ennyire egyéniek, belső indíttatásúak a célok, ez hogyan egyeztethető a *közösségért, szülőföldért cselekvés* elvárással?) A magyarországi tartózkodás lehetősége szintén nem kerül a domináns okok sorába (ez azonban alacsony társadalmi kívánatosságú válasz, ezért az eredmények nem feltétlenül tükrözik a realitást). Összességében elmondhatjuk, hogy ezek az adatok nem elégségesek a doktori képzés választásának és körülményeinek alapos megismeréséhez, ehhez inkább kvalitatív adatokat nyújtó, részletes, feltáró interjúmódszerre lenne szükség.

A magyarországi oktatás színvonalával kapcsolatban javarészt pozitív, a semlegesnél egy esetben sem elutasítóbb attitűdök fogalmazódnak meg (2. grafikon). A pozitív viszonyulás részben abból adódhat, hogy a magyarországi oktatás valóban európai színvonalú. (A világ ötszáz egyetemét felölelő, egybehangzó sanghaji és angol felmérés az egyetemi képzésről és kutatásról ezt mutatja; Stojiljković 2005.) Másrészt a pozitívumok még jobban szembetűnnek azok számára, akik hazájukban, esetünkben Vajdaságban korábban sokkal rosszabb – infrastrukturális, szellemi, nyelvi – körülmények közt tanultak, vagy közeli ismerőseik-

től ma is rendszeresen értesülnek a szülőföldjükön folyó oktatás szintjéről és gondjairól.

2. grafikon
A válaszadók és közeli ismerőseik véleménye a doktori képzésről

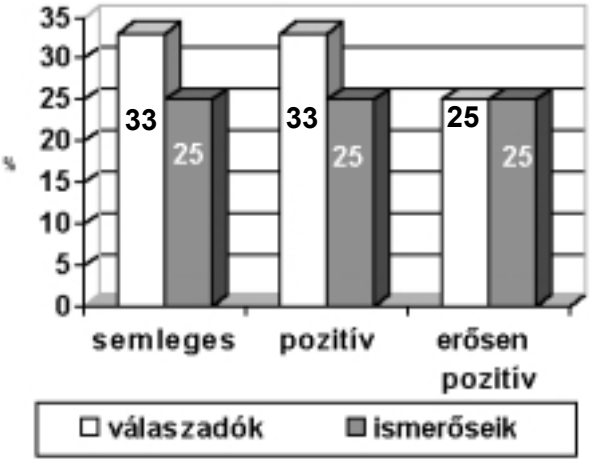

3. grafikon
A képzés nehézségi fokának szubjektív megítélése

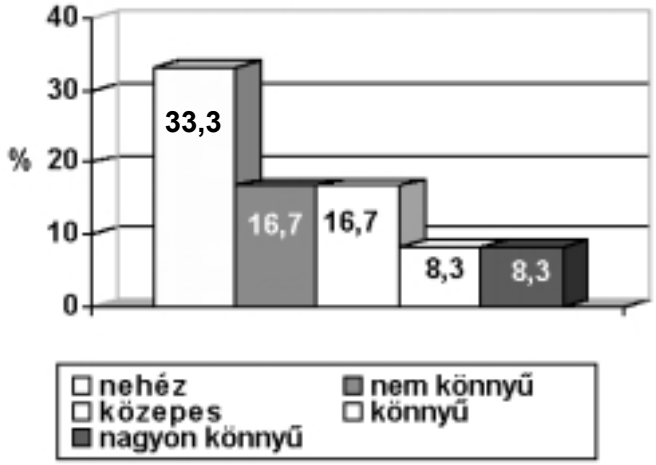

A képzés három fő erénye közt reális, őszinte véleményt tükröző pozitívumokat tartanak számon: szakmai kompetencia megszerzése (25%), kutatási tapasztalat (25%), a tudományos életbe való betekintés (22,2%). Figyelemre méltó, hogy e fiataloknak mekkora igényük és befogadókészségük van az új dolgokra és saját épülésükre (Covi 2000 is ezt találta). Kevesen vágynak viszont a tudományos publikációk által megszerezhető hírnévre és ismertségre (5,6%), és a többséget nem foglalkoztatják a Magyarországon kívüli külföldi lehetőségek sem (8,3%). Háttérbe szorul az idősebb kutatók csodálata, a „műhelyszellem" (5,6%). Ez részint aggasztó, mert a kutatói szakma csökkenő hagyománytiszteletét jelezheti, részint pedig a magyar tudományos élet individualizmusának természetes kísérőjelensége. A színvonal kérdésével is kapcsolatba hozható, hogy a válaszadók többsége kemény megmérettetésnek tartja a doktorálást (3. grafikon).

Összességében tehát e fiatalok szemléletét egyszerűen az egyéni érdeklődési kör, egyéni igényes szakmaiság, illetve az alapvető boldogulás szubjektív távlata határozza meg.

A képzés iránti általános pozitív viszony nemcsak a válaszadóknál, hanem környezetüknél is megvan (2. grafikon). A válaszadók a barátoknak és ismerősöknek, valamint a munkatársaknak is mérsékelten pozitív véleményt tulajdonítanak.

A PhD-programokkal kapcsolatos fejlesztési javaslatokat felvető nyílt kérdésre adott válaszokból betekintést nyerünk a doktoranduszélet fő problémáiba. Egyik válaszadó egyértelműen kifejezi: a fokozatszerzéshez a három év kevés. Több olyan körülményt is felsorolnak, amelyre a szerző tapasztalata szerint a magyarországi (s a kutatások szerint az európai és USA-beli) magyar hallgatók is panaszkodnak: a pályatervezés hiánya, a témavezetővel való konzultáció szegényessége, az elhelyezkedéssel kapcsolatos tanácsadás hiánya. Néhány személyt érint a tandíjfizetési kötelezettség, másokat a juttatások rendszertelensége. Egy válaszadó ötleteként felmerül, hogy a doktoranduszok számára kötelezővé kellene tenni a vajdasági felsőoktatásban való tevékeny részvételt. (Annak ellenére azonban, hogy ez igen jó gondolat, jelenleg szinte lehetetlen, és ez nem a hallgatókon múlik. A vajdasági elhelyezkedési lehetőségek szűkössége és a Bu-

dapest-centrikus magyar doktori képzések, valamint a Vajdaságtól való fizikai távolság egyaránt akadályozza. Egy vajdasági magyar egyetem megalakulása ezt áthidalná.)

3.6. Életkörülmények a képzés idején

A válaszadók nagy része leginkább Magyarországon töltötte a képzés idejét (58,3%), jóval kevesebben éltek Jugoszláviában vagy ingáztak a két ország közt. Ez tükrözheti lélektani síkon a jobb életkörülmények és a szülőktől független életvitel iránti vonzalmat, de akár azt is, hogy a doktoranduszok teljességgel bekapcsolódtak a doktori iskolák munkájába, törekedtek megfelelni a témavezetők elvárásainak, akik érthetően a Magyarországhoz kötődő doktori munkát szorgalmazták, annak ellenére, hogy többen vajdasági témát kaptak.

Megoszlanak a vélemények a képzés alatt felmerülő problémákról. A fárasztó utazásokra való gyakori hivatkozás (25%) azt a képzetet kelti, mintha ezeknek a doktoranduszoknak nem is lenne semmi nagyobb gondjuk. A többi válaszlehetőségnél (családi problémák, szociális és kulturális különbségek, anyagi terhek, kevés gyakorlati ismeret stb.) viszont nagy véleménykülönbségek mutatkoznak. Valószínű, hogy az intézményekkel, képzőhelyekkel kapcsolatban – az előzőekkel összhangban – nincsenek általános gondok, az anyagi terhek pedig nem minden hallgatót érintenek egyformán. Mindemellett egyes hangsúlyos, speciális problémák a jelen felmérésben egyszerűen nem ütköztek ki, háttérbe szorultak (nagyobb mintán, inkább interjú módszerrel azonban meg lehetne közelíteni őket). A szociális és kulturális különbségekre való hivatkozás alacsony aránya szintén meglepő tanulság, amely ellentmond a korábbi kutatásoknak (T. Mirnics 2001). A járulékos problémaként, kategóriákon kívül felsorolt gondok közt szerepel a vízumkényszer és a Magyarországon tapasztalt munkavállalási hátrány. A vélemények reális arányáról ugyan nem kapunk képet, de elképzelhető, hogy az érintettség erős.

A megélhetési nehézségek becslésénél kiegyenlített arány alakul ki az anyagi helyzetükkel elégedettek és elégedetlenek között (4. grafikon). A viszonyítás pontjai sokfélék lehetnek; illetve a

vizsgált csoportban többféle ösztöndíjforma is előfordulhat. Köztudomású azonban, hogy bizonyos jövedelemhatár felett a munkahelyi-szakmai elégedettséget elsősorban a pszichológiai körülmények határozzák meg (Klein 2001), továbbá hatással van rá, hogy az érintettek más csoportokhoz viszonyítva milyen mértékben tekintik méltányosnak anyagi helyzetüket (Babbie 1995). Az ösztöndíj mint kutatói juttatás Vajdaságban élő doktoranduszokkal összevetve igen kedvező, magyarországi viszonylatban pedig, noha nem kedvezőtlen, igen ellentmondásos, akár szakterülettől függően lehet „sok" vagy „kevés". (Például a magánszférában dolgozó fiatal magyar programozók, közgazdászok, jogászok fizetése az ösztöndíjaknál jóval nagyobb, a közalkalmazottak bére pedig körülbelül azonos.)

Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy annak, aki hosszú távra tervez, a doktori ösztöndíj kínálta hároméves megélhetés megszűnése után a szülőföldre való visszatéréssel, vagy az ösztöndíj és a kollégiumi elhelyezés megszűnésével kell számolnia. (Ez egy magyarországi magyar doktorandusz álláspiaci és élethelyzetéhez képest óriási egzisztenciális hátrány.) Mivel azonban a fokozatszerzés sok esetben három évnél hosszabb időt vesz igénybe, a válaszadóknak már a képzés befejezése érdekében is gyakran munkalehetőséget, megélhetést kell találniuk, függetlenül attól, hogy csak a doktori képzést szeretnék befejezni, vagy esetleg Magyarországon is kívánnak maradni.

A munkaerő-piaci helyzet mérlegelése azonban nemcsak anyagi kérdés. A könnyebb megélhetés nem csökkenti a *külföldi-helyzet* erős behatároltságát, a munkavállalási buktatókat, esetenként a megbélyegzettség érzését. Korábbi kutatások szerint az egyetemi hallgatóként Magyarországra érkező fiatalok érzelemvilágában igen jelentős negatívumként jelenik meg, hogy a *magyarországi magyarokkal* (ezen belül a potenciális munkáltatókkal) való kommunikációt sok előítélet terheli, a hatóságok részéről tapasztalt bánásmód, a szigorú törvényi szabályozás pedig mindenkor érzékelteti a fiatalokkal *másodrendűségük* nehéz tudatát (T. Mirnics 2001). Ez alól a doktoranduszok sem kivételek.

A migrációs szándék esetén a Magyarországon való *maradás* elindítása igen költséges, hosszadalmas és esetenként megalá-

zó procedúra. Ennek végigjárására a határon túliak számára jogi kötelezettség. A válaszadók 41%-a kért eddig letelepedési engedélyt vagy magyar állampolgárságot (5. grafikon) – ami a JELTÁRS korszerű adataival körülbelül megegyező arány. A hallgatóknak további egynegyede tekinti valamely EU-s vagy tengerentúli országot migrációs célpontként. Összességében elmondható, hogy kevesen vannak, akiknek tervei közt nem szerepel a szülőföld végleges elhagyása.

4. grafikon
Vannak/voltak-e anyagi gondjai?

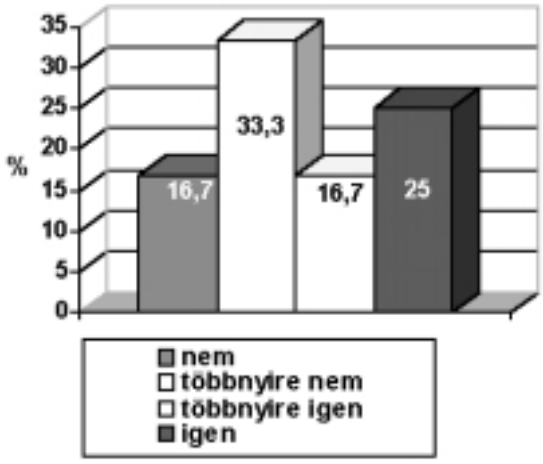

5. grafikon
Letelepedési és állampolgársági kérelem beadása, bevallott migrációs szándék

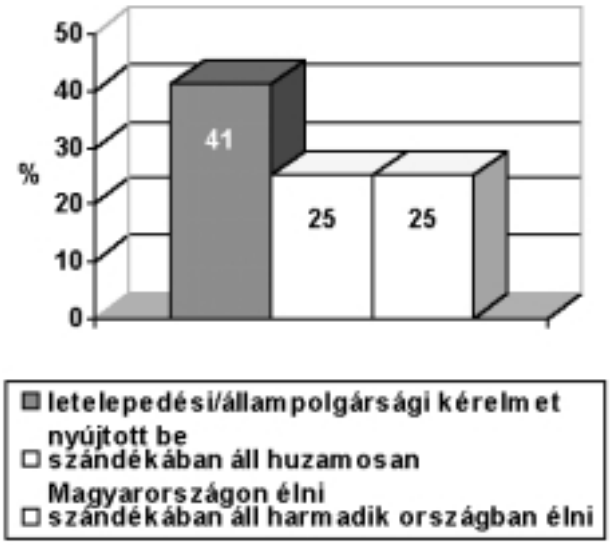

3.7. Tervek és célok

A fiatalok zöme (91,7%) azon a pályán szeretne dolgozni és alkotni, amelyen a jelenleg is tevékenykedik. Ezt már a korábbi válaszokból látható céltudatosságuk is bizonyítja. A tudományban szeretnék megtalálni a helyüket, és a magyar tudomány működését és lehetőségeit már *birtokba vették.* A kutatói személyiségprofil munkapszichológiai ismeretében (Facet 5 2005) tudni véljük, hogy a hallgatók zöme (még) nem rendelkezik széles körű menedzseri, kapcsolatépítési kvalitásokkal, így a visszatéréssel járó elszigeteltség a jelenlegi életpálya feladását és nem újjáépítését jelentené, tehát erős megterhelés lenne számukra.

A magyarországi és harmadik országban való munkavállalást preferálók (5. grafikon) a válaszadóknak kb. negyedét teszik ki, és a minta kevesebb mint negyede van határozottan azon a véleményen, hogy nem marad Magyarországon. A határozatlanok magas aránya részben a saját jövővel kapcsolatos jelentős bizonytalanságot jelzi. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a

vizsgálati személyek beazonosíthatóak, így a félelem is gátolhatja az őszinteséget. A várható magyarországi munkavállalás aránya valószínűleg jóval magasabb, amit az jelez, hogy a fiatalok több mint a fele már most is munkaviszonyban áll.

A tanulmányok végeztével várható munkavállalási esélyek pozitív vagy negatív értékelésénél igencsak megoszlanak a vélemények: semleges álláspont 50%, javulás várása 25%, romlás feltételezése 8%. Az ellentmondásos kép feltehetően inkább Magyarországra, mint Vajdaságra vonatkoztatható. Ahhoz, hogy ezt átlássuk, röviden tekintsük át mindkét lehetőség nehézségeit. A szülőföldön a doktori diploma honosítása jelentős adminisztratív és anyagi akadályokkal jár, valamint a munkavállalás hosszú távú nehezítettségével és átmeneti pályaelhagyással társulhat. Emellett a kutatói és oktatói státusok száma elég kevés, és az infrastrukturális lehetőségek és anyagi juttatások is szerények; szinte egyértelmű, hogy a fiatal kutató pályamódosításra kényszerülne. A magyarországi munkavállalás esetén az ösztöndíj visszafizetésének esetleges veszélye (a minta kisebb részénél), a munkavállalással kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés lelki terhe, az egzisztenciateremtés nehézségei lennének meghatározóak. Ugyanakkor azonban jó esély lenne a meglevő kapcsolatok továbbépítésére, esetleg a jelenlegi munka folytatására.

4. Összegezés

Bár vizsgálatunk a kis létszám miatt tájékozódó jellegű, eredményei egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy a doktori képzés a jelenlegi formában sem a magyar kormány, sem pedig a vajdasági magyar közösség számára nem hasznosul megfelelően; ugyanakkor az egyénnek, a magyarországi kutatóhelyeknek és témavezetőknek akár hosszú távon is előnyös lehetőség.

A vizsgáltak jelentős részénél a doktori képzéshez az egyéni boldogulás, a biztató, de nehezen elérhető jövő képzete társul. Feltételezésünkkel összhangban megfigyelhető, hogy a PhD-hallgatók kutató-létük folytatását várják el és remélik. A Magyarországhoz való kötődés szinte észrevétlenül alakul ki a saját munka kiteljesedésében, egy új referenciacsoport megteremtő-

désében, a társadalmi elvárások rejtett beépülésében, az értékes képzésen való részvétel formájában. A Magyarországon való maradásért folytatott küzdelmet a képzéssel párhuzamos munkavállalás is jelzi.

A szülőföld szempontjából az eredmény lesújtó. A vizsgált problémáról azonban egyszerűen lehetetlen fekete-fehér, ellentmondásoktól mentes egyértelmű véleményt mondani. Noha a határon túli magyarság támogatásának kiemelt célja a szülőföldön való maradás ösztönzése, kétséges, hogy ez az elv akkor is alkalmazható, ha ellentétben áll az egyéni önmegvalósítási törekvésekkel, és/vagy az érintett generációk és a magyar kultúra pszichológiai sajátosságaival (munkavállalás és egzisztenciateremtés mint életfeladatok, individualizmus mint társadalmi-kulturális sajátosság). A jelenlegi oktatási és jogi rendszerben nem túl sok pozitív távlattal kecsegtet az a törekvés, hogy a jól képzett, doktorált határon túli munkaerő kényszer hatására maradjon távol a magyarországi munkaerőpiactól, valamint visszakényszerüljön egy olyan életközösségbe, amelyben rövid távon biztosan nem várható fejlődés, a tehetség potenciálisan elsikkad, s nagy valószínűséggel nem, vagy csak hosszú idő elteltével tud a jelenlegihez hasonló pályán haladni.[9] Amíg Vajdaságban a tudományos élet nem éri el azt a színvonalat, amely már vonzerővel bír, és távlat rajzolódik ki, „*a Vajdaságban élő magyar kisebbségi közösség szolgálata”* nehezen elérhető cél, még akkor is, ha a fiatal kutatóknak van érzelmi kötődésük szülőföldjük (és természetesen otthon maradt szüleik, barátaik) iránt.

A doktorálók közt azon bölcsészettudományok képviselői vannak többségben, akiknek kevés esélyük van rá, hogy szakmájukat magas szinten műveljék Vajdaságban. Egyértelművé válik tehát, hogy a Magyarországon való maradás a megszerzett tudás hasznosulása szempontjából racionális és optimális – ám nem ez volt a célja az ösztöndíjazás vizsgált formájának. Fábri, Fodor és Kovai (2005) szerint ugyanakkor éppen a bölcsészek azok, akik a magyarországi életperspektíva hiányosságai és kényszerűségek miatt, viszonylag nagyobb számban térnek vissza szülőföld-

[9] A tudományban akár egy év kiesés is hosszú időnek számíthat.

jükre, nyilvánvaló kompromisszumokat vállalva, sokszor bukásként átélve ezt a kimenetelt. Innentől adott a kérdés, hogy ha sem a bölcsészdoktorok elvándorlása és szakmai kiteljesedése, sem pedig visszatérésük és kutatásaik jelentős részének esetleges otthoni „semmibe veszése" nem jelent igazi hasznosulást, mi lenne a valódi, vállalható lehetőség?

A doktorálni vágyók magyarországi továbbtanulásának és ösztöndíjazásának jelenlegi gyakorlata a fenti eredmények fényében gyökeresen újragondolandó. A szülőföldön való érvényesülést leginkább a vajdasági kutatóműhelyek létrehozása és munkahelyteremtése szolgálná, ha a szellemi közösségek vezetői részéről lenne tolerancia és fogadókészség az otthon és külföldön doktoráltak foglalkoztatására, anyagi, kapcsolati és lelki támogatására, valamint ha lenne kilátás egy többféle doktori képzést is indító vajdasági magyar egyetem alapítására. Utóbbi intézmény létezése csökkentené a magyarországi továbbtanulási szándékot, ezáltal a magyarországi jogi korlátozások szükségességét. Jelen tanulmány azt az elvárást fogalmazza meg a döntéshozók felé, hogy az anyaország ne átmeneti boldoguláshoz juttassa, majd később kirekeszsze a fiatal szakembereket, hanem a legtehetségesebbek számára tegye lehetővé a szülőföldön a reális érvényesülést, a migránsok pedig találhassák meg a saját – egészen másféle – útjukat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Babbie E. (1995): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata (Stouffer vizsgálata), Balassi, Budapest, 1995, 49cc51.

Covi L. M. (2000): Debunking the myth of the nintendo generation: How doctoral students introduce new electronic communication practices into university research, Journal of the American Society fot Information Science 51(14) 1284–1294.

Delamont S., Atkinson P. (2001): Doctoring uncertainty: Mastering craft knowledge, Social Studies of Science 31:87–107.

A Facet 5 pszichológiai teszt kézikönyve, kézirat, Sinndar, Budapest

Fábri I., Fodor Sz., Kovai M. (2005): A határon túli magyar ösztöndíjas hallgatók letelepedési-hazatérési motivációi, kézirat

Gábrity Molnár I., T. Mirnics Zs. (2002): Mozaik 2000 Gyorsjelentés – Vajdaság. In: *Mozaik 2001* Gyorsjelentés, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest. 239–288.

Klein S. (2001): Frederick Herzberg „kétfényezős motiváció" elmélete, In: Klein S. (szerk): Vezetés- és szervezetpszichológia, SHL, Budapest, 2001.

Maher M. A., Ford. M. E., Thompson C. M. (2004): Degree progress of women doctoral students: factors that constrain, facilitate and differentiate, Review of Higher Education 27: 385–408.

Mirnics Zs. (2001): Hazától hazáig (A Vajdaságban és Magyarországon tanuló vajdasági egyetemi hallgatók életkilátásai és migrációs szándékuk). In: Gábrityné Molnár I., Mirnics Zs. (szerk.): *Fészekhagyó vajdaságiak*. Szabadka, MTT.

Scheid A. (évszám nélkül) Social comparison
http://www.cbt.wiu.edu/John_Drea/social_comparison. htm

Schlosser L. Z., Knox S., Moskovitz A. R., Hill. C. E. (2003): A qualitative examination of graduate advising relationships: The advisee perspective, Journal of Counseling Psychology 50(2) 178–188.

Szép L. (2003) Kutatási jelentés a PhD-fokozatot szerzettek munkaerőpiaci esélyeit feltáró kutatási program, Acta Doctorandorum, 2003/1, 17–22.

Stasny E. A. (2001) How to get a job in academics, American statistician 55(1) 35–40.

Stojiljković S. (2005): Daleko je 500 svetskih. Od nama najbližih gradova sa visokoškolskih ustanova najviše se na lestvici uspeo Segedin – Politika, 2005. január 8. 9. o.

Vörös Kinda K.: Otthon vagy itthon? Kézirat, KRE Pszichológia Tanszék, Budapest

Weldman J. C., Stein E. L. (2003): Research in higher education 44:641–656.

Willians K. B.: Minority and majority students' retrospective perceptions of social suppoert in doctoral programs, Perceptual and Motor Skills 95: 187–196.

Yaccioglu D. (évszám nélkül): Nation states vis-a-vis ethnocultural minorities, Oppression and assimilation versus integration and accomodation (an introductory essay)
http: //www.geocities.com/Athens/8945/minor.html

A kihelyezett tagozatok támogatásának hasznosulása

Ismertető a kihelyezett tagozatokról

GÁBRITYNÉ MOLNÁR IRÉN

I. A Szent István Egyetem Kertészettudományi Kar Határon Túli Levelező Tagozatának működése a zentai konzultációs központban[1]

Rövid áttekintés

A SZIE Kertészettudományi Kar Határon Túli Levelező Tagozata a vajdasági magyar hallgatóknak nyújt lehetőséget anyanyelven való továbbtanulásra. A négyéves, levelező rendszerű főiskolai kertészmérnök-képzés célja olyan felsőfokú képesítéssel rendelkező szakemberek képzése, akik képesek lesznek önálló kertészeti gazdaság kialakítására, termelés-, feldolgozás- és értékesítés-szervezésre és -irányításra, ezzel majd hozzájárulnak az egyébként elvándorlással, kitelepüléssel fenyegetett magyarlakta vidék megtartóerejének növeléséhez. A zentai helyszín kiválasztása szerencsésnek bizonyult: a teljes lakosság számaránya tekintetében a délvidéki magyarság nyelvterületének egyik központjában, az ún. tömbzóna területén létesült a konzultációs központ, mely ezáltal a legnagyobb számú magyar ajkú hallgató érdekeit szolgálja.

[1] Az adatokat és megállapításokat Lengyel Lászlónak, a tagozat konzultáns tanárának tanulmányából vettem, aki a HTMH megbízásából a Magyarságkutató Tudományos Társaság által vezetett *Az önálló vajdasági magyar felsőoktatási intézmény megvalósíthatósági tanulmánya* című projektben vett részt (2002–2003).

Zenta a Tisza folyó partján terül el, így területileg is összekötő szerepet tölt be Bácska és Bánát között. Kertészképzésről lévén szó, a zentai helyszín megválasztása azért is előnyös volt, mert egyformán elérhető közelségben vannak a nagy gyümölcs- és szőlőtermesztési tradícióval rendelkező területek (Palics, Bácsszőlős stb.) és a konyhakerti növények világszínvonalú termesztőinek vidéke (Horgos, Törökkanizsa stb.). Zentától délre pedig olyan különleges szerkezetű/minőségű talajokkal ismerkedhetnek meg a hallgatók, amelyek akár farmergazdasági szinten (kisebb területeken) is, EU-konform termesztéstechnológiák alkalmazására is alkalmasak.

A kihelyezett tagozaton 1996 januárjától folyik főiskolai szintű képzés. A magyarországi felsőoktatási intézmény a székhelyen kívüli képzési formát a Budapesti Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem és a Zentai Önkormányzat kezdeményezésére, a magyarországi Oktatási Minisztérium támogatásával indította meg.

A Konzultációs Központ feladata, hogy a Kertészeti Kar vajdasági hallgatóinak munkáját és a vizsgákra való felkészülését a távoktatás keretein belül segítse a tantárgyvezető és a konzultációs tanárok közreműködésével. A zentai intézményben oktatás és vizsgáztatás nem folyik. Itt a tantárgyvezető tanárok ismertetik a tantárgyi programot, és konzultációkat tartanak a diákokkal. A vizsgára való felkészülést a konzultációs tanárok segítik. A konzultációs tanárok – akik intenzív és közvetlen kapcsolatot tartanak a hallgatókkal – vajdasági szakemberek, akiket a tantárgyvezető tanárok kérnek fel a tantárgy gyakorlati ismereteinek helyi szintű bemutatására, valamint a vizsgákra való felkészülés gördülékenyebbé tételére. Munkájukat a magyarországi oktatási minisztérium támogatási keretéből díjazzák. A diákok oktatásával párhuzamosan folyik a helybeli tanárok továbbképzése, PhD-hallgatók képzése, akik később már akár maguk is taníthatnak. Vajdaságban 11 doktorandusz képzése van folyamatban.

Levelező távoktatásról lévén szó, a konzultációk hétvégenként zajlanak. A hallgatók évente több alkalommal utaznak a Budapesti Kertészettudományi Karra, hogy ott tömbösített előadásokon, gyakorlatokon, vagy egyéb, szakmai szempontból jelentős rendezvényen vegyenek részt, valamint, hogy vizsgakötelezett-

ségeiknek eleget tegyenek. A csoportos utazás megszervezésében és lebonyolításában is a Konzultációs Központ vállal aktív szerepet.

A tagozat jogi státusa kettős: az anyaországi felsőoktatási rendelkezésekkel összhangban székhelyen kívüli képzésként, míg Vajdaságban konzultációs központként működik, amelynek koordinátora a zentai Kertészek Egyesülete, háttérintézménye pedig a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ. A képzés színhelye a zentai Magyar ház és a Szabadegyetem épülete, mely az önkormányzat tulajdona.

A Konzultációs Központ szakkönyvtára 4516 kötettel, 400 folyóirattal, CD-ROM kölcsönzési lehetőséggel, szemléltetőeszközökkel áll a hallgatók rendelkezésére. A hallgatók az anyaintézmény könyvtárából is kölcsönözhetnek. A *Teleház*zal való együttműködés keretében a hallgatók számára hozzáférhető a számítógépek, valamint az internet használata is. Szükség van az oktatási segédeszközök korszerűsítésére.

A hallgatók tanulmányaik befejeztével a Szent István Egyetem Kertészettudományi Kar Határon Túli Levelező Tagozata által kiadott főiskolai oklevelet kapják. Az oktatás típusát tekintve alapképzés, mely levelező formában folyik, s 8 félévig tart. A végzettség megnevezése: kertészmérnök (B. Sc. ekvivalens). Ezt az oklevelet a szerbiai oktatási minisztérium engedélyével a Belgrádi Erdészeti Egyetem Dísznövény Tanszékén különbözeti vizsga nélkül honosítják, a hazai felsőoktatási intézmények által kiadott főiskolai oklevelekkel egyenértékű, és szabad átjárhatóságot biztosít más felsőoktatási intézményekbe. Tulajdonosa a szerbiai karokon akadály nélkül folytathatja tanulmányait bizonyos különbözeti vizsga után. A 2002. évi adatok szerint a tanulmányaikat megkezdő hallgatók 26%-a szerzett diplomát, a végzett hallgatók 97%-a honosíttatta is. A végzettek 93%-a Vajdaságban helyezkedett el.

Távlatok

1. Egyik megvalósíthatósági út a jelenlegi távoktatási forma fenntartása és fejlesztése. Ha ez a megoldás kap támogatást, a Konzultációs Központ feladata, hogy a helyi társintézményekkel

együttműködve, még kedvezőbbé és korszerűbbé tegye a hallgatóknak nyújtott lehetőségeket. Ilyen lehetőség a tehetséggondozó gimnáziummal való együttműködés a kémiai, a biológiai, a számítástechnikai és az idegen nyelvi szaktantermek, valamint a kollégiumi szállás és az étkezde hétvégi használatára. Ezenkívül szükséges az együttműködés elmélyítése azokkal az intézményekkel (pl. a magyarkanizsai tangazdasággal), amelyek a hallgatók gyakorlati munkájában nyújthatnak segítséget. A magyarkanizsai mezőgazdasági szakközépiskola mintagazdaságával már sikeres szerződést kötött a Konzultációs Központ. Cél itt az, hogy a hallgatók a hazai viszonyok tekintetében is szakmai jártasságot és gyakorlatot szerezzenek, és hogy tanulmányaik befejeztével kellő magabiztossággal és felelősségtudattal meg tudják állni a helyüket szülőföldjükön. Az is lényeges feladat továbbá, hogy a hallgatók a budapesti szakmai gyakorlatokat mind nagyobb mértékben és egyre magasabb színvonalon el tudják végezni helyi (vajdasági) gazdaságokban.

2. A másik megvalósíthatósági út az lehet, hogy – amikor ezt majd a hazai törvények lehetővé teszik – a tervezett szabadkai egyetemmel közösen megszülessen egy budapesti távoktatási alapú, de szabadkai kötődésű, zentai kihelyezett forma. Így esetleg létrejöhetne egy tartományi alapítású, nappali tagozatos főiskolai kar. Ezt a tervet a SZIE Kertészettudományi Kara és a Zentai Önkormányzat egyaránt támogatja. Ez a kar, a helyi és az európai piac elvárásainak tükrében olyan oktatási struktúrát tudna kidolgozni, amely anyanyelven megszerzett, használható és helyi szinten is piacképes tudást nyújtana végzett hallgatóinak. E megoldás további kidolgozásához külön megvalósíthatósági tanulmány szükséges.

Működtetés támogatási háttere

A Konzultációs Központ a Magyarországi Oktatási Minisztérium és a Zentai Önkormányzat támogatásával működik. A Magyarországi Oktatási Minisztérium a Konzultációs Központnak anyagi támogatást nyújt (évente kb. 5 millió Ft). Zenta város önkormányzata a Thurzó Lajos Művelődési Központon keresztül az

épület és a tantermek működtetésének és karbantartásának, valamint az elszállásolásnak a feltételeit biztosítja. Az oktatáshoz szükséges gyakorlati teret és tárgyi eszközöket a magyarkanizsai mezőgazdasági szakközépiskola mintagazdasága adja. A Konzultációs Központ munkájának zentai megszervezésében 6 alkalmazott személy vesz részt.

II. Gábor Dénes Műszaki-informatikai Főiskola (Budapest) szabadkai konzultációs központja[2]

Rövid áttekintés

A szabadkai Magnotron cég 1996-ban megalapította a Gábor Dénes Főiskola szabadkai konzultációs központját, és azóta is támogatja a munkáját. Az *Europe Gate Polgári Egyesületet* Szabadka körzetének fejlesztéséért 1999 júliusában alapították, ez irányítja 2001. március 1-jétől a konzultációs központot. A központ működtetésének elsődleges célja biztosítani a vajdasági fiataloknak, hogy főiskolai tanulmányaikat a környezetükben folytathassák, mentesülve az ingázástól vagy a másik városban történő iskoláztatás anyagi többletkiadásaitól. További feladata elejét venni a magyar fiatalok elvándorlásának Vajdaságból, mert – mint a tapasztalat mutatja – a Magyarországon végzett fiatal szakemberek az utóbbi tíz évben ritkán tértek vissza szülőföldjükre.

2002-ben négy évfolyamon folyt az oktatás kb. 200 hallgatóval, 90%-uk életkora 30 év alatt volt. Tanulmányaik sikeres befejezése után az 1027/1992 (V.12.) kormányhatározat alapján főiskolai végzettséget tanúsító diplomát kapnak, melyben az *informatikus mérnök* megnevezés áll. Az ötödik szemesztertől kezdve a főiskolán két szakirány választható: számítógép-alkalmazási vagy műszaki menedzseri szak. Eddig 16-an diplomáztak (14-en műszaki-informatikai, 2-en pedig műszaki menedzseri szakon).

[2] Az adatokat a központról 2002-ben Göncöl Melinda bocsátotta a rendelkezésemre.

Működtetés és tevékenység

A Gábor Dénes Főiskola az indulás évében (1996) ingyenes tankönyvekkel látta el a hallgatókat, azóta pedig könyvtárt, CD- és kazettacsomagokat biztosít. A magyarországi pénzbeli támogatások a működtetéshez azonban elmaradtak, elsősorban azzal az indokkal, hogy a kezdeményezés magánvállalkozás (később pedig civil szervezet működtette). Sem az alapítványi, sem pedig állami pályázatok nem jártak sikerrel. A hallgatók tandíjat fizetnek, és megvásárolják a tankönyvcsomagot is. A képzés a hagyományos, nappali oktatási formát és módszereit ötvözi a nyitott képzési formákkal és a távoktatás módszerével. A tananyag a szokványos főiskolai 2500 tanóra ismeretanyagának felel meg. A tantárgyak modulrendszerben, meghatározott sorrendben következnek egymás után. A szemeszterek átjárhatók. A tananyag elsajátítását megfelelő tankönyvek, számítógépes oktatóprogramok, videofilmek, összefoglaló előadások, konzultációk és gyakorlati foglalkozások segítik. A hallgatók a tananyagot félévente kapják kézhez *oktatócsomag* formájában. A tananyag elsajátításáról beszámolókon, kollokviumokon, szigorlatokon kell számot adni.

Az előadások, gyakorlatok ütemezése olyan, hogy a hallgatók munkaviszony mellett is látogathatják. A gyakorlati készség megszerzését önálló és csoportfeladatok, valamint géptermi gyakorlatok teszik lehetővé. A konzulens oktatók felkészültségét, a vizsgák anyagát, lebonyolítását és értékelését, a hallgatók előmenetelét az anyaiskola folyamatosan ellenőrzi, s rendszeres látogatásokkal, előadásokkal igyekszik a kapcsolatot a két intézmény között élővé tenni. Félévenként átlag hét tantárgyat hallgatnak a hallgatók. Az első és a második évben csak kötelező tárgyak vannak, a harmadik évben a tantárgyak egyharmada választható a szakirányon belül.

A magyarországi főiskolák kihelyezett tagozatos hallgatóinak véleménye

A kérdőíves felmérés részletes elemzése

A felmérés keretében a magyarországi felsőfokú intézmények kihelyezett tagozatainak teljes hallgatói köre volt a célpopuláció. A kihelyezett tagozatok nyilvántartása volt a fő információforrás a címlista megszerzésében. A végzett hallgatók esetében az okozott gondot, hogy lakcímük nem volt elérhető, vagy a lekérdezés időszakában nem voltak a megadott címen.

A 250 kiküldött kérdőívből 134 érkezett vissza (53,6%). A feldolgozási szempontokat további konzultációk során szükséges volt egyeztetni a munkacsoportban.

Adatfeldolgozás

Az adatfeldolgozáshoz a kérdőívben csoportosítható kérdéselemeket használjuk:

1. A megkérdezettek identifikációs adatai: 1–19. kérdések,

2. A kihelyezett tagozatos képzéssel kapcsolatos információk: 10–27. kérdések;

3. A képzés hasznosulása és értékelése: 28–35. kérdések;

4. A kihelyezett tagozatos képzés intézményesülése itthon: 36–38. kérdések

5. Javaslatok a képzésre vonatkozóan: 39. kérdésre adott szabad válaszok

Identifikációs adatok

A megkérdezett hallgatók közül egy Magyarországon, a többi Jugoszláviában született. 97,8% magyarnak vallja magát. A nemek aránya: 69 férfi (51,5%) és 63 nő (47%), ami reprezentálja a kihelyezett tagozatok hallgatóságát. Születési évük szerint a megkérdezettek fele az 1979–1981 közötti években született, tehát megkeresésünk idején 22–24 évesek voltak.

1. ábra
A hallgatók megoszlása születési évük szerint

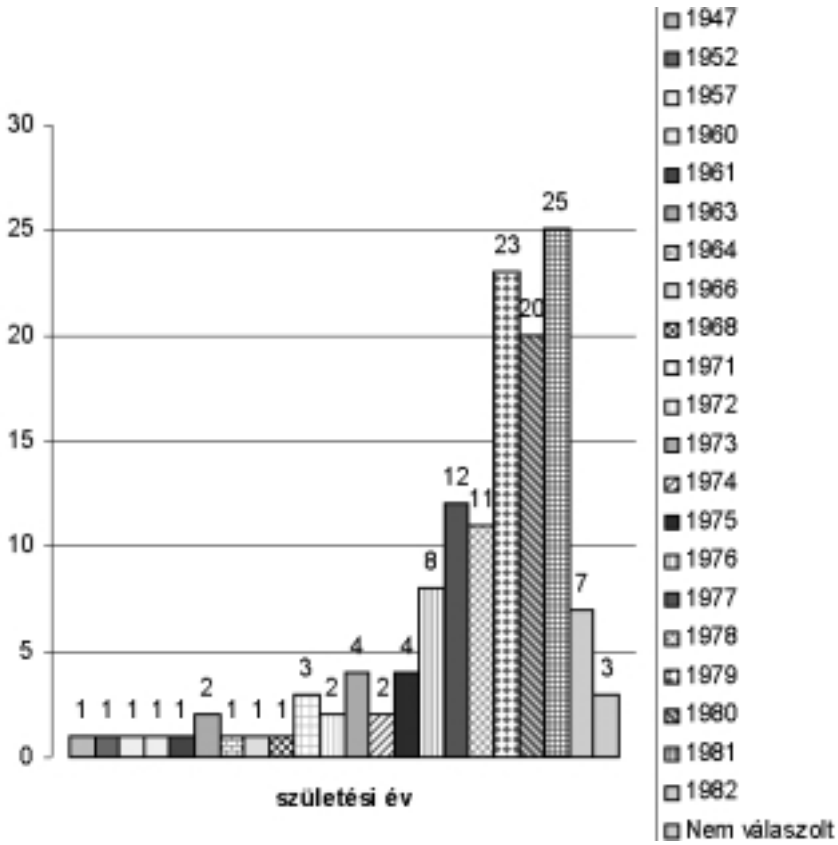

A válaszadók születésük helye szerint egész Vajdaságot lefedik, de legtöbben Vajdaság északi részéből érkeztek: zentai (26%), illetve szabadkai, topolyai és magyarkanizsai lakhelyűek.

A hallgatók családi állapota: 75% nőtlen/hajadon, 16+8% élettársi kapcsolatban él. A továbbtanulásra tehát inkább az egyedül élő fiatalok vállalkoznak.

2. ábra
A hallgatók családi állapota

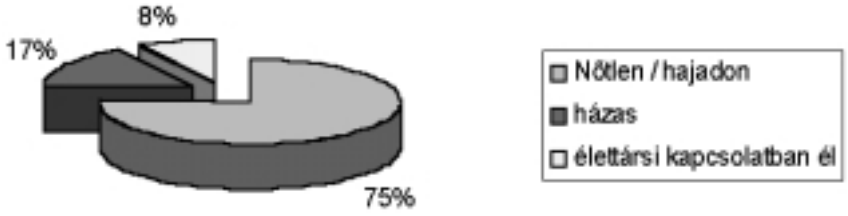

A családi állapottól függően várható volt, hogy a legtöbb hallgató gyermektelen (87,4%); egy hallgatónak pedig négy gyermeke van.

3. ábra
A hallgatók gyermekeinek száma

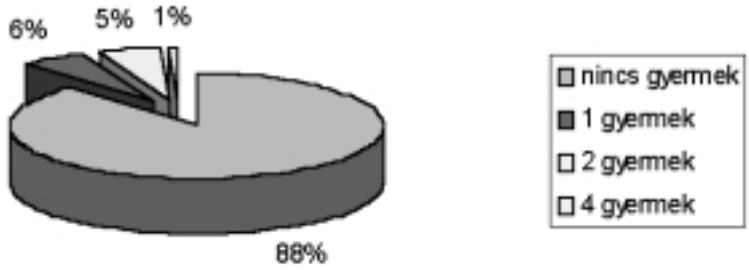

Intézményi hovatartozás szerint a hallgatók a következőképpen oszlanak meg: a zentai kertészeti főiskolát 52%, a szabadkai műszaki-informatikai főiskolát 48% látogatja.

1. táblázat
A hallgatók főiskola szerinti megoszlása

Intézmény	Szám	%
Budapesti Szent István Egyetem – Kertészettudományi Kar – Zentai Konzultációs Központ	70	52
Gábor Dénes Főiskola – Szabadkai Konzultációs Központ	64	48
Összes válasz	134	100

A beiratkozás éve szerint a válaszadók legtöbbje a bombázás évében, 1999 őszén jelentkezett a két főiskolára: 30% (nekik a megkérdezés idejére már elvileg meg kellett szerezniük a diplomát). Őket a mostani harmadikosok követték (20%). A válaszadók tehát főleg a bombázást követő és a 2000. évi politikai rendszerváltás alatti időszakban tanultak. Válaszaikat ez a tény valószínűleg befolyásolja. A kilencvenes években a két kihelyezett vajdasági tagozat egyikén kevesen szereztek diplomát.

4. ábra
A hallgatók megoszlása a beiratkozás éve szerint

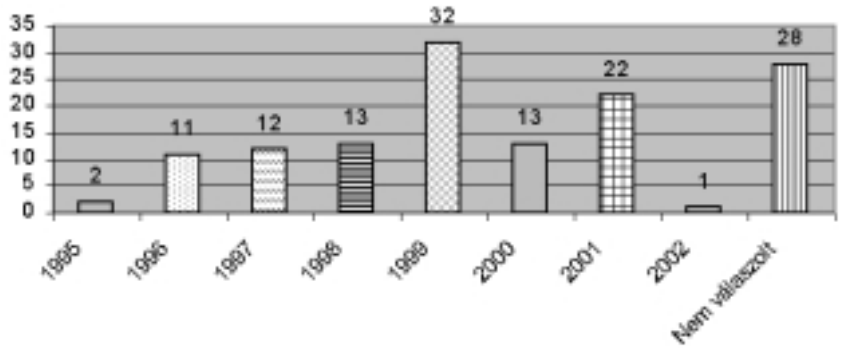

Arra a kérdésre, hogy melyik évben fejezte be a kihelyezett tagozatos képzést, azt a feleletet kaptuk, hogy 92,5% még nem fejezte be! A diplomások véleményét ebből a lekérdezésből tulajdonképpen nem tudjuk meg, hiszen csak 10-en vannak.

5. ábra
Melyik évben fejezte be a képzést?

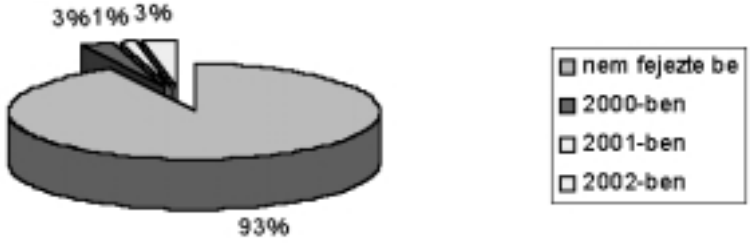

A hallgatók középiskolai végzettségénél dominál a műszaki középiskola és egyéb szakközépiskola. Gimnáziumot 30% végzett. A vajdasági kihelyezett tagozatos hallgatók iskolai végzettsége nagyjából fedi az itt élő magyarok iskolavégzettségi szintjét, akik közül szintén többen végeztek szakközépiskolát vagy technikumot, mint gimnáziumot. A gimnáziumot végzettek részaránya a hallgatók között mégis nagyobb, mint a lakosságra vonatkozó adatok esetében.

2. táblázat
A hallgatók megoszlása középiskolai végzettség szerint

Középiskola	Szám	%
Technikum	**51**	**38,1**
Gimnázium	**41**	**30,6**
Szakközépiskola	**39**	**29,1**
Egyetem	1	0,7
Összes válaszadó	132	98,5
Nem válaszolt	2	1,5
Összes kérdezett	134	100,0

A középiskolát a válaszadók 93,3%-a Vajdaságban végezte, a többi Magyarországról tért vissza. Közel 86% magyar nyelven tanult, tehát a felsőoktatási szinten továbbra is az anyanyelvű tanulásra tartott igényt. Valószínűleg a hallgatók legnagyobb része nem beszéli tökéletesen a szerb nyelvet.

3. táblázat
Hol járt középiskolába?

	Szám	%
Szülőföldön	**125**	**93,3**
Magyarországon	9	6,7
Összes válaszadó	134	100,0

4. táblázat
Magyar nyelven tanult?

	Szám	%
Igen	**115**	**85,8**
Nem	8	6,0
Összes válaszadó	123	91,8
Nem válaszolt	11	8,2
Összes kérdezett	134	100,0

A kihelyezett tagozati képzéssel kapcsolatos információk

Arra a kérdésre, hogy honnan értesült erről a főiskoláról, a válaszadók legnagyobb része az ismerősöket jelölte meg információforrásnak (40%), ezt követte a hazai (vajdasági) sajtó (kb. 38%). Ez azt jelenti, hogy a kihelyezett tagozatokat nemigen tudták megfelelően reklámozni. A megfelelő törvény hiányában nem volt mód az intézmények akkreditálására, ezért konzultációs központokként működnek. A politikai rendszerváltásig (2000 vége) a magyarországi kihelyezett tagozatokat nehezen tűrték a szerbiai hivatalos szervek. Gyakran küldtek nyakukra inspekciót, adó- és pénzügyi ellenőrt, sőt előfordult, hogy betiltották a hétvégi előadásokat, azzal az indokkal, hogy „veszélyes összejövetelek” (Zentán, a bombázások idején). A hallgatók a középiskolákban, a munkahelyükön, de a rádióból sem értesülhettek a főiskola tevékenységéről. A Szabad Hét Nap, a Magyar Szó, a Családi Kör adott hírt a beiratkozási lehetőségről.

5. táblázat
Honnan értesült erről a továbbtanulási lehetőségről?

	Szám	%
Ismerőseim tájékoztattak	**78**	**40,4**
Hazai sajtóból	**73**	**37,8**
Előző iskolámból	21	10,9
Hazai rádióból, televízióból	8	4,1
Webről, internetről	4	2,1
Egyéb helyről	4	2,1
Munkahelyemen hallottam	3	1,6
Magyarországi rádió vagy televízió műsorából	2	1,0
Összes válasz	193	100,0

A hallgatók jelentkezési okai között vezet, hogy felsőfokú végzettséget vagy szakképzettséget kívántak szerezni, ezt követi a magyar nyelven való tanulás. A válaszadók fele e két indokot jelölte meg. Egyszerűen fogalmazva: főiskolai diploma kell magyar nyelven. Már kevesebben említik a kedvező anyagi feltételeket, vagy egy új szakképesítés lehetőségét. A munkahely megtartásának szándéka, vagy mert nem akart más városba utazni, szintén előfordul, nem nagy számban.

6. táblázat
Miért választotta ezt a főiskolát?

	Szám	%
Felsőfokú végzettséget és/vagy szakképzettséget kívánt szerezni	**96**	**33,7**
Magyar nyelven akart tanulni	**64**	**22,5**
Ez volt anyagilag a legkedvezőbb felsőfokú oktatási forma	26	9,1
Új szakképesítést kívánt szerezni	22	7,7
Könnyű volt bejutni a főiskolára	15	5,3
Munkahelye megtartása mellett kívánt továbbtanulni	13	4,6
Nem akart távolabbi városba menni egyetemre, főiskolára	13	4,6

	Szám	%
Szülői javaslatra	12	4,2
A választott szakot csak itt lehet elvégezni	11	3,9
Hazai egyetemre nem sikerült bejutnia	3	1,1
Könnyű elvégezni az adott szakot az adott felsőfokú intézményben	1	0,4
Egyéb ok	8	2,8
Összes válaszadó	284	99,6
Nem válaszolt	1	0,4
Összes kérdezett	285	100,0

A hallgatók 26%-a tanulmányai ideje alatt mindvégig dolgozott, 30%-uk pedig alkalmanként. A főiskolásoknak tehát több mint a fele munkaviszonyban van! Állandó vagy alkalmi munkát tudnak vállalni a hétvégeken tartott konzultációs óráknak és vizsgáknak köszönhetően. A megkérdezettek 40%-a többnyire nem, vagy egyáltalán nem dolgozik. Felvethető a hipotézis, hogy nagy valószínűséggel mindkét szakon (kertészetin és műszaki-informatikain) olyan szakembereket képeznek, akikre szükség van a vajdasági munkaerőpiacon.

Ha azt elemezzük, hogy szakmájának megfelelő munkát végez-e az, aki dolgozik, azt látjuk, hogy a válaszadók 28%-a igen, 44%-uk azonban többnyire nem a szakmájában dolgozik. Lehetséges, hogy a jelenlegi munkával elégedetlenek, és ezért is iratkoztak be a főiskolára?

Az oktatás színvonaláról jó véleménnyel vannak a hallgatók: legtöbben 4-es osztályzatra értékelik, ezt követi a 3-as osztályzat.

6. ábra
A hallgatók véleménye az oktatás színvonaláról (1–5)

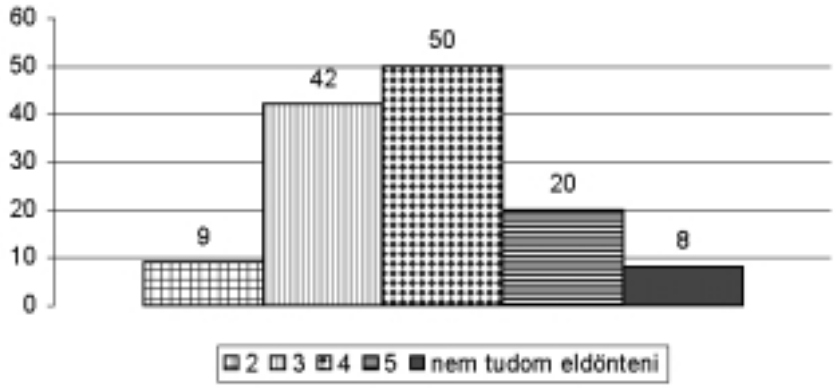

Abban a kérdésben, hogy *könnyű* volt/lesz-e elvégezni a főiskolát, a válaszadók a közepes minősítés felé hajlanak. Őket követik azok, akik *nem tartják nagyon könnyűnek* (2-es érték). A *nagyon könnyű* választ (5) senki se választotta, de több mint 16%-uk az *egyáltalán nem könnyű* (1) alternatíva mellett döntött.

7. ábra
Nehéz vagy könnyű a főiskola? (1–5)

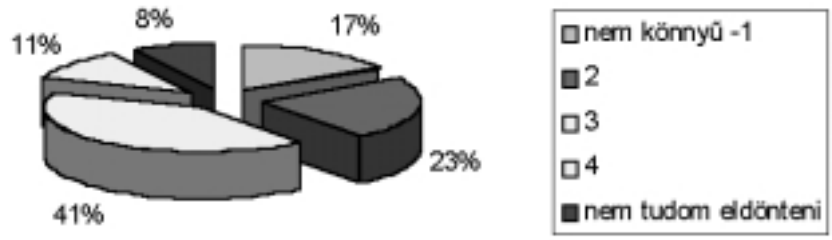

Fontos válaszokat kaptunk arra a kérdésre, hogy mi volt ennek az oktatási intézménynek a három legfőbb előnye? A válaszok sorrendje: 1. *magyar oktatási nyelv*, 2. *lakóhelyhez való közelség,* 3. *a hétvégeken tartott órák*. A magyar nyelvű oktatást 30% választotta, ennek magyarázata, hogy kertészeti szak ma-

gyar nyelven másutt nincs Vajdaságban. A lakóhely közelsége, mint fontos indok, azt bizonyítja, hogy a hallgatók nem tudják állni az utazási költségeket Újvidékre, Magyarországra még kevésbé. A kertészeti főiskolások választhatták még a *honosítható diploma* feleletet is (12,7% ezt is jelölte meg), a műszaki-informatikusoknak erre még ma sincs lehetőségük Szerbiában. Ráadásul esetükben nem szerepelhet olyan indok, hogy másutt nincs magyar nyelvű műszaki oktatás, mert a szabadkai állami műszaki főiskolán teljes magyar nyelvű oktatás várja a hallgatókat. Ők valószínűleg a hétvégén tartott órák miatt választották ezt a képzési formát, mert egyébként valahol dolgoznak (15,7%).

8. ábra
A főiskola előnyei

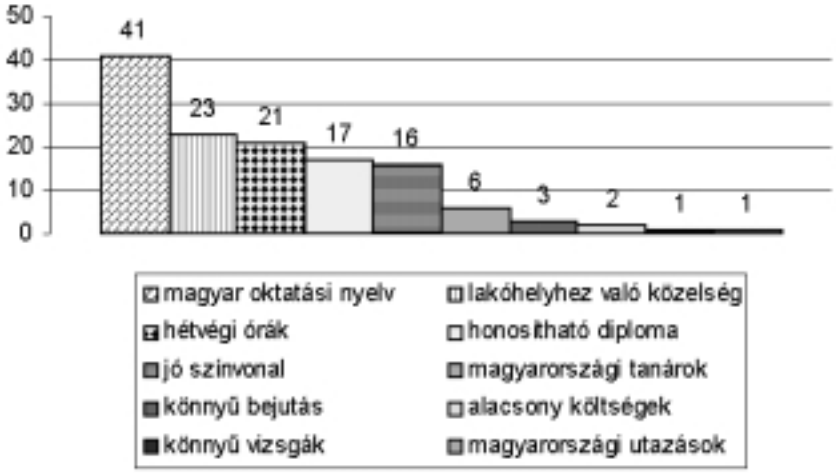

A megkérdezettek feleletei a három előnyre – másodsorban, ugyanazon tényekre oszlottak meg, és a következőképpen alakultak: továbbra is vezet a magyar oktatási nyelv, majd a hétvégen tartott órák és a lakóhely közelsége.

7. táblázat
Az ok, amiért ezt a képzést választotta

	Szám	%
Magyar oktatási nyelv	**34**	**25,4**
Hétvégi órák	**27**	**20,1**
Lakóhelyhez való közelség	18	13,4
Az alacsony költségek	13	9,7
A honosítható diploma	11	8,2
Jó színvonal	10	7,5
A könnyű bejutás	6	4,5
A magyarországi tanárok	5	3,7
Könnyű vizsgák	2	1,5
A magyarországi utazások	2	1,5
Egyéb	2	1,5
Összes válaszadó	130	97,0
Nem válaszolt	4	3,0
Összes kérdezett	134	100,0

A három előny, amiért ezt az iskolát választotta – harmadsorban, megerősíti az eddigi válaszokat, hiszen ugyanazon három indok között oszlik meg!

8. táblázat
A képzés három előnye

	Szám	%
Hétvégén tartott órák	**26**	**19,4**
Lakóhelyhez való közelség	**20**	**14,9**
Magyar oktatási nyelv	**20**	**14,9**
Alacsony költségek	17	12,7
Könnyű bejutás a főiskolára	14	10,4
Honosítható diploma	10	7,5
Jó színvonal	4	3,0
Magyarországi utazások	3	2,2
Magyarországi tanárok	2	1,5
Összesen válaszolt	116	86,6
Nem válaszolt	18	13,4
Összes kérdezett	134	100,0

A képzés ideje alatt a három fő nehézség: elsősorban a kevés gyakorlati ismeret, majd az anyagi terhek és a tanulás összeegyeztetése a munkával. Már kevesebben panaszkodtak a kevés óraszámra. A hallgatók tehát soknak tartják az elméleti, és kevesellik a gyakorlati ismereteket.

9. táblázat
A képzés fő nehézségei

	Szám	%
Kevés gyakorlati ismeret	**37**	**27,6**
A nagy anyagi terhek	**31**	**23,1**
A saját munkával való egyeztetés	18	13,4
Az alacsony óraszám	14	10,4
A konzultáció hiánya	5	3,7
A hétvégeket lefoglalta	5	3,7
A gyenge oktatási színvonal	4	3,0
Az alacsony társadalmi elismertség	4	3,0
A nagyon magas oktatási színvonal	2	1,5
Egyéb ok	5	3,7
Összes válaszadó	125	93,3
Nem válaszolt	9	6,7
Összes kérdezett	134	100,0

A képzés során jelentkező legfőbb hátrányok között egyéb okokat is találunk:

- zsúfolt tanmenet, nagy mennyiségű tananyag elsajátítása rövid idő alatt;
- tankönyvhiány;
- rossz szervezés;
- rossz kapcsolattartás;
- elfoglaltság;
- család;
- csak hétvégén van;
- bombázás idején lemaradtunk.

A válaszadók a kihelyezett tagozatos képzéssel egyidejűleg nemigen jártak más felsőfokú oktatási intézménybe. Mindössze 11-en tanulnak párhuzamosan valamilyen állami intézményben is.

A diákoknak többnyire/egyáltalán nem okoztak gondot az anyagiak (67%), ám kb. 30%-uk esetében igen.

9. ábra
Gondot okoznak-e az anyagi költségek?

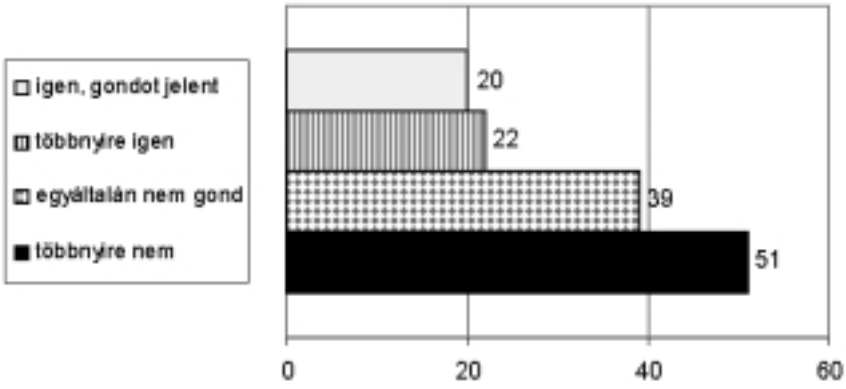

A diákok legnagyobb része (77,6%) sehonnan sem kap sem ösztöndíjat, sem támogatást. Kevesebb mint 20%-uk, vagyis 26 válaszadó részesül támogatásban, valószínűleg azok, akik nincsenek munkaviszonyban. Ezek a juttatások a költségeknek csak egy részét fedezik.

10. táblázat
Kap-e ösztöndíjat?

	Szám	%
Nem	**104**	**77,6**
Igen	26	19,4
Összes válaszadó	130	97,0
Nem válaszolt	4	3,0
Összes kérdezett	134	100,0

Az anyagi nehézségek ellenére a hallgatók válasza, hogy miért vállalták ezt a képzést, igen sokféle volt. Egyéb választ 121-en adtak. Íme néhány jellegzetes felelet előfordulásuk gyakorisága szerint:

1. Legtöbben a magyar oktatási nyelvet hangsúlyozták, vagyis a következő vagy hasonló választ adták:

- továbbtanulás magyar nyelven, vagyis magyar honosítható diploma;

2. Soknak fontos volt a felsőfokú oktatási szint elérése:

- főiskolai diploma kellett;
- szerettem volna olyan képzést nyerni, amely után a diplomát elismerik más országokban is;

3. Akik a munkahelyi követelményekre gondoltak:

- reméltem, hogy jól fizető álláshoz jutok, és érdekelt a szak; a jó munkahelyre való bekerülés szándéka;
- munkahely mellett csak így tanulhattam;

4. Voltak, akik a képzésformát tartották fontosnak:

- könnyű bejutás; mert praktikus továbbtanulási és önképzési rendszer; kötődik technikumi végzettségemhez, vagyis érdekel az informatika;

5. A válaszadók egy része az anyagi gondokat preferálta:

- mert más főiskola sem olcsóbb;
- mert a Magyarországon való tanulás még költségesebb;

6. Végül az egyéb válaszok se kevésbé fontosak:

- hogy tartozzam valahova;
- helyben volt;
- fontosnak tartottam;
- a katonaság elhalasztását kellett elérnem;
- bíztam benne, hogy könnyebben fogok érvényesülni.

A képzés hasznosulása és értékelése

A *Jelenleg mit csinál?* kérdésre kapott feleletekből az derült ki, hogy a válaszadók 30%-a alkalmazottként dolgozik, 15%-a csak tanul, 14% eltartott, és 10% alkalmi munkából él. Kisebb részük családi gazdaságban vagy vállalkozásban dolgozik, vagy munkanélküli.

11. táblázat
A hallgatók elfoglaltsága

	Szám	%
Összes válasz	167	100,0
Alkalmazottként dolgozik	**51**	**30,5**
Felsőoktatásban tanul	**26**	**15,6**
Eltartott	**24**	**14,4**
Alkalmi munkákból él	**17**	**10,2**
Családi gazdaságban dolgozik	**15**	**9,0**
Munkanélküli, járadék nélkül	**12**	**7,2**
Saját vállalkozásban dolgozik	7	4,2
Szellemi szabadfoglalkozású	3	1,8
Gyermeket nevel, nincs állása	3	1,8
Jövedelmeiből él	2	1,2
Más képzésben vesz részt	2	1,2
Egyéb	2	1,2
Munkanélküli járadékos	1	0,6
Szülési szabadságon van	1	0,6
Háztartásbeli	1	0,6

A válaszadók 44%-ának nincs munkahelye, 21% nem a szakmában dolgozik. Ezek szerint csak kb. 15% dolgozik a szakmában, és 15% pedig csak részben a szakmában.

12. táblázat
A hallgatók foglalkoztatottsága

	Szám	%
Nincs munkahelyem	**59**	**44,0**
Szakmában dolgozik	20	14,9
Nem a szakmában dolgozik	29	21,6
Részben a szakmában dolgozik	20	14,9
Összesen válaszolt	128	95,5
Nem válaszolt	6	4,5
Összes kérdezett	134	100,0

A véleménynyilvánítók jelenlegi munkahelyén nagyjából kedvezően értékelik a kihelyezett tagozaton szerzett tudást. Mivel 63-an nincsenek munkaviszonyban, értelemszerűen e kérdésre csak azok feleltek, akik dolgoznak, azaz 64-en (ebből 7-en nem tudtak dönteni). A válaszadók többsége (20 személy) úgy tudja, hogy munkahelyén nagyra értékelik e főiskolai intézményt, és 12-en a közepes értéket jelölték meg, majd azok következnek, akik esetében szintén megbecsült a szerzett tudás (a 4-es értéket 10-en választották). Tízen azt vallották, hogy egyáltalán nem értékelik a tudásukat (1-es), és 4-en adtak erre a kérdésre 2-est. Összegezve tehát: a képzés során szerzett tudást a munkahelyen értékelik és becsülik.

13. táblázat
A munkahely véleménye a kihelyezett tagozaton szerzett tudásról

	Szám	%
Jelenleg nincs munkahelyem	**63**	**47,0**
Egyáltalán nem értékelik – 1	10	7,5
Kevéssé értékelik – 2	4	3,0
Közepesen értékelik – 3	13	9,7
Igen értékelik – 4	10	7,5
Nagyra értékelik – 5	**20**	**14,9**
Nem tudja eldönteni	7	5,2
Összes válaszadó	127	94,8
Nem válaszolt	7	5,2
Összes kérdezett	134	100,0

10. ábra
Hogyan értékelik munkahelyén a kihelyezett tagozaton szerzett tudást?

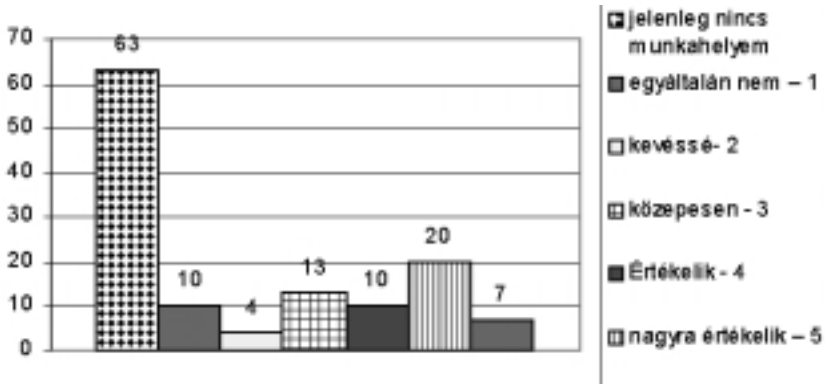

A munkaviszonyban lévő hallgatók munkatársainak véleménye is hasonló. A kérdésre: *Mi a véleménye a munkatársainak, hogy Ön ezt az oktatási intézményt választotta?* a válasz: legtöbben (19 személy) nagyra értékelik, igen értékelik (13), közepesen értékelik (10), a gyengén fokozat mindössze 7 válaszadónál jelentkezett. Tizenheten nem tudták rá a feleletet.

14. táblázat
A munkatársak véleménye a kihelyezett tagozaton szerzett tudásról

	Szám	%
Nincsenek munkatársaim	**62**	**46,3**
Egyáltalán nem értékelik – 1	2	1,5
Kevéssé értékelik – 2	5	3,7
Közepesen – 3	10	7,5
Igen értékelik – 4	13	9,7
Nagyra értékelik – 5	19	14,2
Nem tudom eldönteni	17	12,7
Összes válaszadó	128	95,5
Nem válaszolt	6	4,5
Összes kérdezett	134	100,0

A család igen kedvező véleménye összefügg azzal a ténnyel, hogy sok hallgatót a családtagok és a barátok beszéltek rá e képzésformára. A válaszadók több mint 76%-a szívesen nyilatkozott.

11. ábra
A család véleménye az oktatási intézményről

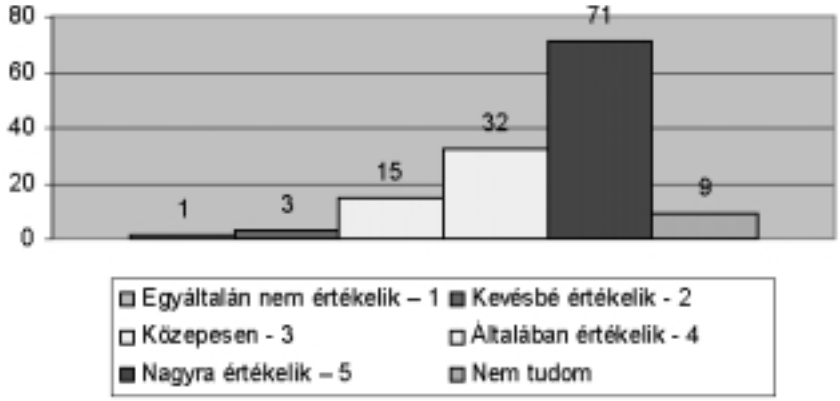

Hasonló a helyzet a barátokkal is. A barátok 72%-ának véleménye az oktatási intézményről pozitív, 33%-ban közepes. Kevesen vannak olyanok, akik nem tudják eldönteni találtak.

12. ábra
A barátok véleménye az oktatási intézményről

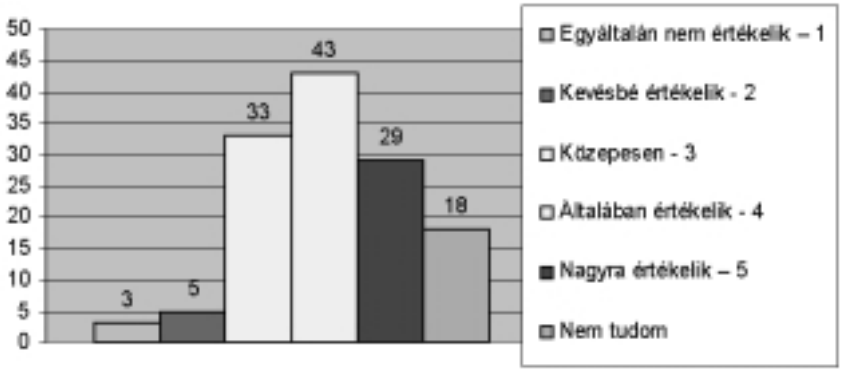

A válaszadók 54%-ának elvárása szerint a képzés elvégzése után javulnak/javultak az elhelyezkedési esélyek, vagyis a hallgatók több mint a fele igen optimista. 39%-uk közepesnek ítélte meg lehetőségeit, 10% nem találta fel magát, vagy nem bízik jobb munkahelyben. 28% nem tudja a választ: a munkaerőpiac bizonytalan, vagy csak szürkegazdaságban tudnak dolgozni.

13. ábra
Esélyek, kilátások a képzés után

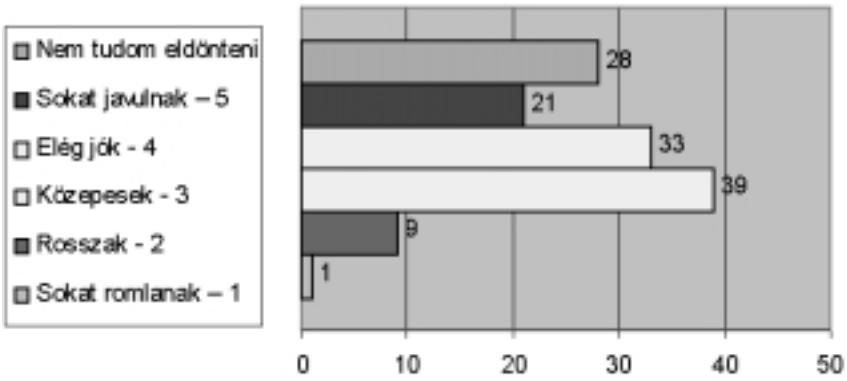

Milyen személyes előnyt nyújtott ez a képzési forma? E kérdéssel kapcsolatban a megkérdezettek 45,5%-a azt felelte, hogy örül az új, hasznos ismereteknek; közel 25% azt tartotta fontosnak, hogy jó szakkönyvekhez jutott, 14% pedig rendszerezett tudáshoz. Mintegy 10% a magyarországi kapcsolatokat emelte ki (vagy a képzés, vagy az oktatók miatt).

14. ábra
Milyen személyes előny jelent ez a képzés?

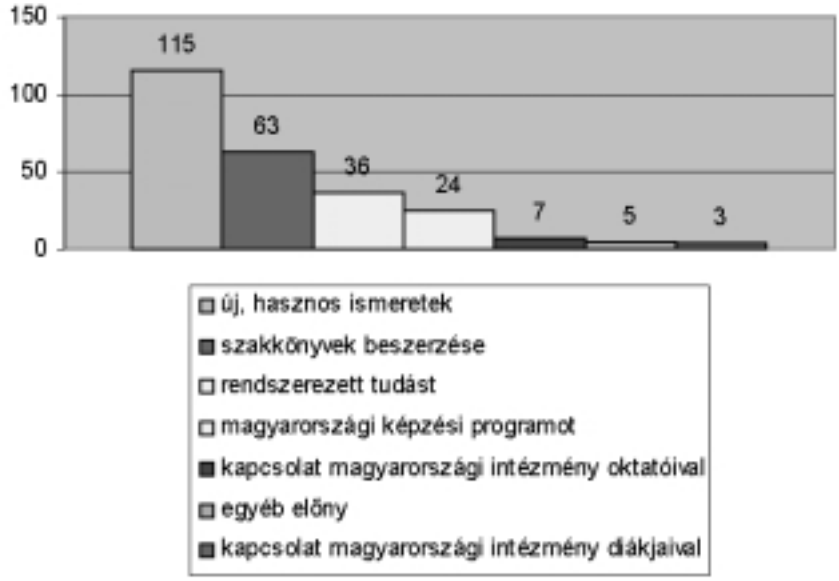

Se magyarországi, se pedig hazai tudományos diákköri tevékenységbe nem kapcsolódtak be a kihelyezett tagozatosok. Csak 2 diák jelent kivételt.

A kihelyezett tagozatos képzés intézményesülése itthon

A válaszadók 56%-a már tanulmányai kezdetén tudta, hogy nem honosítható a diploma, de változásban bízott. 31% tudta, hogy majd elismerik itthon az oklevelét, és 7,5% számára (műszaki-informatikai) ismeretes volt, hogy nem honosíthatja. A vajdasági kihelyezett tagozatosok nem tartják feltétlenül szükségesnek a diploma honosítását, mert magánvállalkozóknál és *feketén* anélkül is lehet dolgozni. A munkaerőpiacon a gyakorlati tudás a lényeg, nem pedig a papírforma.

15. táblázat
Diplomahonosítási lehetőség a beiratkozás idején

	Szám	%
Beiratkozáskor nem volt honosítható, de kilátásba helyezték	**75**	**56,0**
Tudtam, hogy honosítható lesz	42	31,3
Tudtam, hogy nem honosíthatom	10	7,5
Összes válaszadó	127	94,8
Nem válaszolt	7	5,2
Összes kérdezett	134	100,0

A megkérdezettek 63,4%-a jelenleg sem tudja, lehet-e majd honosíttatnia diplomáját, és csak 31,3% biztos benne, hogy igen. Ennek ellenére nem riadnak vissza a kihelyezett tagozattól. Igen derűlátóak abban az értelemben, hogy a rendszer változik, bejönnek az országba az európai értékek.

16. táblázat
Diplomahonosítás távlatban

	Szám	%
Még nem tudom, hogy elismerik-e	**85**	**63,4**
Biztosan honosítják	42	31,3
Összes válaszadó	127	94,8
Nem válaszolt	7	5,2
Összes kérdezett	134	100,0

A válaszadók 32,1%-a gondolkodik a továbbtanuláson, és bizonytalan még majdnem 33%. Nem akar továbbtanulni 31,3%. Nagy az ambíció, tehát feltételezhetjük, hogy a hallgatók nagy része egyetemi végzettségre vágyik. Sokan a továbbtanulást Magyarországon képzelik el.

17. táblázat
Továbbtanulási szándék

	Szám	%
Még nem tudja	44	32,8
Igen	**43**	**32,1**
Nem	42	31,3
Összes válaszadó	129	96,3
Nem válaszolt	5	3,7
Összes kérdezett	134	100,0

Javaslatok a szabad válaszokból válogatva

1. A válaszadók fele a gyakorlati vagy a szaktudásra és az előadások/konzultációk színvonalára vonatkozik:

- több gyakorlati óraszámot, konzultációt és a gyakorlati témák feldolgozását;
- a gyakorlatok számának maximális növelése; a szakiránynak megfelelő tantárgyak megválogatása; egy informatikai főiskola ne általános műveltséget adjon a számítógépről, hanem inkább konkrét szaktudást nyújtson;
- szabadon választott tantárgyak hiánya;
- szóbeli vizsgáztatás;
- a szakirányválasztás ne harmadik évben történjen, hanem jóval korábban; feleslegesnek tartom, hogy például egy menedzser szakot választott hallgató négy szemeszteren keresztül többféle programnyelvet tanuljon; túl soknak tartom a vizsgák számát;
- az előadások legyenek színvonalasabbak, és indítsanak több szakot;
- jobb lenne, ha több előadást tartanának; kevesebb tantárgyat tanítanának több gyakorlattal;

2. A válaszok jelentős része a központok felszereltségére vonatkozott. A képzés elősegítésében fontos a számítógép, a könyvtár, az egyéb szemléltetőeszköz.

- szemléltetőeszközök alkalmazása;
- a számítógéptermet karban kellene tartani, és korszerűbben felszerelni;
- jobban felszerelt gyakorlótermek kellenek;

• könyvtár, tankönyv, internet kell;
• szakkönyvtár bővítése szükséges; követni az aktuális irányzatokat.

3. A válaszadók igénylik a közvetlen kapcsolatot az anyaországbeli intézményekkel és diákokkal:
• szakmai kirándulás;
• több budapesti konzultáció;
• több magyarországi szervezett utazás, főleg az anyaintézménybe;
• a diákélet fellendítése, a diákok munkájának motiválása különböző támogatásokkal, kedvezményekkel; honi magyar diákszervezetekkel való együttműködés, kapcsolatfelvétel;
• a tapasztalat, valamint a szakmai és személyes kapcsolatok is bővüljenek.

4. Komoly kifogások érik az adminisztrációs szervezettséget:
• jobb szervezettségre és a budapesti intézménnyel való jobb adminisztrációs kapcsolatra van szükség;
• több hazai szakember véleményét kellene kikérni; a főiskola szervezése nem szakszerű Szabadkán;
• szigorúbban kellene ellenőrizni ezt az oktatási rendszert;
• szervezzék meg jobban a hallgatók tájékoztatását;
• meg kell könnyíteni az új hallgatók sorsát, beilleszkedését; diákszervezetet kell alapítani.

5. Az anyagiak nem jelentenek mindenkinek problémát, bár néhányan ezt is említik:
• legyen olcsóbb a tankönyvcsomag; legyen alacsonyabb a tandíj.

6. Egyetlenegy válaszadó pedig így nyilatkozott:
• elégedett vagyok a jelenlegi állapottal.

Összegezés

Vajdaságban a külföldi kihelyezett képzés támogatásának nincs még egy évtizedes gyakorlata sem, mert a délszláv háború miatt csak a daytoni békeszerződés (1995 vége) után, 1996-ban nyíltak az első konzultációs központok (Szabadka, amely nem kap magyarországi támogatást és Zenta, ahova érkezett anyaországi támogatás).

A kihelyezett tagozatok főiskolaként jogilag nem működhetnek, mert a szerb előírások nem teszik lehetővé, de konzultációs központként fennmaradhattak. Ez az oktatási forma oktatói és eszközráfordításokban is jelentős, mégis a magyar tannyelv és a felsőfokú képzés megszerzése erőteljesen idevonzza a fiatalokat. A képzési program során a tudástranszfer módozatai, eszközei és csatornái újak, és nem mindenben alkalmazkodnak a jelenlegi szerbiai oktatási rendszerhez. E képzés főiskolai szintű végzettséget nyújt, négyéves, a szerbiai főiskolák két vagy három évig tartanak.

A kihelyezett képzésben való részvétel személyes megélése sok jó, de annál több kritikai véleményt szült: információt kaptunk arról, hogy a kihelyezett képzésre szükség van-e, s milyen helyet foglal el a vajdasági felsőoktatásban. A vajdasági kihelyezett tagozatok tevékenységét érdemes újragondolni, mert a két központ különböző helyzete más-más problémákat szült:

- a Zentai Kertészeti Főiskola állami kar, anyaországi, alapítványi támogatást élvez, és a Zentai Önkormányzat támogatását is. A diplomák honosíthatók és hasonló szerbiai állami intézményes képzésnek még nem konkurencia;
- a szabadkai Gábor Dénes Műszaki Főiskola magánvállalkozás, nem kap alapítványi támogatást, az ott szerzett diplomát nemrég óta honosítják Szerbiában; hasonló profilú magyar nyelvű állami főiskola működik Szabadkán is (állami műszaki főiskola).

A megkérdezett hallgatók többsége előnyként a magyar oktatási nyelvet, majd a tagozat közelségét és a hétvégi tanulás lehetőségét említi. A hallgatók közül viszonylag kevesen iratkoztak be csak szakmai célok miatt. A kifogásokban rámutattak a képzés konkrét helyhez kötött problémáira: kevesellik a gyakorlatias tudást, soknak találják az elméleti anyagot; nem eléggé felszereltek a tagozatok, számítógépek, laboratóriumok hiányoznak, végül kevésnek mondják a közvetlen magyarországi intézményes kapcsolatokat, valamint hiányolják a diákkonferenciákat.

A végzetteknek a munkaerő-piaci helyzettel kapcsolatos elvárásaik és valószínűleg az esélyeik is nagyobbak, de erre nem kaptunk bizonyítékot, mert a lekérdezettek több mint 90%-ának a képzése még folyamatban van. A hallgatók elhelyezkedési esé-

lyei növekszenek, de ezek a lehetőségek legtöbbjüknél már a tanulás ideje alatt is megvannak (állandó vagy alkalmi munkák a megkérdezettek felénél), ezért is választották a hétvégi továbbképzést.

A megkérdezettek mikrokörnyezetében kedvezően fogadják a képzést. Még nem láthatók a munkaszerzési előnyök ezzel a diplomával.

A kihelyezett tagozatok működtetését Vajdaságban érdemes újragondolni a következő okok miatt:

- Csakis legálisan működő és honosítható képzésre van szükség, mert akkor tudjuk szülőföldjükön tartani a végzősöket, miközben anyanyelvükön kiképeztük őket.
- Kikerülendő a meglévő állami szakokkal való párhuzamosság, mert elviszi onnan a magyar ajkú hallgatókat.
- Javítani kell a képzés minőségén, szakkáder-állományán, adminisztrációs szervezésén, a laboratóriumok felszereltségén elsősorban a gyakorlatban jól használható tudásszerzés céljából.

A Domus Program hasznosulása

GÁBRITYNÉ MOLNÁR IRÉN

Bevezetés

1997-ben Magyarországon létrejött a Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíjrendszer, amely az Oktatási Minisztérium és az Magyar Tudományos Akadémia közös vállalkozásaként a külföldön élő, magukat magyarnak valló, valamint a magyar témájú kutatásokkal foglalkozó kutatóknak teremt feltételeket a magyarországi kutatómunkához. A Domus Kuratóriumát az Oktatási Minisztérium és az MTA négy-négy delegáltja alkotja. A kuratórium pályázati felhívását évente kétszer teszi közzé, döntéseit márciusban és szeptemberben hozza meg, pályázni a pályázati felhívás alapján, a pályázati űrlap és mellékletek benyújtásával lehet. Pályázni lehet *junior* (35 év alatti kutatók) vagy *senior* (tudományos fokozattal rendelkezők) *kutatói ösztöndíjra, konferencia-részvételre* Magyarországon. A kuratórium munkáját a titkár segíti. Az ösztöndíjasok magyarországi tevékenységük eredményességét beszámolóikban összegzik.

1. táblázat
Domus ösztöndíjak ország, tudományterület és időtartamuk szerint (hónap) 1997–2004 (tavasz)

	Románia	Szerbia és Montenegró	Szlovákia	Ukrajna	Összesen hónap
Élettud. – junior	138,5	9	15	2	164,5
Élettud. – senior	137	20	5	13	175
Természettud. – junior	76,25	24	13,5	15	128,75
Természettud.– senior	208	59,5	11	50	328,5
Társadalomtud. – junior	288,5	22,5	42,5	14,5	368
Társadalomtud. – senior	423,75	81,5	74,25	45,5	625
Összesen	**1 272**	**216,5**	**161,25**	**140**	**1 789,75**

A támogatások 50–60%-át a társadalomtudományok kapták, a fennmaradó 40–50% oszlik meg a természet- és élettudományok között. A Domus kuratóriuma 1997–2004 között 1072 ösztöndíjat ítélt meg, ezek közt 321 junior, 751 pedig senior ösztöndíj volt. A legtöbb ösztöndíjat a Romániából pályázók (701) kapták. Tekintettel a többszöri pályázás lehetőségére (8 fő például 5 alkalommal kapott támogatást, a leghosszabb itt töltött összes idő 15,5 hónap volt), a tényleges kedvezményezettek száma 600.

Az ösztöndíjjal kapcsolatos adatfelvételt Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, valamint Szerbia és Montenegró Államközösségben postai úton végezte a kutatócsoport. Címek hiányában csak 310 kérdőívet tudott kiküldeni, kitöltve csak 186 érkezett vissza. Annak ellenére, hogy az alacsony elemszám következtében a felvételnek szociológiai érvényessége nincs, a válaszokat feldolgozták, mert az egyéni tapasztalatok is hasznosak számunkra.

A támogatások Vajdaságban a daytoni értekezlet (békeszerződés) után 1995 után jelentek meg. A pályázók 1997-ben kezdtek felfigyelni az ösztöndíjra. Véleményük (2002. évben kérdőíves lekérdezés) az ösztöndíj hasznosulásáról igen tanulságos. A kérdőívet egy egységes Kárpát-medencei lekérdezéshez igazí-

tottuk. A vajdasági ösztöndíjasokat vizsgáló empirikus kutatásban 55 kérdőív közül 26 (47,27%) érkezett vissza. Az adatokat számítógépbe vittük, feldogoztuk, elkészült a gyorsjelentés és az elemzések alapján a tanulmányok.

A kérdőívezés részletes statisztikai elemzése

A kutatás kezdetén minden régióra egységesen fogalmaztuk meg a kérdéseket és a kutatás célját. Vizsgálódásunk a következő kérdéscsoportokat tartalmazza:

Identifikációs adatok;

Az első Domus pályázással kapcsolatos információk;

Az legutóbb elnyert Domus pályázással kapcsolatos információk;

A Domus keretében végzett tevékenységek értelmezése;

A Domus pályázat értékelése;

A Domus Programra vonatkozó javaslatok.

Identifikációs adatok

A megkérdezettek 88,5%-a Szerbiában él, ketten jelenleg Horvátországban, egy személy pedig Magyarországon tartózkodik. Mindenki magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A válaszadók között elhanyagolhatóan volt több a férfi, tehát a minta nemek szerinti összetétele reális volt.

1. ábra
Nemek szerinti összetétel

Életkoruk szerint a válaszadók többsége 1936 és 1969 között született, azaz egy kivétellel 34 év felettiek, és zömük 60 év alatti. Négyen idősebbek hatvanévesnél, egy ösztöndíjas pedig 73

éves volt. Átlagéletkorukat tekintve főleg az idős és a középkorú korosztály vett részt a Domus Programban. (Nem véletlen, hiszen már régóta problémája a vajdasági tudós értelmiségnek, hogy igen elöregedett.)

2. ábra
A kedvezményezettek születési évük szerint

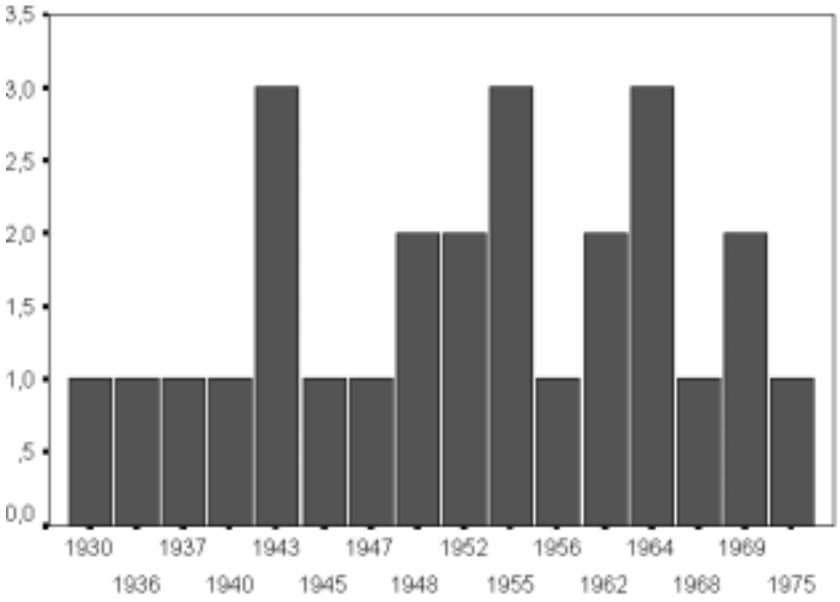

Szülőhelyük szerint a vajdasági ösztöndíjasok között szép számban voltak újvidékiek, topolyaiak, szabadkaiak. Meglepően és jólesően állapítható meg, hogy elfogadható számban éltek a Domus Program lehetőségeivel a falun (5-en), kisvárosban (5) és a szórványban (5) születettek.

A családi állapotát illetően a legtöbb a házas vagy az özvegy. A 26 megkérdezett közül mindössze hét nőtlen, illetőleg hajadon.

3. ábra
Családi állapot

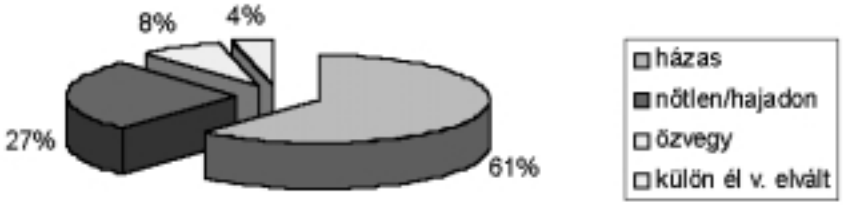

Legmagasabb fokú végzettsége szerint a válaszadók zöme tudományok doktora (73%) vagy magiszter – az utóbbi Szerbiában a doktorit megelőző mesterképzést jelenti, tudományos fokozatnak számít, mellyel tanársegéd lehet valaki az egyetemen. Felmerül a kérdés: miért van kevés tanársegéd az ösztöndíjasok között. A válasz leegyszerűsítve a következő: Vajdaságban igen gyenge a fiatal tudósutánpótlás, mert zömük külföldre távozott.

2. táblázat
Legmagasabb végzettség

	Szám	%
PhD, DLA vagy más doktori képzés	19	73,1
Magiszteri képzés	6	23,1
Egyéb posztgraduális képzés	1	3,8
Összesen	26	100,0

A 26 ösztöndíjas tudományos fokozatát csoportosítva a következő adatot kapjuk: 14 PhD-fokozat, 6 magiszter, 2 PhD-jelölt, 2 szakorvos, 1 MSC, 1 tudományos tanácsadó.

4. ábra
Megoszlás tudományterületek szerint

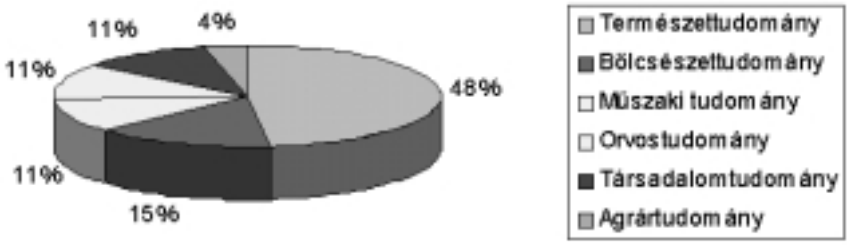

A 4. ábrán látjuk, hogy túlprezentált a természettudomány (műszaki tudomány, kémia, fizika, esetleg közgazdaság) és a magyar irodalomtudomány. Ez az arány kb. megfelel a vajdasági, magyarul tudó egyetemi tanárok szakmai orientáltságának is, ahol kevés a humántudománnyal foglalkozó szakember, ezért a jövőben nagyobb súlyt kellene fektetni az utánpótlásra és a továbbképzésre a társadalomtudományokban. Hiányzik a pedagógus, pszichológus, szociológus, kommunikáció szakos, néprajztudós, de mezőgazdászban is hiányt szenvedünk.

A szakarányokat elemezhetjük így is: a kérdőívet kitöltő ösztöndíjasoknak majdnem a fele kifejezetten természettudománynyal foglalkozik. A másik fele megoszlik a bölcsészek (nyelvészek), a műszaki, az orvos-, a társadalom- és az agrártudományokkal foglalkozók között. A vajdasági egyetemi tanárok tudományos összetételében valószínűleg azért dominál a természettudománnyal foglalkozók száma, mert e területen nem kellett minduntalan politikai állásfoglalásukkal a rendszer iránti hűségüket kinyilvánítani.

Biztató adat, hogy 11 támogatott doktori vagy más posztgraduális képzésen vesz részt, tehát a Domus ösztöndíj is jelentősen elősegíthette tanulmányi előrehaladásukat. A válaszadók többsége már megszerezte a tudományos fokozatot.

3. táblázat
Továbbképzése folyamatban van

	Szám	%
Igen	11	42,3
Nem	14	53,8
Összes válasz	25	96,2
Nem válaszolt	1	3,8
Összes kérdezett	26	100,0

A kedvezményezett első pályázása Domus ösztöndíjra

4. táblázat
Honnan szerzett információt a Domusról?

	Szám	%
Válaszok száma	52	100,0
Összesen	34	65,4
Hibás válaszok	18	34,6
Ismerőseim tájékoztattak	**16**	**30,8**
Szülőföldi újságból	7	13,5
Webről, internetről	3	5,8
A Domus Iroda értesített	3	5,8
Munkahelyemről	2	3,8
Már nem emlékszem reá	2	3,8
Egyéb helyről, éspedig …	1	1,9

Az ösztöndíjról legtöbben személyes kapcsolataik útján szereztek tudomást, mégpedig leginkább ismerőseiktől. Utána a médiából való tájékozódás következik, de úgy tűnik, nem elég intenzív a sajtó- és az egyéb tájékoztatás Vajdaságban. Az ösztöndíjasok közül kevesen tudnak a munkahelyen tájékozódni az anyaországbeli támogatásokról. Ez érthető, hiszen az elmúlt évtizedben sokan titkolták, hogy nemzeti kisebbségként az anyaországtól

kapnak támogatást. Az internetes tájékoztatás és a Domus Iroda értesítése közepes eredményt hozott.

A jövőben fontos lesz a Domus Program ismertetése a médián keresztül. Ez arra is hathat, hogy nőjön az intézményes kapcsolatok felvételének szerepe az országok közötti tudományos együttműködésben.

A többség, vagyis több mint 60%, többször is elnyerte a Domus ösztöndíjat. Aki egyszer már elnyerte a támogatást, szívesen pályázik újra.

5. táblázat
Hányszor pályázott

Hány alkalommal pályázott	A pályázók száma	%
1	9	34,6
2	13	50,0
3	1	3,8
4	2	7,7
5	1	3,8
Összesen	26	100,0

A felsőoktatási és kutatási támogatások Vajdaságban a daytoni értekezlet (békeszerződés) után 1995 után jelentek meg. Vajdaságban csak a kilencvenes évek végétől pályázható meg a Domus ösztöndíj. A pályázók 1997-ben kezdtek nagyobb számban felfigyelni a lehetőségre.

5. ábra
Melyik évben kapott Domus támogatást először?

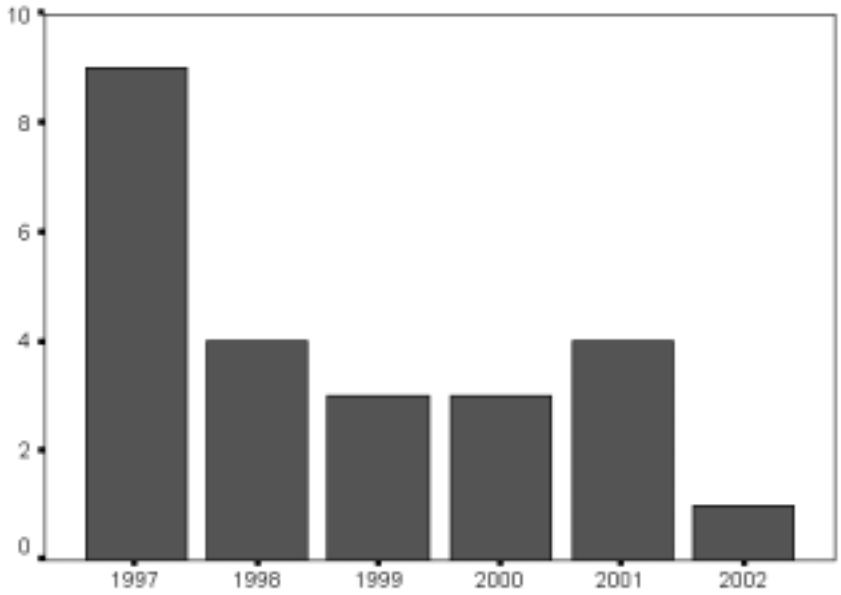

Tekintettel az érdekeltek viszonylag magas életkorára, a legtöbb támogatott senior *ösztöndíjat* kapott. Az első alkalommal kért ösztöndíjak között is az idősebb tudósok vannak többségben: 62,5%. Úgy tűnik, a juniorok körében erőteljesebb propagálásra van szükség. Távolmaradásuk egyik oka talán az, hogy munkahelyről hosszabb időre nem tudnak kimaradni. A szerb tudományos intézmények külkapcsolatainak felújításával (évtizedes elszakadás után) remélhetőleg megszűnik ez az akadály.

Az országok egymás közti intézményes kapcsolatainak hiánya tükröződik a következő kérdésre adott válaszokban is:

6. táblázat
Magánszemélyként vagy intézményhez kapcsolódva pályázott?

	Szám	%
Magánszemélyként	17	65,4
A szülőföld egyik intézménye keretében	9	34,6
Összesen	26	100,0

A vajdasági ösztöndíjasok többsége magánszemélyként pályázott: még mindig gyengék a szerbiai tudományos intézmények kapcsolatai a külfölddel. A magyarok tehát nemigen kérik munkahelyükön keresztül a külföldi tanulmányutakat.

Vajdaságban a legjobban a kutatási eszközök, laboratóriumok hiányoznak, legalábbis az ösztöndíjasok többsége (majdnem 30%) ehhez kért támogatást. Fontossági sorrendben ezt követik a szakmai kapcsolatok; ez valószínűleg azért is kiemelten fontos, mert a háború miatti gazdasági zárlat, a vízum bevezetése stb. megtette a káros hatását. Harmadik helyen a hazai szakmai fejlődés hiányát említették. Volt, aki egyéni kapcsolatteremtésre vagy hosszabb magyarországi tartózkodásra kért támogatást. Az egyéb okok között szerepelt még: a kutatott témával kapcsolatos anyag jelentős részét magyarországi intézményekben tárolják, vagy a szakterület népszerűsítése Magyarországon.

6. ábra
Mire pályázott első alkalommal?

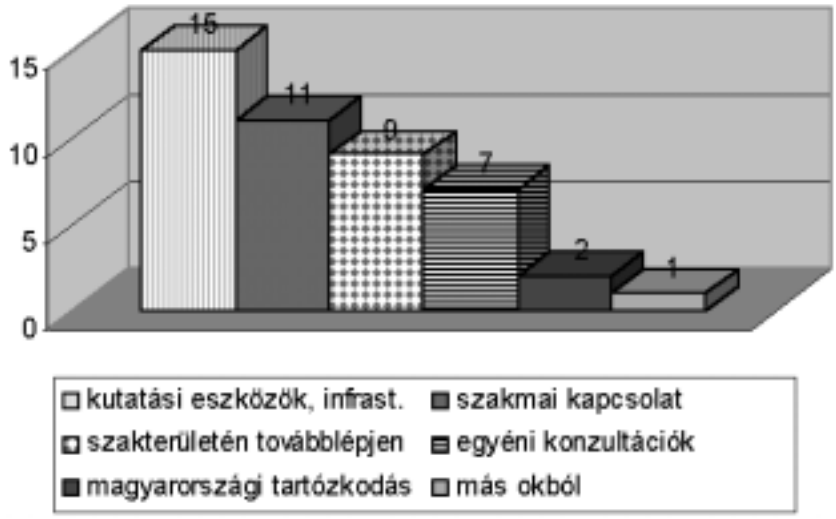

A vajdasági támogatottak esetében a személyes kapcsolatok megteremtése és az egyéni kutatási érdek dominál. Az intézményes és más csoportérdekek már a pályázás kezdetén sem tűnnek fel. Arra a kérdésre, hogy mihez kapta a támogatást, a válaszadóknak több mint a fele egyéni kutatási feladatokat, egynegyede egyéni publikációs és tájékozódási lehetőséget hozott fel.

7. táblázat
Mire kapott támogatást első alkalommal?

	Szám	%
Egyéni kutatási feladat megoldásához	**16**	**59,3**
Egyéni publikáció készítésére (anyaggyűjtés, írás)	6	22,2
Szakmai tájékozódásra	2	7,4
Intézményi munkájába való bekapcsolódáshoz	2	7,4
Egyébre	1	3,7
Összesen	27	100,0

A vajdaságiak egyéni indíttatásból kérnek ösztöndíjat, az intézményes háttér hiánya azonban nem akadály, hogy munkájukat a magyarországi fogadóintézet segítse: a legtöbb esetben (68%) teljes mértékben támogatta.

8. táblázat
A fogadóintézetek együttműködése az ösztöndíjassal (1–5)

Minősítés	Szám	%
Közepes – 3	3	11,5
Kielégítő – 4	3	11,5
Teljes mértékben – 5	**17**	**65,4**
Nem volt fogadóintézet	2	7,7
Összes válaszadó	25	96,2
Nem válaszolt	1	3,8
Összes kérdezett	26	100,0

A magyarországi tartózkodásuk során az ösztöndíjasok már első alkalommal konzultáltak a magyar kutatókkal vagy szakmai műhelyekkel. A konzultációk legtöbbször rendszeresek voltak (53%), ritkábban alkalmiak (46%).

7. ábra
Kapcsolat a magyar kutatókkal

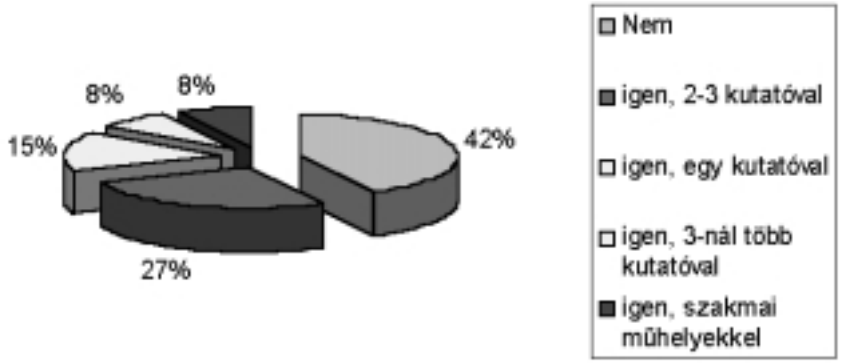

8. ábra
A konzultálás gyakorisága

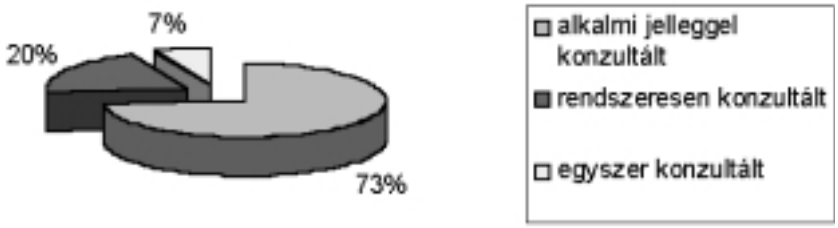

A konzultációk legfontosabb témája személyes jellegű: a támogatott saját kutatása, vagy szakmai információk szerzése. Sajnálatos, hogy az ösztöndíjasok nem kapcsolódhattak be a fogadóintézet programjába, se nem bővítették az intézményes együttműködést.

9. táblázat
A konzultáció jellege

Konzultációs témák	Szám	%
Saját kutatás	**16**	**61,5**
A kutató szakterületén elérhető információk forrásai	5	19,2
Szakmai újdonságok	3	11,5
A fogadóintézet programjai	1	3,8
Az együttműködés lehetőségeinek bővítése	1	3,8
Összesen	26	100,0

A Domus ösztöndíjasok nemigen működtek együtt más országbeli (nem magyarországi) kutatókkal; akik igen, azok is csak alkalmi jelleggel. (A téma leginkább a kutató szakterületén elérhető információforrás volt.) Ennek vagy nyelvi akadálya lehetett, vagy érdektelenség. Nehezítette a helyzetet, hogy már egy harmadik országba való utazáshoz a jugoszlávoknak vízum szükséges.

10. táblázat
Folytatott-e konzultációt más országbeli kutatókkal?

	Szám	%
Összesen	26	100,0
Nem	**11**	**42,3**
Igen, 2-3 kutatóval	7	26,9
Igen, egy kutatóval	4	15,4
Igen, 3-nál több kutatóval	2	7,7
Igen, szakmai műhelyekkel	2	7,7

A kedvezményezett legutóbbi pályázása Domus ösztöndíjra

Ha összehasonlítjuk a Domus ösztöndíjjal kapcsolatos adatokat a legelső alkalommal és a legutóbb megpályázott esetben, az alábbi következtetésekre jutunk:

– a pályázás okaira a hazai belpolitikai események is kihatnak, hiszen a legtöbb ösztöndíjas már a szerbiai demokratikus változások (2001) után pályázott;

– a pályázók folyamatosan idősebb vagy középkorú személyek, és senior ösztöndíjat kért;

– a válaszadók nagy része személyes indítékból pályázott, magánszemélyként kutat/tájékozódik, és permanensen gyengék az intézményes tudományos kapcsolatok;

– a pályázók elsősorban egyéni kutatásra, majd publikációíráshoz kértek támogatást, ezt követte a szakmai kapcsolatok felvétele és tudományos informáltság megteremtése;

– a fogadóintézet mindig megadta a pályázóknak a maximális segítséget, sőt a rendszeres vagy esetenkénti konzultációk se maradtak el;

– a konzultációk legfontosabb témája továbbra is a saját kutatási feladat, majd a szakterületen elérhető információk. Az ösztöndíjasok nemigen tudják az intézményes szakmai együttműködést előmozdítani, mert magánszemélyként és nem intézményes háttérrel jöttek;

– a megkérdezettek kisebb része nem konzultált Magyarországon tartózkodó más országbeli kutatókkal, a többség azonban alkalmi jelleggel élt a lehetőséggel.

9. ábra
Melyik évben kapott Domus támogatást legutóbb?

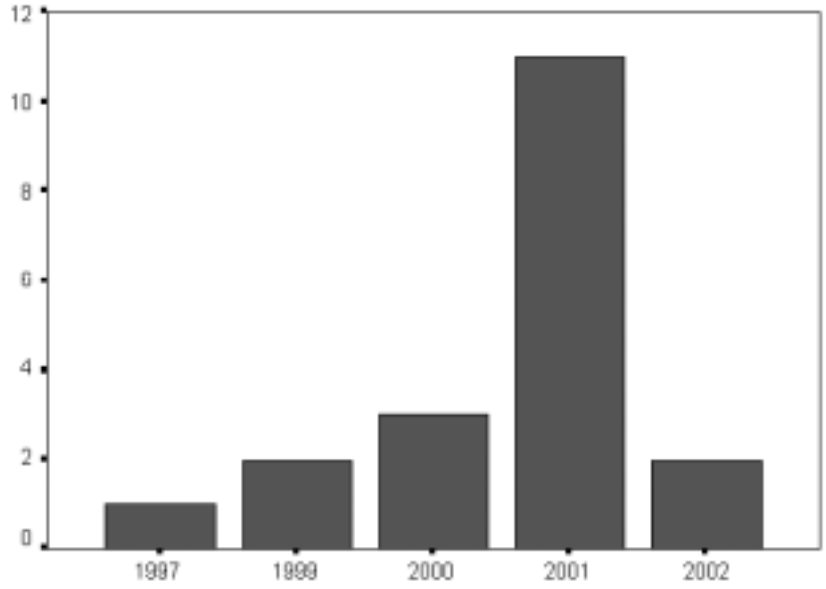

10. ábra
Milyen jellegű ösztöndíjat kapott legutóbb?

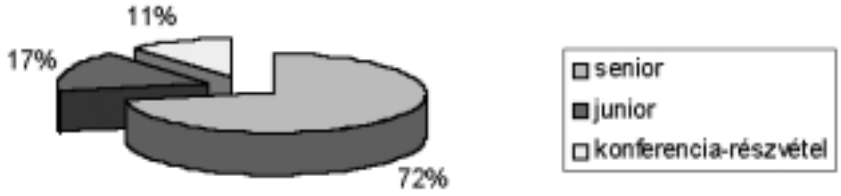

Mint látható, a legutóbbi alkalommal kapott támogatások esetében is dominál a magánszemélyként (46%), nem pedig az intézményhez kapcsolódó pályázás senior formája.

11. táblázat
Hogyan kapta az ösztöndíjat?

	Szám	%
Magánszemélyként	**12**	**46,2**
Szülőföldi intézményhez kapcsolódva	6	23,1
Összes válaszadó	18	69,2
Nem válaszolt	8	30,8
Összes kérdezett	26	100,0

Arra a kérdésre, hogy elsősorban miért pályázott a legutóbbi alkalommal, a válaszadók kifejezetten a kutatási eszközök, az infrastruktúra igénybevételét emelték ki, majd a szakmai kapcsolatokat. Meglepően sok vajdasági ösztöndíjas nem felelt erre a kérdésre. Talán nem tudta pontosan, mit is fog nyerni az ösztöndíjjal?

Tagadják, hogy anyagi okokból pályáztak volna.

12. táblázat
Az ösztöndíjkérés oka

	Szám	%
Szülőföldjén nem volt lehetősége, hogy szakterületén továbblépjen	3	5,8
Szakmai kapcsolatok kialakítása céljából	8	15,4
Egyéni konzultációs feladatok megoldása céljából/érdekében	1	1,9
Kutatási eszközök, infrastruktúra igénybevétele miatt	**14**	**26,9**
Anyagi okokból	1	1,9
Összes válaszadó	27	51,9
Nem válaszolt	**25**	**48,1**
Összes kérdezett	52	100,0

A pályázók ezúttal is főleg egyéni kutatási tervekre, tanulmányok elkészítésére kért ösztöndíjat.

11. ábra
Legutóbb mihez nyert támogatást?

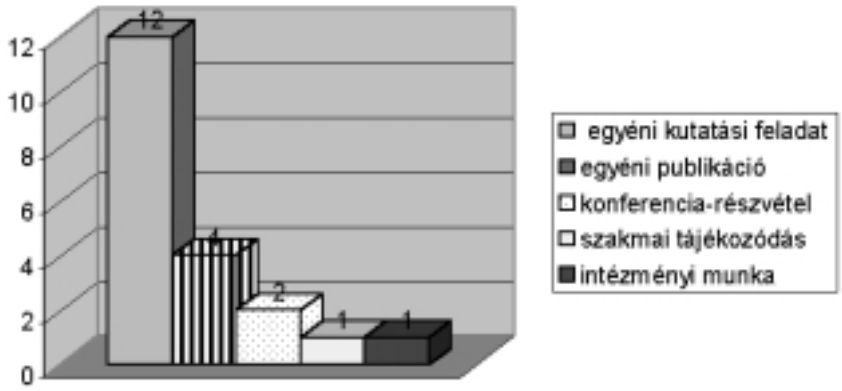

A fogadóintézetek a tudósok munkáját továbbra is teljes mértékben támogatták (a válaszok 50%-a szerint).

13. táblázat
Mennyire segítette a fogadóintézet az ön munkáját?

	Szám	%
Közepesen – 3-as megjelölés	1	3,8
Kielégítően – 4-es	2	7,7
Teljes mértékben – 5-ös	**13**	**50,0**
Nem volt fogadóintézményem	1	3,8
Összes válaszadó	17	65,4
Nem válaszolt	9	34,6
Összes kérdezett	26	100,0

A támogatottak többségének volt alkalma konzultálni több magyarországi kutatóval. Meglepő, hogy 9-en nem feleltek a kérdésre. (A *konzultáció* fogalmát nem egyformán értelmezték volna?)

14. táblázat
Legutóbbi alkalommal konzultált-e magyar kutatókkal?

	Szám	%
Igen, 1 kutatóval	1	3,8
Igen, 2-3 kutatóval	**6**	**23,1**
Igen, 3-nál több kutatóval	**6**	**23,1**
Igen, szakmai műhelyekkel	4	15,4
Összes válaszadó	17	65,4
Nem válaszolt	**9**	**34,6**
Összes kérdezett	26	100,0

A konzultációk gyakorisága szerint vezet az alkalmi jelleg, utána a rendszeres konzultálás következik.

12. ábra
Milyen gyakorisággal konzultált?

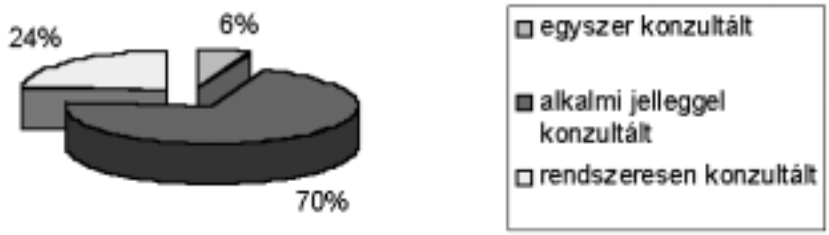

A konzultációk legfontosabb témája a legutóbbi ösztöndíj idején is a saját kutatási feladat, majd a szakterületen elérhető információk. Az ösztöndíjasok nemigen tudnak a szakmai együttműködés lehetőségéről beszélgetni, mert magánszemélyként és nem intézményes háttérrel jöttek.

15. táblázat
A konzultációk témája

	Szám	%
Saját kutatása	**6**	**23,1**
A kutató szakterületén elérhető információk	**6**	**23,1**
A fogadóintézet programjai	2	7,7
Szakmai újdonságok	1	3,8
Az együttműködés lehetőségeinek bővítése	1	3,8
Összes válaszadó	16	61,5
Nem válaszolt	10	38,5
Összes kérdezett	26	100,0

A megkérdezettek kisebb része nem ápolt szakmai kapcsolatot a Magyarországon tartózkodó más országbeli kutatókkal, a többség igen. Meglepő, hogy a kérdésre 34% nem válaszolt. Feltételezhető, hogy nem volt alkalmuk együttműködésre.

16. táblázat
Együttműködött-e más országbeli (nem magyarországi) kutatókkal?

	Szám	%
Nem	**6**	**23,1**
Igen, egy kutatóval	2	7,7
Igen, 2-3 kutatóval	5	19,2
Igen, 3-nál több kutatóval	2	7,7
Igen, szakmai műhelyekkel	2	7,7
Összes válaszadó	17	65,4
Nem válaszolt	**9**	**34,6**
Összes kérdezett	26	100,0

Azok esetében, akik mégis kapcsolatba kerültek más országok kutatatóival, az együttműködés bővítése volt a téma. A vajdasági kutatóknak hiányzik az európai országokkal és világgal való nyitott viszony. Szükségük van az információkra, a szakmai újdonságokra is.

17. táblázat
A megbeszélések témája más országok kutatóival

	Szám	%
Együttműködési lehetőségek bővítése	**4**	**15,4**
A szakterületen elérhető információforrások	3	11,5
Saját kutatás	3	11,5
Szakmai újdonságok	1	3,8
Összes válaszadó	11	42,3
Nem válaszolt	15	57,7
Összes kérdezett	26	100,0

A Domus keretében végzett tevékenységek értelmezése

A Domus Program hasznosulásával kapcsolatban az ösztöndíjasok egyéni véleménye alapján a következők állapíthatók meg:

1. Az ösztöndíjasok többsége továbblépett saját kutatásában (80%), vagy új kutatásba kezdett (46%), vagy a folyamatban lévő kutatását befejezte (34%).
2. Hozzájutottak a szakirodalomhoz (77%).
3. Tartós kapcsolatot alakítottak ki szakemberekkel (77%).
4. Sokan magyarországi kutatásokat ismertek meg (65%), de mégsem kapcsolódtak be azokba.
5. Publikációk készültek (65%).
6. Magyar művelődési eseményt látogatott (61,5%).
7. Intézménnyel épített ki kapcsolatot (50%).
8. Szakmailag tájékozódott (46%).
9. Nemzetközi konferencián volt előadó (50%) vagy hallgató (23,1%).
10. Műhelybeszélgetésen vett részt (42%).
11. Megtanulta használni az elektronikus könyvtárat (38,5%).
12. Megtanulta bemutatni a kutatási eredményét (38%).
13. Könyvbemutatón vett részt (30,8%), habár senkinek sem volt saját könyvbemutatója!

14. Országjárásra használta a támogatást (30%).

15. A konferenciákon, műhely- vagy kerekasztal-megbeszélésen, tanácskozáson vett részt előadóként (27%) vagy hallgatóként (34,6%).

16. Továbbképzési programban vett részt (26%).

17. Egyéni bemutatkozásra volt lehetősége (23%).

18. Intézményvezetést tanult (15%).

19. Egy kivétellel, sajnos, senki se kapcsolódott be teammunkába.

A három legfontosabb, ami a vajdasági ösztöndíjasok hasznára vált, fontossági sorrendben a következő:

1. továbblépett a saját kutatásában,

2. szakirodalmat gyűjtött,

3. szakmai kapcsolatokat épített ki.

Hiányolható, hogy nem kapcsolódtak be team-, vagy intézményes munkába, kevés lehetőségük volt egyéni bemutatkozásra, és több könyvbemutatón, konferencián kellett volna aktívan részt venniük.

Következtetések

A vajdasági Domus ösztöndíjasok többsége egyéni kutatás, szakmai továbbképzés, tapasztalatszerzés céljából utazott Magyarországra. Elégedettek a fogadóintézmény segítőkészségével, mégse születtek tartós szakmai együttműködési kapcsolatok, mert hiányzik az intézményes háttér. A Domus ösztöndíjnak a vajdaságiak számára nagy volt a jelentősége: az utóbbi tíz évben a háborús viszonyok közepette is segítette fenntartani a tájékozódást a tudományos újdonságok felől. Az ösztöndíj rendeltetése, sajnos, korlátozottan lett kihasználva.

A vizsgálat eredményeiből kitűnik, hogy a Domus ösztöndíjazás jelenlegi formájában egyéni szempontból csak részben hasznosul, s társadalmi és intézményi együttműködési szempontból (sem Magyarország, sem pedig Vajdaság számára) sem hasznosul megfelelően. A vajdasági kutatók jelentős részénél az egyéni boldogulás, a kutatási lehetőség és tájékozódás a biztató. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy Magyarországnak és a magyar

kutatóműhelyeknek szükségük van a határon túlról érkező tudósok színvonalas, motivált munkájára, akkor nemcsak az ösztöndíjasoknak nyújtott támogatás egyéni hasznosultságát kell elérni, hanem az intézményes együttműködést, a közös publikálást, s a közös kutatócsoportokban a folyamatos munkát kell serkenteni. A Domus ösztöndíjazás jelenlegi gyakorlatát a fenti eredmények ismeretében újra kell gondolni. (Ezen nem korlátozásokat értünk, hanem az intézmények közötti szervezett csoportmunkát.)

Összegezés

A Domus Program kedvezményezettjeinek vizsgálata azért fontos, mert viszonylag kis létszámú, de konkrét támogatást konkrét célokra igénybevevő csoport. A megkérdezettek közt több olyan személy is volt, aki a Magyar Tudományos Akadémia Vajdaságban élő köztestületi tagjaként vett részt a Domus Programban. Az elemzéskor egyelőre csak a kérdőívben megfogalmazott kérdésekre adott válaszokat vettük figyelembe, de fontosnak tartjuk a budapesti Domus Irodában található pályázati tervek és megvalósulási beszámolók vizsgálatát is.

A Domus Program vajdasági kedvezményezettjei között végzett kérdőívezésből megtudhatjuk:

- A támogatás segítségével konkrét eredmény született, amely egyirányúnak tekinthető: az egyéni kutatás, szakmai kapcsolatteremtés, információk, tanulmány, szakmai rendezvényen való részvétel hasznos az ösztöndíjas számára, de nem látjuk a kutató bemutatkozását és kutatásainak hasznosulását Magyarországon.
- A támogatott tevékenység egyéni feladat megoldására, szakmai tájékozódásra irányult. E tevékenység nem irányult intézményi vagy team-munkába való bekapcsolódás, közös publikációk irányába.
- A támogatottak zöme már tudományos titulussal rendelkezett, és korábban kiépített tudóskapcsolataira építette jövetelét Magyarországra.
- A támogatás jelentősen segítette a pályázók egyéni szakmai fejlődését, karrierjét, előrejutását a szakmai téren. A vajdasági

ösztöndíjasok főleg seniorok, gyenge a fiatal tudósutánpótlás, annak ellenére, hogy a junior szakemberek elvándorlása jelentős.

• A Domus Programban a vajdaságiak nagy számban csak az 1999. évi bombázás után vettek részt. Korábban az intézményükből való tartós (több hónapos) távozás külföldre gondot okozott, mert az az ország zárlat alatt volt 1992 óta.

A Domus Program továbbfejlesztési lehetőségét a következőkben látjuk:

A támogatások, ösztöndíjak csak részben voltak kihasználva. Az ösztöndíjazás jelenlegi formájában egyéni szempontból részben, de társadalmi és intézményi együttműködési szempontból sem Magyarország, sem pedig Vajdaság számára nem hasznosul megfelelően. A vajdasági származású kutatók jelentős részénél az egyéni boldogulás, a kutatási lehetőség és szakmai tájékozódás a biztató. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy Magyarországnak és a magyar kutatóműhelyeknek esetenként szükségük van a határon túlról érkező tudósok színvonalas, motivált munkájára, akkor el kell érni azt is, hogy ne csak az ösztöndíjasok számára hasznosuljon a támogatás, hanem az intézményes, publikálható, közös kutatócsoportokban folyó folyamatos munkát kell elősegíteni. Az anyaországi ösztöndíjazás jelenlegi gyakorlata, a fentiek ismeretében, újragondolandó. (Ezen azonban nem a korlátozásokat értjük, hanem intézmények egymás közti, szervezett csoportmunkáját.)

Az ösztöndíjasok elégedettek a fogadóintézmény segítőkészségével, mégse születtek tartós szakmabeli együttműködési kapcsolatok, mert hiányzik az intézményes háttér. A Domus ösztöndíjnak a vajdaságiak számára nagy volt a jelentősége, mert általa a háborús viszonyok közepette is fenntartható volt a tudományos tájékozódás. Az ösztöndíj kihasználása nem mindenben volt rendeltetésszerű: a vajdasági senior ösztöndíjasok nem tudták saját kutatási eredményeiket, könyveiket bemutatni Magyarországon, de gyakran Vajdaságban sem, mert a munkahelyük nem egyetem.

A támogatások sajtóvisszhangja

MIHÁLYI KATALIN

A sajtóelemzés tapasztalatai[1]

A magyarországi tudásexport és K+F támogatások fogadtatásának megismerését – többségi és kisebbségi társadalom részéről – a sajtóban megjelent közlemények vizsgálatával véltük megvalósíthatónak. Ennek megfelelően régiónként meghatároztuk a vizsgálatba bevont sajtótermékeket (1. táblázat). A táblázatban nem magyar nyelvű lappal csak a vajdasági régió esetében találkozunk. Ez nem jelenti azt, hogy a másik három régióban ne történt volna kísérlet a nem magyar nyelvű sajtó álláspontjának megismerésére, de mivel a vizsgált lapok feldolgozott publikációiban még csak áttételes utalást sem találtunk; ennek hiányát kíséreljük majd meg értelmezni.

A támogatások fogadtatása a kisebbségi társadalom sajtójában, a Kárpát-medencében

A *kisebbségi, magyar nyelvű sajtótermékből* kigyűjtött és feldolgozott közlemények száma alapján egyértelműen megállapítható, hogy nem foglalkoztak megfelelő gyakorisággal a magyar-

[1] A Kárpát-medence sajtótermékeinek elemzését kutatócsoport készítette, melyet Tóth Pál Péter vezetett, és a zárójelentést (melyből a fenti részletet vettük) is ő írta. A zárójelentés címe: *A magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások fogadtatása a határokon túli magyar kisebbségi és a megfelelő többségi társadalomban és visszhangja a magyarországi társadalomban.* A vajdasági rész Mihályi Katalin kutatása és szövege.

országi felsőoktatási és K+F támogatásokkal. Romániában 134, Szlovákiában 164, Szerbiában 361, Ukrajnában pedig 27 közleményt találtak összesen. A helyzet még rosszabb, ha azt is figyelembe vesszük, hogy egy-egy régió esetében ezek a közlemények hány év alatt jelentek meg. Jellemző erre a szlovákiai példa. E régióban hat sajtóterméket vizsgáltak, s a vizsgálat sajtótermékenként 12-12 évet ölelt fel. Az eredmény 164 olyan közlemény, amely valamilyen formában a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal is foglalkozott. Tekintetbe véve az évenként megjelent példányszámokat is, azonnal érzékelhető, hogy a témakörrel kapcsolatos híradások gyakorisága nincs arányban a támogatások jelentőségével.

1. táblázat
A vizsgált lapok országonkénti jegyzéke

Ország, lap	Év	A cikkek száma
Románia		***134***
Magyar Szó	1993	14
Hargita Népe	1993	12
Magyar Szó	1999	39
Hargita Népe	1999	44
Krónika	2000	25
Szerbia		***361***
Magyar Szó	1991–2001	288
Hét Nap	1991/92; 1995/96; 2000/01	50
Családi Kör	2000/2001	14
Subotičke novine	1996; 2001	5
Danas	2001	2
Blic	2001	1
Glas javnosti	2001	1
Szlovákia		***164***
Hét	1990–2002	nincs adat
Nap	1990–2002	154
Szabad Újság	1990–2002	
Új Nő	1990–2002	nincs adat

Ország, lap	Év	A cikkek száma
Új Szó	1990–2002	nincs adat
Vasárnap	1990–2002	
Ukrajna		***27***
Kárpáti Igaz Szó		nincs adat
Kárpátaljai Szemle		nincs adat

A rendszertelen tájékoztatás önmagában még nem jelenthetne gondot, ha a közlemények alacsony számát az írások tartalma ellensúlyozni tudná. Sajnos, a ritka megjelenéssel nem jár együtt a témakör alapos, elemző bemutatása. Sőt a kigyűjtött közlemények alapján azt mondhatjuk, hogy az *elemzés* mint műfaj csak elvétve fordul elő. A magyar nyelvű sajtóban általában a rövid hírek, tájékoztatások, pályázati információk, új programok, támogatási hírek és a képzési programokkal kapcsolatos információk vannak túlsúlyban. Ezek a közlemények természetesen fontos információkat jelentenek azok számára, akik tisztában vannak a támogatási rendszerrel, ismerik célját, s azt a mechanizmust, amelynek segítségével a támogatáshoz hozzá lehet jutni. Mivel azonban a támogatások rendszere, a hozzájutás mechanizmusa széles körben nem ismert, ezek a közlemények nem hatékonyak kellőképpen.

A magyar nyelvű sajtóban megjelent támogatásokkal kapcsolatos rövid híreket, pályázati és képzési programokkal kapcsolatos információkat gyakran a magyarországi intézmények vezetőivel készített interjúk egészítik ki. Ezek igen hasznosak, de csak részben szólnak, szólhatnak a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokról. Ennek ellenére fontos szerepet töltenek be a támogatások logikájának megértetésében, a határokon átnyúló tudományos együttműködés, a magyarországi támogatás szándékának és jelentőségének megértetésében.

A megjelent írások egy része semlegesen, más része pedig egyértelműen pozitívan viszonyul az anyaországi támogatásokhoz, a különböző konkrét programokhoz. A semleges viszony teljesen érthető, hiszen a közölt anyagok csak pályázati hírek, információk.

Negatív sajtóvisszhang még 1990-ben a magyarországi felsőoktatási továbbtanulás, illetve állami ösztöndíjak kapcsán jelent meg Felvidéken. Ebben az írásban a döntéshozatal szempontjából világos kritériumrendszert, a válogatás átláthatóságát, a mindenki számára hozzáférhető információkat kérték számon. A kritika, de egyben a döntéshozók szándéka is jogos volt: a magyarországi támogatások volumenének nyilvánosságra hozatalával nem kívántak a nemzeti-nacionalista erők kereszttüzébe kerülni, illetve nem kívánták, hogy a megítélt összegekkel a szlovák állam esetleg csökkentse a magyaroknak szánt, egyébként is csekély támogatást. E közlemény kapcsán említést kell tenni arról, hogy a szocialista évtizedek állami ösztöndíjrendszere – a rendszerváltoztatást megelőző néhány év kivételével, amikor a pályázati lehetőségek közlemény formában már megjelentek – általában mindenféle nyilvánosságot nélkülözött. Éppen ezért, még ha célszerűtlennek, végiggondolatlannak és a korábbi logika folytatásának tűnik is, természetesnek kell tartani, vagy meg kell érteni, hogy a „beavatkozás" vádjától való félelem miatt bizonyos titkolózás övezte a támogatásokat. Valójában ez nem titkolózás volt, hanem a támogatásokkal kapcsolatos információk szűk, a feltételezett érintettek körében történő terjesztéséről volt szó, amely viszont joggal keltette fel a sajtó kritikáját. Érthető módon szintén negatív visszhang követte azt a 2001. évben meghozott döntést, amelynek értelmében – az újonnan létrehozott regionális albizottság javára – a sajtótámogatásokat radikálisan csökkentették.

A támogatási gyakorlathoz kapcsolódó írások természetszerűen valamilyen formában az ún. *magyar–magyar* viszony kérdésköréhez is kapcsolódnak. E mögött kimondva vagy kimondatlanul az a valós probléma húzódik meg, hogy a magyarországi kormányváltások hatására, az egységes és kormányváltásoktól független támogatáspolitika hiányában, ha nem is radikálisan, de a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokban is elmozdulások következnek be. Ez teremti meg annak az alapját, hogy a magyarországi támogatások ügye pártpolitikai csatározások kereszttüzébe kerülhet. Ez történt Felvidéken, ahol a kipattant botrányokból a Független Magyar Kezdeményezés, illetve az Együttélés Politikai Mozgalom próbált minél nagyobb politikai tőkét kovácsolni.

A sajtóban megjelent írások alapján jellegét tekintve a többi régióhoz hasonló, de mégis sajátosan eltérő helyzet jellemzi az erdélyi régiót. A magyarországi támogatáspolitika megítélésében a cikkek terjedelmét, hangnemét, a minősítéseket nem annyira a konkrét események, hanem sokkal inkább a magyarországi támogatáspolitikáról kialakított standard-vélemények határozzák meg. Pl.: a romániai magyar média képviselői a magyarországi támogatások eseményeiről döntően már egy korábban kialakult hallgatólagos modell szerint írnak. Ezt viszont annak a következményének tartjuk, hogy a különböző nézetek megfogalmazását felvállaló szervezetek intézményhálózata itt a legfejlettebb. Ennek következtében közleménnyel (ez esetben a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal) kapcsolatban nem a támogatást nyújtó, hanem a közlő értékrendszere a meghatározó.

Kárpátalján a hivatalos állami magyar nyelvű sajtó nem szentelt kellő figyelmet a magyarországi támogatásoknak. Ezt egyértelműen nem a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatásokkal kapcsolatos híradások hiánya, hanem e támogatásokból felépült és ma is szponzorált magyar nyelvű főiskola tevékenységének figyelmen kívül hagyása tükrözi. A régió sajtójának ez a „politikája" azért meglepő, mert a kárpátaljai magyarok közössége nagy jelentőséget tulajdonít a főiskola megalapításának és működésének.

A magyarországi támogatások fogadtatása a többségi társadalom sajtójában

A többségi társadalom sajtóját vizsgálva megállapítható, hogy a szomszédos országok *többségi társadalmát* a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatási rendszer nem foglalkoztatja. Az okok feltárására külön kutatást kellene szervezni, ennek hiányában azonban csak feltételezéseinket fogalmazhatjuk meg. A legkézenfekvőbb oknak az tűnik, hogy a támogatásokkal kapcsolatos információk, mivel magyar nyelven jelennek meg, nem érhetők el számukra, illetve az esetleg hozzáférhető információkat – mivel nem rájuk vonatkoznak – figyelmen kívül hagyják, így érdemleges, elemző, értékelhető írás nem jelent meg.

A szlovák közvéleményt a magyarországi támogatási rendszer feltételezhetően többek között azért sem foglalkoztatja különösebben, mert számos külföldi adományosztó intézmény – 1999-ben például 44 – működik Szlovákiában, és ezek a magyarországihoz képest a szlovákiai civil szervezeteknek többszörös támogatást biztosítottak. És mivel a magyarok ezekkel a lehetőségekkel nem megfelelően éltek – például csak néhány szlovákiai magyar szervezet pályázott ezeknél az alapítványoknál –, nem jelentenek konkurenciát, s nem váltanak ki féltékenységből ellenérzést a magyar támogatásokkal kapcsolatban.

A szlovák sajtóban az ún. státustörvény kapcsán a többgyermekes magyar szülőknek kilátásba helyezett anyagi támogatást kifogásolva jelentek meg először kritizáló írások a magyarországi támogatásokkal kapcsolatban. Hozzá kell azonban tennünk, hogy az egyéb támogatásokat, tehát a felsőoktatási és K+F magyar támogatásokat ezek az írások sem kérdőjelezték meg.

Az ukrán sajtó feltételezésünk szerint többek között azért foglalkozott ritkán a kárpátaljai magyarok felsőoktatásának problémáival, mert a magyarok országos számaránya nem jelentős. Amikor pedig mégis foglalkozott, érdeklődését akkor sem a magyarországi felsőoktatási támogatások váltották ki, hanem például a magyarországi államférfiak hivatalos látogatásához, az ukrán–magyar kisebbségi vegyes bizottság üléséhez, vagy magas tisztséget betöltő személyek tárgyalásaihoz kötődtek. A szerb újságok is, az ukránokhoz hasonlóan, a vezetők látogatásához kapcsolva csak mellékesen említették meg a támogatásokat.

A romániai tapasztalatokat úgy összegezhetjük, hogy a többségi elit számára a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások azért nem fontosak, mert úgy gondolják, hogy ezek a pályázatok még abban az esetben sem rájuk vonatkoznak, ha például egy konferencián való részvétel támogatásával jogszerűen élhetnének. A többségi elit úgy érzékeli, hogy ez „nem az ő területe”, ez egy magyar–magyar *játék.* Ebben szerepet játszik az is, hogy a többségi elit a saját egyetemi, főiskolai, illetve K+F kutatásaihoz országos forrásokat használ. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a magyar kisebbséget a magyar állami források, a többséget pedig a saját állam forrásai támogatják. Tehát nem azonos források

megszerzéséért folyik a verseny, hiszen ezen a téren párhuzamosság van. Ez egyben azt is jelenti, hogy a magyarországi felsőoktatási és K+F támogatások hasznosulása előtt nemcsak Romániában, hanem a többi szomszédos ország esetében sincs komolyabb akadály, mert ezen a téren lényegében még nincs verseny.

A konfliktus nélküli állapothoz feltételezhetően az is hozzájárul, hogy a felvidéki tapasztalat szerint a kisebbségi magyar intézmények az egyéb (pl. a társadalom által meghirdetett támogatások, a Nyitott Társadalomért Alapítvány, a Polgári Kezdeményezések Alapítvány, amerikai, EU-s) források megszerzésének lehetőségével – amelyek nagyságrendileg többszörösen meghaladják a magyarországi támogatásokat – csak kis mértékben éltek, így objektíve a többséghez tartozók pályázati lehetőségeit javították.

A fentieket ki kell egészíteni azzal, hogy mindez csak a tudományos élet szereplőire vonatkozik, hiszen a politikai elit szélsőséges szereplői, akik bármilyen magyar–magyar kapcsolatban beavatkozást, az országuk integritásának megsértését látják, kivételt jelentenek. Ezek a vélemények azonban a felsőoktatási és a K+F támogatások többségi recepciója szemszögéből semmilyen releváns információt nem tartalmaznak.

A többségi társadalom recepciójának kutatására nem eredményezett további feldolgozást megalapozó anyagot. A többségi recepció gyakorlatilag teljes hiánya (legalábbis a társadalmi nyilvánosságban jelentkező) azonban a magyar támogatáspolitikai gyakorlat számára nagyon fontos jelzés kell, hogy legyen.

A vajdasági írott sajtóról

A vajdasági támogatások sajtóvisszhangját elemezve vizsgálódásunk tárgya elsősorban a vajdasági magyarság napilapja és két hetilapja; elenyésző számú olyan rövidebb információt találtunk, amelyeket a szerb nyelvű lapok közöltek. E lapok kiválasztásánál elsősorban az játszott szerepet, hogy Vajdaságban mekkora az olvasottságuk. Igyekeztünk olyan lapokat elemezni, amelyeket a legszélesebb körben olvasnak az olvasók iskolai végzettségüktől függetlenül, illetve olyat is, amely inkább az értelmiségieknek szól, nyíltabban felvállalta a Milošević-rezsim bírálatát; az áttekintett lapok között volt egy helyi jellegű lap is.

Az írott sajtó néhány jellemzője (rövid ismertető)

Szerbia területén (Kosovo tartomány nélkül) a Szerbiai Statisztikai Hivatal adatai szerint[2] a következő nyelven jelentek meg lapok a nemzetiségi kisebbségek számára, egynyelvű vagy kétnyelvű változatban:

2. táblázat
A nemzetiségi lapok száma az alábbi nyelveken, melyeken lapok jelennek meg Vajdaságban

Év	Összesen	Albán	Bolgár	Cseh, szlovák	Magyar	Román, ruszin
1998	42	-	2	7	20	13
1999	43	1	2	7	20	13
2000	44	-	2	7	23	12

A nehéz gazdasági és politikai helyzet miatt a kisebbségi lapok száma a tárgyalt időszakban nem volt nagy. A legtöbb lapja a magyar kisebbségnek volt (a fenti forrás szerint összesen 20): gyermek-, ifjúsági, napilap és hetilapok, havonként megjelenő réteglapok stb.

3. táblázat
A kisebbségi lapok példányszáma (ezer)

Év	Összesen	Albán	Bolgár	Cseh, szlovák	Magyar	Román, ruszin
1998	7 565		106	420	6 751	288
1999	6 295		126	371	5 541	257
2000	6 278		10	388	**15 540**	250

A magyar lapok példányszáma a kilencvenes évek alatt folyamatosan csökkent, 2000-ben hirtelen háromszorosára nőtt. Ebben az évben a 23 magyar lapot összesen 15 540 000 példány-

[2] Az adatokat a Hivatal honlapjáról (www.statserb.sr.gov.yu) vettük át, s a számok valószínűleg felölelik a kifejezetten helyi jellegű sajtótermékeket és réteglapokat is.

ban nyomták ki. Hipotézisünk szerint ebben nemcsak a megújult lapszerkesztési politikának, hanem az anyaországi támogatásnak is nagy szerepe volt.

4. táblázat
Az elemzett lapok

Lap	Megjelenés helye	Lapalapító, laptulajdonos	Megjelen. gyakorisága	Lapterjesztés
Magyar Szó	Újvidék	Tartományi Képviselőház	Napilap	Regionális, Vajdaság
Hét Nap	Szabadka	Tartományi Képviselőház	Hetilap	Regionális, Vajdaság
Családi Kör	Újvidék	Független magánlap, Forum-Dolgozók Kft.	Hetilap	Regionális, Vajdaság
Subotičke novine	Szabadka	Szabadka község	Hetilap	Helyi, Szabadka
Blic	Belgrád	Blic press vállalat	Napilap	Országos, Szerbia
Danas	Belgrád	DAN GRAF vállalat	Napilap	Országos, Szerbia
Glas javnosti	Belgrád	NIP Glas	Napilap	Országos, Szerbia

Tartalmi beszámoló az anyaországi oktatási támogatások sajtóvisszhangjáról

A megjelent írások műfajuk szerint a következő csoportokba sorolhatók:

– pályázati felhívások
– cikkek (hírek, információk, vitacikkek)
– egyéb, a témához kapcsolódó írások
– interjúk
– tanulmányok, hosszabb elemzések.

A publikációkat tartalmuk, nyelvük, a lapban való megjelenési helyük, valamint mondanivalójuk alapján is csoportosítottuk. Elemzésünk magába foglalja az 1991–2001-ig terjedő évek

anyagát. A vajdasági sajtóból mintegy 361 címszót válogattunk ki, fénymásoltunk, elemeztünk publikációként és archiváltunk.[3]

A *Magyar Szó* napilapból a témára vonatkozó írásokat az 1991 januárjától 2001. december végéig terjedő időszakra vonatkozóan dolgoztuk fel. A *Hét Nap* és a *Családi Kör* hetilapot az 1991/92-es, az 1995/96-os és a 2000/2001-es periódusban vizsgáltuk. A szerb nyelvű újságok közül a *Subotičke novine* szabadkai hetilapot, a *Blic,* a *Danas* és a *Glas javnosti* – ez utóbbi a kilencvenes évek közepén indult – nem Milošević-párti napilapokat is áttekintettük.

A *Magyar Szó* napilapban a témában s a jelzett időszakban mintegy 287 írást találtunk, ezek műfaja pályázati felhívás, információ, interjú, jegyzet, olvasói levél. Az írásokból leszűrhető, hogy a lap munkatársai a kilencvenes évek elején inkább csak a pályázati felhívás, az információ szintjén foglalkoztak a témával (ez a háborús évek, a nyomor kezdete). Az évtized végén viszont már élénk vita dúlt arról, hogyan hat az értelmiségi réteg utánpótlására a magyarországi felsőoktatási intézményeken való tanulás, mit jelent a vajdasági magyar közösség számára a friss diplomások nagy százalékának elvesztése, milyen következményekkel jár a Magyar Oktatási Minisztériumnak a Magyarországon érettségizett vajdaságiakkal szembeni megszorító intézkedése (az 1999/2000-es tanévben hozták), valamint arról, milyen nehézségekkel találják magukat szemben a szülőföldjükre hazatértek, ha érvényesülni akarnak. Megfigyelhető, hogy a politikai válság elmélyülése, a kiterjedő háború alatt a katonai behívók fenyegető réme hogyan hat a magyarországi továbbtanulás iránti érdeklődés megsokszorozódására.

A Magyar Szóból a témához szorosan nem kapcsolódó, de ennek sokrétűbb, mélyebb vizsgálatához mégis hasznosnak ítélt információkat is megvizsgáltuk: a magyar nyelvű könyvek megjelentetésére kiírt pályázatokat, az évek óta hiányzó, magyar középiskolai tankönyveket pótló, ismeretterjesztő füzetekkel kapcsolatos írásokat stb. Az írások azt tükrözik, hogy az évek folyamán egyre gazdagabb, sokszínűbb, szélesebb körű lett a vajdasági

[3] A belső használatra (helyzetfelméréshez) készült anyag több mint ötszáz oldal.

magyarság anyaországi támogatása, ugyanakkor képet kaptunk értelmiségünknek a megmaradásért vívott küzdelméről is.

A vajdasági hetilapok közül a két legismertebb a *Hét Nap* és a *Családi Kör*. Ezekben mintegy 63 (50+13) cikk, pályázat, tájékoztatás jelent meg a vizsgált témáról.

A szerb sajtó szinte egyáltalán nem vett tudomást az ösztöndíjazás, támogatás tényéről – ez is bizonyítja a magyar kisebbség sorsa iránti közömbösséget. (Ugyanakkor például a szerbiai norvég nagykövetség által odaítélt ösztöndíjról sokat cikkeztek, közölték a támogatásban részesült szerb és magyar fiatalok nevét is.) A témával foglalkozott a szabadkai *Subotičke novine*, és szerényen, szinte csak az említés szintjén néhány belgrádi lap is: a *Danas*, a *Blic* és a *Glas javnosti*.

Vajdasági magyar sajtóreagálás

1. Pályázati felhívások, értesítők

A pályázati felhívások igen gyakoriak voltak a magyar nyelvű sajtóban.

A *Magyar Szó* napilapban a következőkkel foglalkozott (1991 és 2001 között):

– ösztöndíj-támogatás diákoknak (anyaországi, majd 2000-től az itthoni továbbtanulási támogatás, valamint posztgraduális képzés, kutatói ösztöndíjak, diplomahonosítás): 40 cikkben felhívás;

– tanároknak anyaországi, erdélyi, felvidéki szakmai továbbképzés: 12 cikk és 1 pályázat (szakiskolai, főiskolai, egyetemi tanárok számára hirdettek meg anyagi támogatást);

– Illyés Közalapítvány pályázata: 10 alkalommal;

– könyvkiadás támogatása: 8 cikk;

– művelődési tevékenység támogatása: 6 publikáció;

A *Családi Kör* hetilapban (1991/92, 1995/96 és 2000/01):

– ösztöndíj: 9, ebből 1 tudományos kutatásra;

A *Hét Napban* (1993–2000 között Szabad Hét Nap):

– tanulmányi ösztöndíj: 31 cikk, ebből 3 a diplomahonosításra vonatkozik;

– Illyés Közalapítvány: 1 cikk;

– könyvkiadás támogatása: 1 publikáció;

– ifjúsági programok támogatása: 3 publikáció.

A *pályázati felhívások elhelyezése a lapokban* a szerkesztői belátástól és a pályázatnak a magyar közösség életében betöltött jelentőségétől függött. A lapok több alkalommal is kiemelt helyen foglalkoztak a magyarországi támogatások pályázati anyagával, és kulcsemberekkel készítettek interjúkat.

A *Magyar Szó* a vizsgált időszakban többnyire a művelődési rovatában s az esetek döntő többségében a legnagyobb példányszámú csütörtöki és vasárnapi számában, leginkább kiemelten (keretben) adott helyet a témának. (2000-től kezdve a pályázati szövegek terebélyesebbek lettek, s a vasárnapi szám belpolitikai rovatában egész, illetve háromnegyed újságoldalon közölték.) Az Illyés Közalapítvány pályázata általában a vasárnapi szám belpolitikai rovatában jelent meg, ugyancsak keretben kiemelten. A második közlés egy kisebb példányszámú, hétköznapi szám művelődési oldalán kapott helyet. Az ifjúsági szervezeteknek szóló pályázatok is a nagy példányszámú csütörtöki lapokba kerültek. Előfordult, hogy az egyetemi tanároknak vagy értelmiségieknek szánt pályázatok – pl. kutatásra – a kisebb példányszámú lapban jelentek meg. (Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy az értelmiségi léthez hozzátartozik a napilap állandó figyelemmel kísérése.)

A *Családi Kör* a magyarországi támogatással kapcsolatos információkat a belpolitikai rovat valamely teljes oldalán, illetve az oldal egy részén közölte, ez utóbbi esetben általában keretben. A pályázatok – egy eset kivételével – csak egy alkalommal jelentek meg.

A *Hét Napban* kezdetben a *Körkép* rovatba kerültek a pályázatok, utóbb a *Pályaközelben* rovatban kaptak helyet szinte kivétel nélkül két közléssel – másodszor *Emlékeztető* címmel.

A legtöbb pályázat a tavaszi, kora nyári időszakban (február–május, ritkábban június) jelent meg. Az Apáczai Alapítvány szülőföldi ösztöndíjazásra vonatkozó felhívását az augusztus–októberi időszakban közölték. A közlés ideje mindig attól függött, hogy a támogató, illetve vajdasági képviselője mikor juttatta el a pályázati felhívást és a vele kapcsolatos utasításokat a szerkesztőségeknek.

2. Cikkek (hírek, információk, vitacikkek)

A *Magyar Szó* gyakran közölt híreket és kimerítő információkat az anyaországi támogatásokról. A leggyakoribb *témák:*

– ösztöndíj, s az ezzel kapcsolatban felmerült itthoni vagy anyaországi vita: 74 alkalommal informált és vitatkozott a témában;

– könyvkiadás támogatása: 17 alkalommal foglalkozott vele;

– Illyés Közalapítvány: 13 cikkben írtak a Magyar Szóban;

– művelődési téma: 4 publikáció foglalkozott;

– vállalkozástámogatás: 2 alkalommal írtak róla.

A *Hét Napban* megjelent hírek témái:

– ösztöndíj a *menni vagy maradni* témakörben: 12 írás. Ezek egy része olvasói hozzászólás.

A *Családi Kör* információinak témái:

– ösztöndíj és a Magyarországon érettségizett vajdasági fiatalokat hátrányosan érintő intézkedések: 4 cikk, közöttük egy érintett szülő írása is.

A tájékoztatók megjelenésének helye a napilapban:

A *Magyar Szó* a legtöbb cikket a művelődési rovatban közölte, illetve egy jelentős részük a szabadkai oldalon jelent meg, mivel az ösztöndíjkérdések intézésével megbízott módszertani központ is szabadkai székhelyű. A cikkek egy része olvasói levél. Ebbe a kategóriába, azaz tájékoztató jellegű írások közé soroltuk be például a magyarországi minisztériumi főosztályvezetői közleményt, illetve a vajdasági magyar pártok reagálását is. A vállalkozói támogatással kapcsolatos írások a belpolitikai rovatban láttak napvilágot. A legtöbb publikációban az anyaországi támogatás itteni elosztásában közvetítő szerepet játszó vajdasági megbízottak adtak tájékoztatót.

Bírálatok is megjelentek a sajtóban, leginkább akkor, amikor a támogatottak körét, illetve ennek egy részét kedvezőtlenül érintő intézkedések születtek – itt már a diákokról van szó.

3. Egyéb, a vizsgált témához szorosan hozzátartozó írások

A *Magyar Szó* 46, a témához kapcsolódó egyéb cikket közölt. E kategóriába soroltuk a vajdasági magyarság önálló iskolapolitikai kezdeményezéseit, a középiskolai és egyetemi oktatás önerőből talpra állásra való törekvéseket, továbbá a részben ma-

gyarországi támogatással működő diáksegélyező egyesületek létproblémáit, a tudományos szervezetek együttműködését, a magyarországi diplomák itthoni honosításának bürokratikus vetületét s vitákat, amely során a támogatás módjában egyet nem értők felszínre hozták a vajdasági magyarság belső ellentéteit. A *Hét Napban* 18 publikáció sorolható ide.

A *Családi Körben* a vonatkozó cikkek száma 3.

4. Interjúk

A *Magyar Szó* 41 hosszabb-rövidebb interjút közölt, mégpedig a művelődési rovatban. Kivételek a vállalkozókra vonatkozó és az egészségügyi tárgyú alapítvánnyal kapcsolatos interjúk, melyek a vasárnapi szám belpolitikai rovatába kerültek. Egyetlen kivétellel (s ez egy Magyarországon tanuló vajdasági egyetemi hallgató) a lap belső munkatársai készítették az interjúkat.

A legtöbb informatív jellegű publikáció a támogatottak szempontjából vizsgálja a problémát, s róluk szól. Két-három esetben találkoztunk a támogató néhány mondatos bemutatásával (Apáczai Alapítvány, illetve Kodolányi János Magyar Nyelvi Intézet). Az interjúk egyharmada helyzetelemzést tartalmaz, de vannak olyanok is, amelyek a támogatással kapcsolatban felmerült problémákat járják körül.

A *Hét Nap* 8 hosszabb-rövidebb interjút közölt, és mindegyiket a lap belső munkatársa készítette. Az írások a támogatással kapcsolatos tudnivalókkal foglalkoznak, néhány tartalmaz helyzetelemzést is.

5. Tanulmányok, hosszabb elemzések

A *Magyar Szóban* a témáról 8 tanulmány jelent meg az utóbbi tíz évben. Tudományos igénnyel készült tanulmány tulajdonképpen nincs. A legtöbb írás a művelődési rovatban látott napvilágot, egy pedig a *Kilátó* mellékletben. Döntő többségében azokat az elemzéseket válogatta a szerkesztő, amelyek az anyaországi támogatások indokoltságával, még gyakrabban a következményeivel, hasznosulásával foglalkoztak. Az elemzések szerzői a lap állandó munkatársai, egy esetben nyugdíjas újságíró, az egyik jegyzet szerzője tudós, egy mélyebb problématárgyaló írás

pedig olvasói levél. Ők a támogatottak és a széles társadalmi közösség szempontjából vizsgálják a kérdéskört.

A *Hét Napban* 3 tanulmány jelent meg a vajdasági felsőoktatás támogatása kapcsán. A Hét Nap egykori újságírójának egyik helyzetelemző, a problémát alaposan megtárgyaló, górcső alá vevő írása nagy vihart kavart. Az írásra érkező számos reagálást is közli a lap. Mind a vitaindító, mind pedig a vitaindító nyomán született tanulmányokban, reagálásokban közéleti személyiségek tárgyalják teljes mélységében a problémát.

6. A magyar nyelvű cikkek hangnemük szerint
Dicsérő hangnemű: 23 cikk;
Bíráló hangvételű: 31 elemzés;
Semleges hangvételű írások: 116;
Figyelemfelkeltő publikációk: 183.

A szerb sajtó reagálása

A magyarországi támogatásokról szóló írások kizárólag kisebb terjedelmű információk, viszonylag rövid beszámolók az újságírók, tudósítók tollából: az elemzett szerb lapokban, illetve szerb-horvát helyi lapban összesen 7 publikáció. Ebből tárgyilagos hangvételű 6 cikk, elmarasztaló-gunyorosnak tekinthető egy cikk.

Összegezés

Az anyaországi támogatások ma már igen gazdag hálózata a Kárpát-medencei, s ezzel együtt a vajdasági diákok anyaországi továbbtanulásával kezdődött. Az első általunk vizsgált évben – 1991-ben – mindössze egy interjúval kombinált pályázati ismertető jelent meg. Az ösztöndíj-lehetőségnek gyorsan híre futott, óriási érdeklődést keltett. A közvetlen háborús fenyegetettségben sok család már középiskolába is Magyarországra íratta gyermekét. Ezt gerjesztette az is, hogy az 1992-es szerbiai oktatási törvény durva visszalépést jelentett az anyanyelvű oktatás korábbi lehetőségeihez képest. Már ekkor fellángolt a szenvedélyes, gyakran személyeskedő vita arról, hogy helyes-e a nyolcadik osztály után Magyarországon taníttatni a gyereket.

1992-ben kezdődött a vajdasági magyar könyvkiadás támogatása, majd megalakult az Illyés Közalapítvány vajdasági alkuratóriuma. Sorra jelentek meg a pedagógusok továbbképzését, a különböző kutatásokat támogató pályázatok. Közben a vajdasági magyar pártok civódásához, mint minden más, az ösztöndíjazás, a diáksegélyezés is ürügyként szolgált. Ugyancsak heves vitákat váltott ki a támogatók képviseletében működő vajdasági bizottságoknak, alkuratóriumoknak az összetétele is. A vajdasági magyar sajtó mindkét fél érveinek teret adott, de a viszályon kívül maradt.

A sajtó mértéktartásra és tárgyilagosságra, s a vitákban a távolságtartásra törekedett: közölte a pályázatokat, s mivel óriási volt az érdeklődés, igyekezett minden információt megadni az érdekelteknek. A témához szorosan kapcsolódva a hazai magyar nyelvű oktatás ellehetetlenítésére rávilágító cikkek sem maradtak el. Az egyes újságcikkek rávilágítanak arra is, hogy fiataljaink e kényszerű elvándorlása milyen nagy űrt hagyott a vajdasági magyar közösségben.

A kilencvenes években megfigyelhető volt, hogy a nagy társadalmi traumák idején (háborús események Horvátországban, Boszniában, majd Kosovóban, illetve Szerbia bombázása) jelentősen megnőtt az anyaországi középiskolába, egyetemre jelentkezők száma. A politikailag viszonylag csendesebb években viszont valamelyest csökkent az érdeklődés. Az anyaországban való továbbtanulás tehát nagyrészt a politikai események függvénye (az anyanyelvű oktatás szűkítése is bármely szinten a kisebbségek iránti politikai viszonyulás következménye).

A Magyar Oktatási Minisztérium, azzal a szándékkal, hogy hazatérésre ösztönözze a Magyarországon tanuló fiataljainkat, írásban kért tőlük nyilatkozatot (1999/2000-es tanévben), hogy tanulmányaik idején nem kérnek letelepedési engedélyt az anyaországban, különben elveszítik ösztöndíjukat, illetve megszigorításokat foganatosított azokkal a vajdaságiakkal szemben, akik Magyarországon érettségiztek. Ez az intézkedés a szülők körében óriási elkeseredést váltott ki. Volt közöttük, akik vitacikkben bírálták az anyaország új támogatáspolitikáját. (S mint a sajtóból kiderül, ötezren írták alá az anyaországnak szóló tiltakozást.) A politikai széthúzás a vajdasági magyar pártok és az értelmiség kö-

zött itt is megmutatkozott, és nem alakult ki ebben a kérdésben sem semmiféle közös állásfoglalás. A sajtó ezekről is beszámolt, s igyekezett az érintett szülőket tájékoztatni az anyaországi érettségi bizonyítvány és Magyarországon szerzett diploma honosításával kapcsolatos tudnivalókról.

Az újságírók minden lehetőséget kihasználtak, hogy az anyaországi támogatást nyújtó intézmények képviselőivel interjút készítsenek az újításokról. Amikor egy-egy, Magyarország támogatásával létrehozott vajdasági rendezvényről, akció kimeneteléről számoltak be, legtöbbször feltüntették a támogató intézmény, szervezet nevét is.

Az elmúlt tíz évben megjelent vonatkozó sajtóanyag nemcsak azt mutatja be, hogyan tudott az anyaországi támogatásnak köszönhetően fennmaradni a magyar művelődési, tájékoztatási intézményrendszer, s hogyan működött a diáksegélyezés, hanem az önálló kezdeményezésekre is igyekezett rámutatni.

A kilencvenes évek elején és közepén, amikor még új volt a magyarországi továbbtanulási lehetőség és ösztöndíjazás, a szülők legelőször is az újságírót keresték meg, hogy választ kapjanak kérdéseikre, és a sajtótól vártak felvilágosítást, eligazítást.

A szerb sajtó folyamatosan közönyt mutatott a magyar közösség problémái, illetve az anyaországi támogatások iránt.

ÁTÉRTELMEZÉS

Tartalmi összefoglaló a kutatási eredményekről[1]

BERÉNYI DÉNES

Összegezés a magyarországi támogatások hasznosulásának vizsgálatáról Vajdaságban

A vajdasági támogatások ütemét, dimenzióját befolyásoló tényezők:

1. A délszláv háborús események és a vajdasági magyarok fokozott veszélyeztetettsége fékezték, de fokozták is a segítőkészséget Magyarországról; e tényező befolyása a támogatások hullámaira és tartalmára is jelentős volt.

2. Az anyaország külhoni támogatáspolitikája a mindenkori magyar kormánypolitika elképzeléseitől és politikai számításaitól is függött. Az utóbbi tíz évben nem volt egységes támogatáspolitikai stratégia.

3. Az anyaországi és a vajdasági régióbeli partnerek kapcsolatát egy időben befolyásolták külpolitikai, pártpolitikai és személyes kapcsolatok.

4. Akadályt jelentett az a tény, hogy eddig nem sikerült egyeztetni a hazai állami támogatásokat az anyaországéval, mert az volt a törekvés, hogy amit a szerb állam nem támogat, azt pótoljuk ki az anyaországból. A párhuzamosság nem mindig ésszerű. Megtörtént, hogy a magyarországi támogatás nem illeszkedett a Vajdaságban már működő állami intézményrendszerhez. Ha ott nyitunk kihelyezett tagozatot, ahol már van egy hasonló profilú intézmény, megfojtjuk a meglévő főiskolát, de nem építünk fel újat. Újabban az új szerb és a tartományi kormány is hajlik egy-egy új

[1] A munkatársak tanulmányai alapján

kezdeményezés megsegítésére a nemzeti kisebbségek intézményrendszerében, ezért fontos, hogy az anyaországi támogatások kiegészítsék az otthoni értékeket.

5. Vajdaság az anyaországtól az elmúlt évtizedben nem kapott folyamatos támogatást, eltérően a többi határon túli területtől. Ez magyarázható azzal is, hogy Vajdaságban nem volt meg a megfelelő fogadó intézményrend, valamint a félelemtől mentes társadalmi légkör, a gazdasági zárlat idején még a legális pénzutak sem.

6. Az anyaországi támogatást nem csak anyagi szempontból tartják a támogatottak jelentősnek. Sokszor az erkölcsi támogatás, a kiállás értük többet jelentett a pénznél. A támogatások ugyanakkor nem csak a konkrét személyt vagy intézményt érintették, de indirekt módon az összmagyarságnak is volt belőle haszna.

7. A kilencvenes években a támogatás időszaka négy szakaszra bontható fel:

– Első szakasz (1990–1995): a támogatás gyenge, és a személyi kapcsolatokon múlott.

– Második szakasz (1995–1999): a támogatások intézményesítése, rendszerezése és ellenőrzése is beindult.

– Harmadik szakasz (1999-től, a bombázások évétől 2000-ig, Milošević bukásáig): a legális pénzbeli támogatások nagy része megszűnt Vajdaság irányában, azonban a Magyarország területén igénybe vett támogatást az odamenekült, átvándorolt vajdaságiak megsegítése példamutató volt.

– Negyedik szakasz (2000–2003): a támogatások módszere a harmadik szakaszhoz viszonyítva homlokegyenest megváltozott. Pl.: míg a bombázások évében a tanulók ösztöndíjazása csak Magyarországon történt igen nagy mértékben, 2000-től kezdve az otthontanulást támogatja az anyaország; megkezdődött Vajdaságban kollégiumok, magyar házak építésének finanszírozása.

8. A vajdasági támogatottak az elosztáskor fontosnak tartják a nyilvánosságot. Ez nemcsak a pénzelosztás legalizálása és igazságos elosztása miatt fontos, hanem a támogatás erkölcsi, általános társadalmi hatása miatt is.

9. Az eszközök elosztásában az az előnyös, ha a régióbeli személyek dolgozzák ki a prioritásokat, az elosztási kritériumokat, sőt ha a juttatásokat is ellenőrzik. A magyar partner egyéb-

ként bármikor élhet közvetlen ellenőrzési jogával. A támogatások hasznos elosztásáról a helyszínen többet lehet tudni, és fontos az, hogy az adott régiónak legyen megfelelő, közösen kidolgozott és támogatott fejlesztési terve, amelyet az adományozóval is egyeztetett. Ehhez kellenek a vajdasági újraosztási kuratóriumok. A szervezésben kialakultak a vajdasági regionális körök (Szabadka és a tömbmagyarság érdeke, valamint a szórványérdekek). Ezek a körök többször rivalizáltak egymással a pénzosztáskor. A tömbmagyarság érdeke és a szórványprobléma nem mindig egyezik. Ezért kellene a támogatás elosztásakor külön kritériumok alapján, de nem elkülönítve kezelni a kettőt.

10. A vajdasági felsőoktatás és tudományos kutatások támogatása az anyaországból nem volt folyamatos és nagymértékű, a többi régióhoz viszonyítva. Főleg az Illyés Közalapítvány és az Apáczai Közalapítvány közvetítésével kaptak elsősorban a civil szervezetek pénzt ösztöndíjakra és kiadói tevékenységre. Az elmúlt tíz év támogatásában az ösztöndíj-politika és a segélynyújtás volt a fő terület. Komolyabb intézményhálózat kiépítésére nem került sor. Beruházások: zentai kórház, újvidéki, muzslai kollégiumok stb. A vajdasági felsőoktatás fogadókészségének hiányában nem volt lehetőség az intézményes fejlesztésre. Évente körülbelül 500 elsős magyar egyetemista iratkozik felsőoktatási intézménybe az egész Vajdaság területén. A többi átmegy Magyarországra.

11. A támogatások nyomán született eredmények nem eléggé váltak ismertté. A tudományos kutatások egy részét publikálták, vagy rendezvényeken mutatták be, de még mindig az a benyomás, hogy a vajdasági tudományos értelmiség egy része saját megélhetésével van elfoglalva, és nem mindenki szerepel szívesen a nyilvánosság előtt.

12. A pályázatok időpontja, megjelentetése a sajtóban, az űrlapok szétosztása, a tanácsadás nem okozott gondot. A pályázati feltételek nem egyértelmű megfogalmazása vitákhoz vezetett: a magyarországi támogató és a régióbeli szervező nem azonosan értelmezte a pályázat szövegét. Jellemző, hogy a magyarországi partner az utóbbi években a megszorítások szándékával változtatta meg, vagy értelmezte a pályázati szöveget. A kilenc-

venes évek közepén a magyarországi támogató rugalmasabb és megértőbb volt.

13. A támogatottakkal van kapcsolat, de nem elegendő. Az eddigieknél precízebb lakcímnyilvántartásra és adminisztrálásra van szükség.

14. Az elmúlt tíz évben nem tudtuk megfelelően támogatni a vajdasági magyar iskolahálózatot, hogy – tanuló és tanár hiányában – megállítsuk elsorvadását. Nemcsak az anyanyelvű oktatásra kell gondolni, hanem a minőségi iskolákra, ahol európai szintű oktatás folyik, és ahonnan nem vágynak el külföldre a tanulók. A tervezett vajdasági magyar állami felsőoktatás esetében meg kellene nyitni a hiányzó jövendőbeli káderek (magyarul tudó tanárok, mérnökök, kertészek, üzletemberek) részére a magyar tagozatokat, minőségi magyar tankönyvekkel és tanárokkal. Ennek a tömbmagyarság térségében van értelme. A vajdasági felsőoktatási rendszer esetében szembetűnő, hogy nincs önálló, autonóm magyar oktatási rendszere.

15. A támogatottak az anyaországi támogatásokat továbbra is több síkon képzelik el:

– Egyrészt ki kell használni a meglévő állami intézményekben a kutatási, tanulási, publikálási lehetőségeket. Államközi megegyezésekkel, majd közös beruházásokkal ezeket külföldről is meg lehetne támogatni.

– Az állami intézmények tevékenységében jelentkező hiányosságokat a civil szervezetek munkája pótolhatja; ez utóbbiak a kilencvenes években megújultak, jó irányban változtak, éppen a magyarországi tudományossággal való kapcsolattartás eredményeképpen.

16. A támogatások, ösztöndíjak nincsenek megfelelően kihasználva. Az ösztöndíjazás jelenlegi formájában egyéni szempontból csak részben, ám társadalmi és intézményi együttműködési szempontból sem Magyarország, sem pedig Vajdaság számára nem hasznosul megfelelően. A vajdasági származású egyetemisták vagy kutatók jelentős részénél az egyéni boldogulás, a kutatási lehetőség és tájékozódás a biztató. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy Magyarországnak és a magyar kutatóműhelyeknek valóban szükségük van a határon túlról érkező tu-

dósok színvonalas, motivált munkájára, akkor nemcsak az ösztöndíjasok személyes hasznosultságát kell elérni, hanem az intézményes, publikálható, közös kutatócsoportokban működtethető folyamatos munkát kell serkenteni. Az anyaországi ösztöndíjazás jelenlegi gyakorlata a fenti eredmények tükrében újragondolható. (Ezen nem a korlátozásokat értjük, hanem a szervezett, intézmények közötti csoportmunkát.)

A vajdasági konzultációs központok (kihelyezett tagozatok) hallgatóinak véleménye

A felmérés során a következő vajdasági tapasztalatok kerültek felszínre:

1. A Vajdaságba kihelyezett magyarországi felsőoktatási tagozatok nincsenek akkreditálva helyben, konzultációs központokként működnek 1996 óta.

2. A két központban az összes évfolyamon kb. 250 hallgató van.

3. A válaszadók a születési helyük szerint lefedik az egész Vajdaságot, de legtöbb a zentai (26%), illetve szabadkai, topolyai és magyarkanizsai hallgató. Családi állapotuk szerint kb. 75%-uk nőtlen/hajadon, következésképp a legtöbb gyermektelen is (87,4%).

3. Intézményi hovatartozás szerint a válaszadók 52-48% arányban megoszlanak a zentai kertészeti és a szabadkai műszaki-informatikai főiskola között.

4. A válaszadók többsége a bombázás évében, 1999 őszén iratkozott be (30%); nekik elvileg már diplomázniuk kellett volna. Utánuk a legnagyobb számban a jelenlegi harmadikosok mondtak véleményt (20%). A válaszadók tanulási tapasztalataikat főleg a bombázást és a 2000. évi politikai rendszerváltást követő időszakból merítik. Kevés vajdasági hallgató diplomázott a kilencvenes években valamelyik kihelyezett tagozaton: a válaszadók 92,5%-a még nem fejezte be a szakot. (A diplomázottak véleményét ebből a lekérdezésből nem tudjuk, mert számuk csak 10.)

5. A beiratkozás előtti iskolai végzettséget illetően dominál a műszaki középiskola és egyéb szakközépiskolák, majd a gimnázium (30%) következik. (Ez nagyjából megfelel az itt élő magya-

rok iskolavégzettségi adatainak is.) A középiskolai oklevelét a válaszadók 93,3%-a Vajdaságban szerezte, a többi Magyarországon. Közel 86%-uk magyar nyelven tanult, érthető hát, hogy a felsőoktatási szinten is továbbra is az anyanyelven való tanulásra tartott igényt. Valószínűleg a hallgatók legnagyobb része nem beszéli a szerbet megfelelő szinten.

6. Erről az oktatási intézményről a válaszadók legnagyobb része az ismerősöktől szerzett tudomást (40%), majd a szülőföldön megjelenő sajtó következik (kb. 38%). A kihelyezett tagozatokról rendszeres, megfelelő tájékoztatást eddig nem sikerült megoldani.

7. A hallgatók motiváltsága között vezet, hogy felsőfokú végzettséget vagy szakképzettséget kívántak szerezni, és második helyen van a magyar nyelven való tanulás. A válaszadók fele e két okot jelölte meg. Kevesebben említik a megfelelő anyagi feltételeket vagy egy új szakképesítési lehetőséget.

8. A képzés ideje alatt a hallgatók 26%-ának állandó munkahelye volt, kb. 30% pedig alkalomszerűen dolgozott. Valószínűleg ezért alkalmasak számukra a hétvégeken tartandó konzultációs órák és vizsgabeosztások. A megkérdezettek 40%-a többnyire nem, vagy egyáltalán nem dolgozik. Mindkét szakon (kertészeti és műszaki-informatikai) olyan szakembereket képeznek a központok, akikre szükség van a vajdasági munkaerőpiacon. A válaszadóknak csak 28%-a dolgozik választott szakmájában. Elképzelhető, hogy szakmájukkal nem voltak megelégedve, ezért választották a továbbtanulást más szakon.

9. Az oktatás színvonaláról jó véleménnyel vannak: legtöbben 4-es vagy 3-as osztályzattal minősítették. Abban a kérdésben, hogy *könnyű* volt/lesz-e elvégezni a főiskolát, a válaszadók a közepes minősítés felé hajlanak, mindjárt utánuk azok következnek, akiknek *nem találták könnyűnek* (2-es érték). A *nagyon könnyű* választ (5) senki se választotta, de több mint 16% az *egyáltalán nem könnyű* (1) alternatívát jelölte meg.

10. Az oktatási intézmény három legfőbb előnyét a hallgatók így rangsorolták: 1. magyar tannyelvű, 2. a lakóhelyhez közel van, 3. a képzést a hétvégeken tartják. A magyar oktatási nyelvet pozitívumként 30% említette; ez érthető, hiszen kertészeti szak magyar nyelven nem tanulható másutt Vajdaságban. A lakóhely

közelsége mint tény azt mutatja, hogy a hallgatóknak anyagi nehézséget jelent az ingázás még a szülőföldön belül is, külföldre még inkább az lenne. A kertészeti főiskolások választhatták még a honosítható diploma kategóriát is, 12,7% ezt is emelte ki. (A műszaki-informatikai szakosok még mindig nem honosíttathatják diplomájukat. Nekik viszont adott a lehetőség, hogy anyanyelvükön tanuljanak a szabadkai állami műszaki főiskolán is.) A műszaki-informatikai szakos hallgatók valószínűleg a hétvégeken tartott oktatás miatt választották ezt a képzést: nem kívánták feladni a munkahelyüket (15,7%).

11. A képzés ideje alatt jelentkező nehézségeket három tényező okozza: a kevés gyakorlati ismeret, az anyagi terhek és a tanulás összeegyeztetése a munkával. Kevesebben panaszkodtak a kevés óraszámra. A hallgatók soknak tartják az elméleti ismeretekre fordított időt, és kevésnek tartják a gyakorlati ismereteket. Hátrány még: a zsúfolt tanmenet, a nagy mennyiségű tananyag elsajátítása rövid idő alatt, a tankönyvhiány, a rossz szervezés, a rossz kapcsolattartás, az elfoglaltság, a család, a kizárólag hétvégén tartott órák, a lemaradás a bombázások idején.

12. A hallgatóknak többnyire/egyáltalán nem jelentettek nehézséget az anyagi költségek (67%), és csak 30%-nál volt gond a tanulás finanszírozása. A hallgatók többsége (77,6%) nem kap sem ösztöndíjat, sem támogatást. Csak kevesebb mint 20% (26 válaszadó) részesül támogatásban, valószínűleg azok, akik nincsenek munkaviszonyban. Ezek a juttatások a költségeknek csak egy részét fedezik.

13. A hallgatók válasza, hogy miért vállalták ezt a képzést, igen sokféle volt. Íme néhány jellemző vélemény gyakoriság szerint:

– Legtöbben az anyanyelvű oktatást hangsúlyozták: továbbtanulás magyar nyelven, vagyis magyar honosítható diploma.

– Fontos a felsőfokú végzettség, a főiskolai diploma megszerzése.

– Akik a munkahelyi követelményekre gondoltak, bíznak, hogy ezzel a diplomával jól fizető álláshoz jutnak; jelenlegi munkahelyük mellett csak hétvégékre szervezett oktatásban tudnak részt venni.

– Akik a képzésformát tartották fontosnak: könnyű bejutást említették a főiskolára; a gyakorlati jellegű továbbtanulási és ön-

képzési rendszert; kötődést a hallgató technikumi végzettségéhez; az informatika iránti érdeklődést.

– A válaszadók egy része az anyagi gondokat preferálta: más főiskola sem olcsóbb; a tanulás Magyarországon még költségesebb.

– Végül az egyéb válaszok: tartozni akartam valahova; helyben volt az oktatás; fontosnak tartottam tanulni; a katonaság halasztását kellett elérnem; bíztam benne, hogy könnyebben fogok érvényesülni.

14. A képzés hasznosulása és értékelése kapcsán fontos megállapítani, hogy a válaszadók 30%-a alkalmazottként dolgozik, 15%-a csak tanul, 14% eltartott és 10% alkalmi munkából él. Kisebb részük családi gazdaságban vagy vállalkozásban dolgozik, vagy munkanélküli. A válaszadók 44%-ának nincs munkahelye, 21%-uk nem a szakmában dolgozik.

15. A válaszadók munkahelyén nagyjából kedvezően értékelik a kihelyezett tagozaton szerzett tudást. (Csak 64 válaszadó van munkaviszonyban, közülük 7-en nem tudták eldönteni.) A feleletek alapján legtöbben (20-an) a nagyra értékelést jelölték meg, majd a közepeset (13-an), aztán akiknek a munkahelyén szintén megbecsült a szerzett tudás (a 4-es értéket 10-en választották). Tízen azt vallották, hogy egyáltalán nem értékelik a tudásukat (1-es), és négyen adtak erre a kérdésre 2-es választ.

16. *Mi a véleménye a munkatársainak arról, hogy Ön ezt az oktatási intézményt választotta?* Legtöbben (19-en) *nagyra értékelik,* 13 válaszadónál *értékelik* (13), 10-nél *közepesen* és az *alig-alig* értékelés mindössze 7 válaszadónál jelentkezik. Tizenheten nem tudták eldönteni.

17. A család véleménye az oktatási intézményről igen kedvező. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy sok hallgatót a családtagok és a barátok beszéltek rá e képzésformára. A válaszadók több mint 76%-a családtagok helyesléséről nyilatkozott. Ugyanez a helyzet a barátokkal is. A barátok véleménye az oktatási intézményről: 72% pozitív, 33% közepes. (Kicsi azok száma, akik nem tudják eldönteni, vagy akiknél negatív a visszhang.)

18. A válaszadók 54%-a szerint a képzés elvégzése után javulnak/javultak elhelyezkedési esélyeik, tehát több mint a fele

igen optimista; 39% közepesnek ítélte, 10% nem találta fel magát, vagy nem bízik jobb munkahelyben. Sokan – 28% – nem tudják a választ: a munkaerőpiac bizonytalan, vagy csak *feketén* tudnak dolgozni.

19. Fontos kérdés, hogy *Milyen személyes előnyt adott ez a képzési forma?* A válaszadók 45,5%-a örül az új, hasznos ismereteknek, közel 25% így jutott jó szakkönyvekhez, 14% rendszerezett tudáshoz. Mintegy 10% a magyarországi kapcsolatokat tartja fontosnak, de sem magyarországi, sem pedig hazai tudományos diákköri tevékenységbe nem kapcsolódtak be a kihelyezett tagozatosok.

20. A kihelyezett tagozatos képzés intézményesülése és akkreditálhatósága Szerbiában nehézkes. A tanulmányai kezdetén a válaszadók 56%-a tudta, hogy nem honosítható a diploma, de reménykedett. 31% tudta, hogy honosítható lesz a diplomája, és 7,5% (műszaki-informatikai szak) tudta, hogy nem honosítathatja. Vajdaságban a kihelyezett tagozatosok számára nem okvetlenül fontos a diploma elismertetése, mert magánvállalkozóknál és feketén enélkül is lehet dolgozni. A munkaerőpiacon a gyakorlati tudás a lényeg, nem pedig a papírforma. A megkérdezettek 63,4%-a még ma se tudja, sikerülni fog-e valaha honosíttatni diplomáját (csak 31,3% biztos benne), mégsem riad vissza attól, hogy a kihelyezett tagozaton tanuljon.

21. Javaslatok a kihelyezett képzés továbbfejlesztésével kapcsolatban:

– A válaszadók fele a gyakorlatias, vagy a szaktudás és az előadások/konzultációk magasabb színvonalának szükségességéről írt.

– A válaszok jelentős része a központok jobb felszereltségét igényli: számítógép, könyvtár, egyéb szemléltetőeszközök.

– A válaszadók hiányolják az anyaországbeli intézményekkel, diákokkal való közvetlen kapcsolatot: szakmai kirándulás, több budapesti konzultáció, több magyarországi szervezett utazás, főleg az anyaintézménybe, a diákélet fellendítése.

– Komoly kifogások érik a konzultációs központok adminisztrációs szervezettségét; szigorúbban kellene ellenőrizni ezt az oktatási rendszert; szervezzék meg jobban a hallgatók tájékoztatását.

A vajdasági doktoranduszok véleményének elemzése

A vizsgálatban összesen 12 személy vett részt (a nemek aránya kiegyenlített), a legtöbben az egyetem után 1-2 év kihagyással szánták rá magukat a posztgraduális tanulmányokra. Lakhely szempontjából az ösztöndíjasok nagyobb része Vajdaság északi településeiről származik, főleg Szabadkáról és környékéről. Még a 28 évnél idősebbek közt is sok az egyedülálló, és csak a minta kis részének van gyermeke.

A válaszadók 66%-a Magyarországon végezte felsőfokú tanulmányait. Feltehetően a potenciális témavezetők ezt a csoportot részesítették előnyben a felvételi kérelmek elbírálásánál; és e csoport képzettségi szintje is jobban idomul a magyarországi elvárásokhoz.

A legtöbb doktorandusz a társadalomtudományok területén végzi munkáját, valamivel kisebb a természettudományok és a műszaki tudományok felé orientálódás. A társadalomtudományt választottak számára nyilvánvalóan fontos az anyanyelv, a nemzeti kultúra szellemében végzett kutatás. Emellett a bölcsészet- és társadalomtudományok azok a területek, ahol igen nehéz elhelyezkedni Vajdaságban, így a tehetséges hallgatók számára a magyarországi doktori képzés ígéretes kiindulóként tűnhet fel a munkavállalási esélyek javítására. A természettudomány iránt érdeklődők viszont, ha PhD-képzést választanak, inkább a fejlett technológiákkal rendelkező nyugati kultúrákba próbálnak bekerülni.

A képzésre való jelentkezés okainak felsorolásánál a tudományos érdeklődés és a szakmai fejlődés jelenik meg legfontosabb motivációként. A fiatalokat kevésbé foglalkoztatja a publikációk által megszerezhető tudományos hírnév, a szakmai műhelyek legjobbjaival való ismerkedés, a diploma megszerzése. Noha háttérbe szorulnak a migrációs szempontok is, utóbbi eredmények hitelessége az azonosítható adatok okán megkérdőjeleződik. (A kérdőívből származó adatok vélhetően nem elégségesek a doktori képzés választásának és körülményeinek alapos megismeréséhez, amelyeket interjúk útján lehetne pontosítani.)

A magyarországi oktatás színvonalával kapcsolatban javarészt pozitív, a semlegesnél egy esetben sem rosszabb attitűdök fogalmazódnak meg mind a válaszadók, mind ismerőseik részéről. A képzés három fő erénye közt reális, feltehetően őszinte véleményt tükröző pozitívumokat említenek: szakmai kompetencia megszerzése, kutatási tapasztalat, a tudományos életbe való betekintés. A pozitív viszonyulás részben abból adódhat, hogy a magyarországi oktatás európai színvonalú; másrészt a képzés pozitívumai még jobban szembetűnnek azok számára, akik hazájukban korábban sokkal rosszabb körülmények közt tanultak.

A képzés problémáinak sorában sokféle vélemény kerül felszínre, többek között az is, hogy a fokozatszerzéshez a három év kevés. Több olyan körülményt is felemlítenek, amelyekre a magyarországi magyar hallgatók is panaszkodnak: a karriertervezés hiánya, a témavezetővel való konzultáció szegényessége, az elhelyezkedéssel kapcsolatos tanácsadás hiánya. Néhány válaszadót érint a tandíjfizetési kötelezettség, a juttatások rendszertelensége. A megélhetési nehézségek becslésénél kiegyenlített arány alakul ki az anyagi helyzetükkel elégedettek és elégedetlenek között; az anyagi helyzet viszonyítási pontjai sokfélék lehetnek.

Aggályos, hogy a doktorandusz hallgatók többsége még nem szerzett fokozatot, pedig háromnegyedük már három évnél hosszabb idő óta tanul. A doktori szigorlatot is csak hárman tették le. Az előrehaladás lassú üteme nemcsak a határon túli, hanem a magyarországi magyar fiataloknak is általános problémája; részben magyarázható ez az egyéni boldogulás más utakon való keresésével.

A válaszadók jelentős része nemcsak doktorandusz, hanem tanulmányaival párhuzamosan más tevékenységet is folytat. Ide tartoznak azok, akik már megszerezték a fokozatot, illetve a jelenleg tanulóknak kb. fele. A biztos megélhetés lehetőségét a legtöbben a stabil munkaviszonyban látják; egy fő szánta rá magát vállalkozásra, egy fő pedig alkalmi munkával próbálkozik. Elsősorban a szakmai feladatokat részesítik előnyben, a legtöbben találtak is ilyen lehetőséget. A munkavállalás magas aránya az önmegvalósítás törekvéseivel, a pszichés fejlődés életkori sajátosságaival, a társadalmi elvárásokkal, valamint a doktori ösztön-

díj időtartama és a doktori képzés befejezéséhez szükséges idő észlelt aránytalanságával egyaránt magyarázható. A munkavállaláshoz való viszony erősen ambivalens, jelentős válaszmegtagadási arány látszik. Szintén nagy a válaszadást visszautasítók és a határozatlanok aránya a képzés utáni elhelyezkedést feltáró kérdésnél. A doktoranduszi státussal párhuzamos munkaviszony fenntartása a kutatók előtt nem felvállalt, de a Magyarországon elképzelt hosszú távú jövő egyik mutatója lehet.

Bár az adatok ezt mutatják, kétségbe vonható, hogy a válaszadóknak csak 41%-a kérte a letelepedési engedélyt vagy az állampolgárságot Magyarországon. Még abban az esetben is, ha csak a képzés végzett hallgatói nyújtottak be letelepedési kérelmet, tudni kell, hogy a válaszadók többsége már három éven túl, doktori ösztöndíja lejárta után tartózkodik Magyarországon, munkát is vállal, és a korábbi szabályozás szerint nem tett nyilatkozatot a doktori ösztöndíj visszafizetésére a letelepedési engedély igénylése esetén.

Következtetések

1. A vizsgálat eredményeiből kitűnik, hogy a doktori képzés jelenlegi formájában sem egyéni, sem pedig társadalmi szempontból, sem Magyarország, sem pedig Vajdaság számára nem hasznosul megfelelően.

2. A vajdasági származású kutató fiatalok jelentős részénél a doktori képzéshez az egyéni boldogulás, a biztató, de nehezen elérhető jövő képzete tapad. A magyarországi kutató-lét egy doktoranduszt éveken át a magyar kultúrához, társadalomhoz és tudományhoz szocializál, ugyanakkor a szülőföldi lehetőségek eközben semmit sem javulnak, a témavezetők pedig meg szeretnék tartani a tehetséges új munkaerőt. A vajdasági elhelyezkedéssel szembeni ellenérdekeltségre ezzel együtt a származási ország hatóságai, sőt kutatóműhelyei részéről is van példa. Mindezek az okok együttvéve – ha nem is egyértelműen – még az új generációs, a letelepedési kérelemről kényszerűen lemondó doktoranduszoknál is a magyarországi vagy egyéb külföldi elhelyezkedés távlatát rajzolják ki.

3. A doktoranduszok magyarországi tanításának és ösztöndíjazásának jelenlegi gyakorlata a fenti eredmények fényében gyökeresen újragondolandó. Ez nem kell, hogy további korlátozásokat jelentsen – hiszen a korlátozások elsődleges üzenete a kirekesztés.

4. A szülőföldön való érvényesülést leginkább az szolgálhatná, ha mód nyílna vajdasági magyar fiatalok számára vajdasági kutatóműhelyek létrehozására és munkahelyteremtésre, valamint egy többféle doktori képzést is indító vajdasági magyar egyetem alapítására. Ezen intézmény létezése várhatóan csökkentené a Magyarországon való továbbtanulási szándékot, ezáltal a magyarországi jogi korlátozások szükségességét. Lényegbevágó, hogy az anyaország ne átmeneti boldoguláshoz juttassa, majd később kirekessze a fiatal szakembereket, hanem a legtehetségesebbek számára tegye lehetővé a reális érvényesülést.

A vajdasági Domus ösztöndíjasok véleményének elemzése

A kutatás körülményei – A kutatás keretében a közös Kárpát-medencei munkacsoport által kidolgozott kérdőív alapján végeztük Vajdaságban a kérdőíves vizsgálatot. Az adatfelvételre 2002 novemberében került sor. Minden vajdasági Domus ösztöndíjasnak eljuttattuk a kérdőívet. A lekérdezésre javasolt személyek névsorát a Domus Program budapesti irodájától kaptuk. Néhol a lakcím hiánya és a pontatlan postacím miatt nem tudtunk kapcsolatba kerülni a személyekkel. A kedvezményezettek közül 55-nek postáztuk a kérdőívet. 2002. december végéig 26 kérdőív érkezett vissza, ami a lekérdezés 47%-át jelenti.

Identifikációs adatok – Életkoruk szerint a válaszadók többsége 1936 és 1969 között született, azaz egy kivétellel 34 év felettiek, és zömük 60 év alatti. Négyen idősebbek hatvanévesnél, egy ösztöndíjas pedig 73 éves volt. Átlagéletkorukat tekintve főleg az idős és a középkorú korosztály vett részt a Domus Programban. (Nem véletlen, hiszen már régóta problémája a vajdasági tudós értelmiségnek, hogy igen elöregedett.)

Szülőhelyük szerint a vajdasági ösztöndíjasok között szép számban voltak újvidékiek, topolyaiak, szabadkaiak. Meglepően

és jólesően állapítható meg, hogy elfogadható számban éltek a Domus Program lehetőségeivel a falun (5-en) és kisvárosban (5), szórványban (5) született személyek.

Legmagasabb fokú végzettsége szerint a válaszadók zöme tudományok doktora (73%) vagy magiszter – ez utóbbi Szerbiában a doktorit megelőző mesterképzést jelenti, tudományos fokozatnak számít, mellyel tanársegéd lehet valaki az egyetemen. Felmerül a kérdés: miért van kevés tanársegéd az ösztöndíjasok között. A válasz leegyszerűsítve a következő: Vajdaságban igen gyenge a fiatal tudósutánpótlás, mert a fiatalok zöme külföldre távozott.

A 26 ösztöndíjas tudományos fokozatát csoportosítva a következő adatot kapjuk: 14 PhD-fokozat, 6 magiszter, 2 PhD-jelölt, 2 szakorvos specialista, 1 MSC, 1 tudományos tanácsadó.

Szakok szerint dominál a természettudomány (műszaki, kémia, fizika, esetleg közgazdaság) és a magyar irodalomtudomány. Ez az arány körülbelül megfelel a vajdasági magyar egyetemi tanárok szakmai orientáltságának is, ahol kevés a humántudománnyal foglalkozó szakember. A jövőben nagyobb hangsúlyt kellene fektetni az utánpótlásra és a továbbképzésre a társadalomtudományokban. Nincs pedagógus, pszichológus, szociológus, kommunikáció szakos, néprajzos tudósunk, de mezőgazdászokban is hiányt szenvedünk.

A szakarányokat elemezhetjük így is: a kérdőívet kitöltő ösztöndíjasoknak majdnem a fele kifejezetten természettudománynyal foglalkozik, a másik fele megoszlik a bölcsészek (nyelvészek), műszaki, orvos-, társadalom- és az agrártudományokkal foglalkozók között. Jellemző a vajdasági tudományszerkezetre, hogy többségben vannak természettudománnyal foglalkozó egyetemi tanárok, mert ezek a területek politikamentesek voltak.

Az ösztöndíj-pályázási módszerei – Bíztató adat, hogy a támogatottak közül jelenleg 11-en részt vesznek doktori vagy más posztgraduális képzésen, tehát jelentősen elősegíthettük tanulmányi előrehaladásukat. Ők azonban mégis kisebbségben vannak. A válaszadók többsége már megszerezte a tudományos fokozatot.

Az ösztöndíjról legtöbben személyes kapcsolatok útján szereztek tudomást, mégpedig leginkább ismerőseik által. Ezután

következik a média, de úgy tűnik, nem elég intenzív a sajtó útján és egyéb úton való tájékoztatás a Vajdaságban. Az ösztöndíjasok közül kevesen tudnak a munkahelyen tájékozódni az anyaországbeli támogatásokról. Ez érthető, hiszen az elmúlt évtizedben sokan titkolták, hogy nemzeti kisebbséghez tartozóként az anyaországtól kaptak támogatást. Az internetes tájékoztatás és a Domus Iroda értesítése közepes eredményt hozott.

A jövőben fontos lesz a Domus Program ismertetése a médián keresztül. Az intézményes kapcsolatok felvételének szerepét az országok közötti tudományos kapcsolatokban növelni kell. A pályázók többsége, több mint 60%, többször is elnyerte a Domus ösztöndíjat. Az, aki egyszer Domus támogatást kapott, szívesen pályázik újra.

A felsőoktatási és kutatási támogatások Vajdaságban a daytoni értekezlet (békeszerződés), 1995 után vették kezdetüket. A Domus ösztöndíj csak a kilencvenes évek végétől létezik. Nagyobb számú pályázó 1997-ben jelentkezett először.

A támogatások hasznosulása – A támogatottak viszonylagos magas korából természetszerűen következik, hogy legtöbben senior ösztöndíjat kaptak. Azok között is, akik első alkalommal kértek támogatást, az idősebb tudósok vannak többségben: 62,5%. Úgy tűnik, a juniorok körében erőteljesebben kellene az ösztöndíjat népszerűsíteni. Esetükben akadály lehet a munkahelyről való hosszabb kimaradás. A szerb tudományos intézmények magyarországi kapcsolatainak felújításával – évtizedes elszakadás után – ez az akadály elhárulhatna.

Az országok közötti intézményes kapcsolatok hiánya tükröződik abban is, hogy a vajdasági ösztöndíjasok többsége magánszemélyként pályázott. Még mindig gyengék a szerbiai tudományos intézményi kapcsolatok a külfölddel. A magyarok nemigen pályázzák meg munkahelyükön keresztül a külföldi tanulmányutakat.

Vajdaságban a legjobban a kutatási eszközök, laboratóriumok hiányoznak, az ösztöndíjasok közül legtöbben (majdnem 30%) erre kérnek támogatást. Ezután, fontossági sorrendben, a szakmai kapcsolatok következnek, majd a hazai szakmai fejlődés hiánya az indok. Volt, aki egyéni kapcsolatteremtés miatt, vagy

hosszabb magyarországi tartózkodásra kérte a Domus támogatást. Végül az egyéb okok között szerepelt még: a kutatott témával kapcsolatos anyag jelentős részét magyarországi intézményekben tárolják; a tudós szakterületének népszerűsítése Magyarországon.

A vajdasági támogatottak esetében az okok között a személyes kapcsolatok megteremtése és az egyéni kutatási érdek vezet. Az intézményi és egyéb csoportérdekek a pályázati kérvényben sem domináltak. Arra a kérdésre, hogy mihez kapta a támogatást, a válaszadók több mint a fele egyéni kutatási feladatokat, egynegyede egyéni publikációs és szakmai-tájékozódási lehetőséget jelölt meg.

A vajdaságiak esetében az egyéni érdekek és motiváltság fontossága, s ugyanakkor az intézményes háttér hiánya azonban nem volt akadálya a magyarországi fogadóintézet segítségének. Az ösztöndíjasok munkáját a legtöbb esetben (68%) teljes mértékben támogatta a fogadóintézet.

Magyarországi tartózkodásuk során a Domus ösztöndíjasok már első alkalommal konzultáltak a magyar kutatókkal vagy szakmai műhelyekkel. A konzultációk gyakorisága legtöbbször rendszeres volt (53%), ritkábban alkalmi (46%). A konzultációk témája is egyéni jellegű: a támogatott saját kutatása vagy szakmai információk szerzése. Sajnálatos, hogy az ösztöndíjasok nem kapcsolódtak be a fogadóintézet programjába, nem bővíthették az intézmények közti együttműködést. A Domus ösztöndíjasok nemigen tartottak kapcsolatot más országbeli (nem magyarországi) kutatókkal, vagy akik igen, azok is csak alkalmi jelleggel, amikor téma a szakterületén elérhető információforrások. Az együttműködésnek vagy nyelvi akadálya lehetett, vagy érdektelenség. Jugoszláv útlevéllel sok országba csak vízummal lehet utazni.

Ha összehasonlítjuk az első és a legutolsó alkalommal elnyert Domus pályázat adatait, az alábbi következtetésekre jutunk:

– A pályázati indítékokra a hazai belpolitikai események is kihatnak, hiszen a legtöbb ösztöndíjas már a szerbiai demokratikus változások után (2001) pályázott;

– A pályázók folyamatosan idősebb vagy középkorú személyek, és senior ösztöndíjat kértek;

– A válaszadók nagy része személyes indíttatásból pályázott, magánszemélyként kutat/tájékozódik, és permanensen gyengék a tudományos intézményes kapcsolatok;

– A támogatottak elsősorban egyéni kutatásra, majd tanulmányírásra kértek támogatást. Ezt követi a szakmai kapcsolatok és informáltság megteremtése;

– A fogadóintézet mindig megadta a pályázóknak a maximális segítséget, sőt a rendszeres vagy alkalmi konzultációk se maradtak el;

– A konzultációk legfontosabb témája továbbra is a saját kutatás, majd a szakterületen elérhető információk. Az ösztöndíjasok nemigen tudnak a szakmai együttműködés lehetőségéről beszélgetni, mert magánszemélyként és nem intézményes háttérrel érkeztek Magyarországra;

– A megkérdezettek kisebb része nem konzultált a Magyarországon tartózkodó más országbeli kutatókkal, de többségük alkalmi jelleggel élt ezzel a lehetőséggel.

Sajtóelemzés összegezése

Az anyaországi támogatások ma már igen gazdag, hosszú listája a diákok anyaországi továbbtanulásával kezdődött. Az első általunk vizsgált évben – 1991-ben – mindössze egy interjúval kombinált pályázati ismertető jelent meg, de a lehetőségnek gyorsan híre futott, óriási érdeklődést keltett. A közvetlen háborús fenyegetettségének tudatában sok család már középiskolába is Magyarországra íratta gyermekét. Ehhez hozzájárult az is, hogy az 1992-es szerbiai oktatási törvény durva visszalépést jelentett az anyanyelvű oktatás korábbi lehetőségeihez képest; ehhez nyomor és hiperinfláció is társult; mindez kétségbeesésbe kergette a szülőket. Már ekkor fellángolt a szenvedélyes, gyakran személyeskedő vita arról, hogy helyes-e már nyolcadik osztály után Magyarországon taníttatni a gyereket.

1992-ben indult a vajdasági magyar könyvkiadás támogatása, majd megalakult az Illyés Közalapítvány vajdasági alkuratóriuma. Sorra jelentek meg a pedagógusok továbbképzését, a különböző kutatásokat támogató pályázatok. Közben a vajdasági magyar pártok civódásához, mint minden más, az ösztöndíjazás, a diák-

segélyezés is ürügyként szolgált. Ugyancsak heves vitákat váltott ki a támogatók képviseletében működő vajdasági bizottságok, alkuratóriumok összetétele is. A vajdasági magyar sajtó mindkét fél érveinek teret adott, de a viszályon kívül maradt.

A sajtó mértéktartásra és tárgyilagosságra, s a vitákban a távolságtartásra törekedett: közölte a pályázatokat, s mivel óriási volt az érdeklődés, igyekezett minden információt megadni az érdekelteknek. A témához szorosan kapcsolódva a hazai magyar nyelvű oktatás ellehetetlenítésére rávilágító cikkek sem maradtak el. Az egyes újságcikkek bemutatják azt is, hogy fiataljaink e kényszerű népvándorlása milyen nagy űrt hagyott a vajdasági magyar közösségben.

A kilencvenes években megfigyelhető volt, hogy a nagy társadalmi traumák idején (háborús események Horvátországban, Boszniában, majd Kosovóban, illetve Szerbia bombázása) mindig jelentősen megnőtt az anyaországi középiskolába, egyetemre jelentkezők száma. A politikailag viszonylag csendesebb években viszont valamelyest csökkent az érdeklődés. Az anyaországban való továbbtanulás tehát nagyrészt a politikai események függvénye (az anyanyelvű oktatás szűkítése is bármely szinten a kisebbségek iránti politikai viszonyulás következménye).

A Magyar Oktatási Minisztérium, azzal a szándékkal, hogy hazatérésre ösztönözze a Magyarországon tanuló fiataljainkat, az 1999/2000-es tanév kezdetén írásban kért tőlük nyilatkozatot, hogy tanulmányaik idején nem kérnek letelepedést az anyaországban, különben elveszítik ösztöndíjukat, illetve megszigorításokat foganatosított azokkal a vajdaságiakkal szemben, akik Magyarországon érettségiztek. Ez az intézkedés a szülők körében óriási elkeseredést váltott ki. Voltak, akik vitacikkben bírálták az anyaország új támogatáspolitikáját. A politikai széthúzás a vajdasági magyar pártok és az értelmiség között itt is megmutatkozott, és nem alakult ki ebben a kérdésben sem semmiféle közös állásfoglalás. (S mint a sajtóból kiderül, ötezren írták alá az anyaországnak szóló tiltakozást.) A sajtó ezekről is beszámolt, s igyekezett az érintett szülőket tájékoztatni az anyaországi érettségi bizonyítvány és a Magyarországon szerzett diploma honosításával kapcsolatos tudnivalókról.

Az újságírók minden lehetőséget kihasználtak, hogy az anyaországi támogatást nyújtó intézmények képviselőivel interjút készítsenek az újításokról. Amikor egy-egy, Magyarország támogatásával létrehozott vajdasági rendezvényről, akció kimeneteléről számoltak be, legtöbbször feltüntették a támogató intézmény, szervezet nevét is.

Az elmúlt tíz évben megjelent vonatkozó sajtóanyag nemcsak azt mutatja be, hogyan tudott a nehéz kilencvenes években az anyaországi támogatásnak köszönhetően fennmaradni a magyar művelődési, tájékoztatási intézményrendszer, s hogyan működött a diáksegélyezés, hanem az önálló kezdeményezésekre is igyekezett rámutatni.

A kilencvenes évek elején és közepén, amikor még új volt a magyarországi továbbtanulási lehetőség és ösztöndíjazás, a szülők legelőször is az újságírót keresték meg, hogy választ kapjanak kérdéseikre, és a sajtótól vártak felvilágosítást, eligazítást.

A szerb sajtó folyamatosan közönyt mutatott a magyar közösség problémái, illetve az anyaországi támogatások iránt.

MELLÉKLET

Kötetünk szerzői

Berényi Dénes akadémikus
Debrecen, 1928. december 26. Debrecenben, a Piarista Gimnáziumban érettségizett (1947-ben), a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett fizikusi oklevelet (1947–53), ugyanott egyetemi tanársegéd (1952–54). Az MTA Atommagkutató Intézetben dolgozik (1954-től) különböző pozíciókban, majd igazgató (1976–90), kutató professzor (1991-től), emeritus professzor (2000-től).
Tudományos fokozatai: egyetemi doktorátus, KLTE (1959); fizikai tudományok kandidátusa (1963); fizikai tudományok doktora (1969); Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1973); Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1985).
Tanulmányutak: Mintegy száz különböző külföldi tanulmányúton, konferencián vett részt, sok esetben meghívott előadóként, üléselnökként, a nemzetközi tanácsadó bizottság tagjaként. Több nemzetközi rendezvényt szervezett. Kiemelten fontos a féléves moszkvai (Lomonoszov Egyetem: 1959/60) és az oxfordi (Nuclear Physics Laboratórium: 1970/71) vendégkutatói tartózkodása.
Tudományos tevékenység: Pályája első szakaszában elsősorban a magspektroszkópia területén folytatott kutatásokat, és többek között a radioaktív bomlást kísérő fékezési sugárzásra és más ún. magasabb rendű bomlási folyamatokra vonatkozólag ért el munkatársaival jelentős nemzetközi elismerést kiváltott eredményeket. Az 1970-es évektől érdeklődése az ion-atom ütközések vizsgálata felé fordult. Itt jelentősebb eredményei különösen az ütközések során a lövedékion folytonos állapotába történő befogásra vonatkoznak.
Több mint kétszáz közleménye jelent meg, többségükben nemzetközi tudományos folyóiratokban, és az ezekre vonatkozó hivatkozások száma megközelíti az ezret. Számos esetben kapott meghívást különböző előadások tartására, köztük nemzetközi tudományos konferenciákon.

Tudományos közéleti tevékenység: Számos hazai és nemzetközi szervezetben viselt és visel vezető tisztséget. Alelnöke volt a Magyar Tudományos Akadémiának (1990–93 között), elnöke volt az MTA Debreceni Területi Bizottságának (1993–99), továbbá az ún. X-konferenciasorozat (a röntgensugárzás és belső atomi héj jelenségeivel foglalkozik) Nemzetközi Tudományos Bizottságának (1993–96), alelnöke az International Radiation Physics Society-nek. Az International League of Humanists Állandó Bizottságának, a The World Innovation Foundation tagja és az „Int. Network of Engineers and Scientists for Global Responsibility" (INES) Tanácsának a tagja. Magyarországon elnöke volt az MTA ICSU (International Council of Scientific Union) Nemzeti Bizottságának. 1996 júniusában Glatz Ferenc, az MTA elnöke felkérte a *Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság* elnöki teendőinek ellátására. 1997-től a *Domus Hungarica Scientiarum et Artium Kuratóriumának elnöke.* 2000-ben az ELFT tiszteletbeli elnökévé választották. A Debreceni Egyetem Társadalmi Tanácsának elnöke (2000-től). A Fizikai Szemle főszerkesztője, továbbá elnöke a Debreceni Szemlét kiadó alapítvány szerkesztőbizottságának, illetve tagja volt és jelenleg is tagja több más kuratóriumnak, illetve bizottságnak is. 2001-től az *Arany János Közalapítvány a Tudományért, Apáczai Közalapítvány* kuratóriumi elnöke 1999–2002 között. Mintegy kétszáz ismeretterjesztő előadást tartott, és több mint háromszáz ilyen jellegű cikke jelent meg nyomtatásban. Tagja az Élet és Tudomány szerkesztőbizottságának.

Kitüntetések, elismerések: Munkásságáért különféle kitüntetéseket és elismeréseket kapott. Két alkalommal tüntették ki akadémiai díjjal (III. fokozat 1963; II. fokozat 1969), 1965-ben Selényi Pál-díjat kapott az Eötvös Loránd Fizikai Társulattól. A Kossuth Lajos Tudományegyetemen egyetemi docensi címet 1966-ban, egyetemi tanári címet pedig 1974-ben kapott. 1981-ben az Eötvös Loránd Fizikai Társulat évi társulati Érmével tűntették ki, majd 1988-ban Állami Díjjal. 1992-ben az Academia Europaea tagjává választották. 1993 óta Debrecen város díszpolgára. 1997-ben a Pro Renovanda Cultura Hungariae Pázmány Péter díjával tüntették ki. A Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság tiszteletbeli tagjává választották (1998), a Debreceni Agrártudományi Egyetem díszdoktorává avatták (1998). 1998-ban megkapta a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pro Universitate kitüntetését, továbbá 2000-ben a Hajdú-Bihar Megye Önkormányzat Emlékérmét és a DAB Pro Scientia Érmét. Ugyancsak 2000-ben a Debreceni Zsidó Hitközség Tolerancia Díját ítélték neki. Végül a Smithsonian Astrophysical Observatory-ban róla nevezték el a (5694)3051P-L kisbolygót. 2002-

ben a Határon Túli Magyar Felsőoktatásért Apáczai Éremmel, ill. a Kisebbségekért díjjal tüntette ki a kormány miniszterelnöke.

Egyed Albert
Budapesten él. 1945-ben született. Az ELTE szociológia-népművelés szakán szerzett diplomát. 1974–1980 között az ELTE Szociológiai Tanszékén tudományos munkatárs; elsősorban értelmiségszociológiai kutatásokban vett részt.
1980–81-ben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Művelődéspolitikai Főosztályának (Pozsgai Imre kabinetje) munkatársa, feladata középtávú oktatásszociológiai és művelődéskutatási programok szervezése. E programok keretében indulhat el Magyarországon ismét a kisebbségkutatás (A Gorkij Idegennyelvű Könyvtár magyarságkutató csoportjának magyar–szlovén összehasonlító kutatása).
1981-től előbb az Oktatáskutató Intézet, az MTA Szociológiai Intézet, majd 1990-ig az MTA Kutatás- és Szervezetelemző Intézet munkatársa; kutatási területe a tudományos intézményrendszer térszerkezetének, valamint a fejlődő országok tudománypolitikájának elemzése. Közreműködött a Modernizációs Kutatócsoport munkájában, Szlovákiában és Kárpátalján értelmiségszociológiai vizsgálatokat folytatott. Publikációi francia és lengyel nyelven jelentek meg.
A rendszerváltás után köztisztviselői állást vállal. Előbb a Miniszterelnöki Hivatal kormánytanácsadója, majd a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal Információs és Elemző Főosztályát vezeti. Közreműködött a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény kidolgozásában, valamint a Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Kartája magyarországi implementációjában. 1994-től 1999-ig az MKM/OM Határon Túli Magyar Főosztályának vezetője.
2000-től a Magyar Művelődési Intézet Kisebbségi Főosztályának vezetője. 2001–2004 között az NKFP A határon túli magyar felsőoktatás és K+F támogatása és hasznosulása című kutatási projekt koordinátora és témacsoport-vezetője.
1991–1994 között a Kisebbségi Közalapítvány, 1994–2000 között az Illyés Közalapítvány, 1995-től a Magyar Kultúra Alapítvány, 1999-től az MTA Arany János Szakkuratórium, 2002-től az Apáczai Közalapítvány kuratóriumának tagja. Részt vesz az MTA Magyar tudomány külföldön Elnöki Bizottság munkájában.

Gábrityné dr. Molnár Irén
Szabadkán él. Egyetemi tanár. Lukácsfalván (Nagybecskerek község) született (1954), a gimnázium elvégzése után a szabadkai Közgazdasági Karon szerzett oklevelet (1977), majd Belgrádban a Politikai Tudományok Karán magiszteri fokozatot (1981). Ugyanott doktorált (1986). Jelenleg rendes egyetemi tanárként a szabadkai Közgazdasági Karon szociológiát ad elő, a Tanítóképző Karon oktatásszociológiát. A Gábor Dénes Műszaki Főiskola konzulens tanára Szabadkán. Két megbízatási időszakban a Közgazdasági Kar dékánhelyettese volt. Korábban a Létünk társadalomtudományi folyóirat, jelenleg az Új Kép pedagógusok és szülők szaklapja és az Aracs közéleti folyóirat szerkesztőségi tagja. A Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) könyvsorozatának (10 tanulmánykötet) szerkesztőtársa.
Idegen nyelvtudás: szerb, orosz, alapfokon angol.
Kutatási területe és témái: gazdaság-, politikai, oktatás-, vallásszociológia és kisebbségkutatás. Szakmai célja a vajdasági magyarság kutatása és az emberi erőforrás átfogó elemzése.
Közéleti tevékenysége: tagja a következő tudományos szervezeteknek: a Magyar Tudományos Akadémia Köztestületének tagja, European Sociological Association (Európai Szociológiai Társaság), Magyar Szociológiai Társaság, Jugoslovensko udruženje sociologa (Jugoszláv Szociológusok Egyesülete), Društvo ekonomista Jugoslavije (Jugoszláv Közgazdászok Társasága). A Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) elnöke (1995-től), a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (Újvidék) tagja, a Magyar Professzorok Világtanácsa elnökségi kültagja és a kanizsai Szociográfiai Műhely kutatója. A vajdasági Magyar Felsőoktatási Tanács tagja, valamint a Magyar Nemzeti Tanács felsőoktatási bizottságának szaktanácsosa. A Vajdasági Magyar Tudományos Diákkonferenciákon tutori és szervezői feladatokat vállal. A Vajdasági Ösztöndíj Tanács tagja. Kitüntetés: Gróf Klébensberg Emlékérem (Oktatási Minisztérium, Budapest).
Tudományos munkásság: Hét egyetemi tankönyv szerzője vagy társszerzője (Sociologija, Politički sistem, Sociologija za ekonomiste), két szakmonográfiát és több mint 100 tanulmányt és cikket jelentetett meg. Számos nemzetközi tudományos projektum és empirikus régiókutatás koordinátora/munkatársa. Körülbelül száz hazai és nemzetközi konferencián tartott előadást.
Válogatás 2001–2005 között megjelent munkáiból:
A vajdasági magyar humán tudományosság és a tudományos műhelyek szerepe. In: Ezredforduló – tanulmánykötet, Fórum Intézet, Komárom, 2001.

A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. In: Fészekhagyó vajdaságiak, Szabadka, MTT, 2001;
Nehéz a kisebbségi élet fogyatkozó értelmiséggel. In: Médiakötet, Enamiké Kft. Kiadó, Budapest, 2001;
A vajdasági magyarok migrációjának hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. In: Kisebbségkutatás, Budapest, 2001/3. szám.
Értékrend, identitástudat, tolerancia. In: Térfoglaló, Ifjúsági szerep- és közösségvállalás, MTT Szabadka, 2003.
Vándorlások a Vajdaságban és a Vajdaságból. In: (szerk.) Szöllősy Pál, Balla Bálint: Európa keresztútjain, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve, Basel–Budapest, 2003.
Az értelmiségpótlás körülményei. In: Kisebbségi létjelenségek, MTT, Szabadka, 2003.
Régiók Jugoszláviában; Az 1989 utáni politikai törésvonalak Jugoszláviában. A Regionális és Kisebbségi Kultúrák Kutatóműhelyének kiadványában: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában (Magyar–holland együttműködési program), Szerk.: Ábrahám Barna, Gereben Ferenc, Stekovics Rita; Kiadó: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Európa-Tudományok Központja, Piliscsaba, 2003.
A vajdasági magyar tanulóifjúság iskolai szintje. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2004/2.
A vajdasági magyar felsőoktatás helyzete és intézményfejlesztésének időszerű problémái. Debreceni Szemle, 2004/2.

Dr. Kozma Tamás
Budapesten született, 1939-ben. Tanulmányait a budai tanítóképzőben, a budapesti evangélikus teológiai akadémián és a szegedi egyetem bölcsészkarán végezte. Szegeden szerzett középiskolai tanári oklevelet 1967-ben és egyetemi doktorátust 1968-ban; közben már tanított. Pedagóguspályáját falusi tanítóként kezdte (Dombegyház, 1961–67), majd magyar és történelem szakos középiskolai tanárként folytatta (Battonya, 1967–68). 1968-ban a Köznevelés című oktatáspolitikai hetilap (a budapesti Oktatásügyi Minisztérium lapja) meghívta a szerkesztőségébe, ahol 1968–72 között a lap tudományos rovatát szerkesztette. Közben aspiráns tanulmányokat folytatott az Országos Pedagógiai Intézetben Veress Judit vezetésével, és 1972-ben kandidátusi (C.Sc.) fokozatot szerzett a *Hátrányos helyzetű tanulók falun* című disszertációjával, amely később könyv alakban többször is megjelent a budapesti Tankönyvkiadónál *(Hátrányos helyzet,* 1975, 1978, 1982). Tudományos fo-

kozatának elnyerése után a Magyar Tudományos Akadémia frissen megalakult Pedagógiai Kutató Csoportjának főmunkatársa, később pedig osztályvezetője lett. Az MTA PKCs-ban töltött évek alatt (1972–80) kezdett foglalkozni iskolai szervezetkutatásokkal, oktatástervezéssel és regionális vizsgálatokkal. E munkák eredményeit több könyvben publikálta: *Az ezredforduló iskolája* (1979), *Tudásgyár* (1985), *Társadalmi tér és oktatási rendszer* (1992) – ez utóbbit Forray R. Katalinnal. 1980–81 között az Oktatásügyi Minisztérium osztályvezetőjeként az 1985-ös ötéves terv kimunkálásában vett részt, és közreműködött a budapesti Oktatáskutató Intézet megalapításában. 1981-től ebben az intézetben (és utódában, a Felsőoktatási Kutató Intézetben) dolgozik. Előbb az intézet regionális és kisebbségi osztályát vezette, majd az intézet főigazgatóhelyettese, 1990–2000 között pedig az intézet főigazgatója volt. Közben 1986-ban megvédte akadémiai doktori disszertációját, és elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet. 1994 óta a Debreceni Egyetem professzora (Neveléstudományi Tanszék), előbb félállásban, 2000-től pedig teljes állásban. 1995–2005 között vezette a tanszéket, megalapította annak doktori (PhD) programját, tagja volt az egyetemi tanácsnak, a bölcsészkar tudományos tanácsának; alapképzésben és doktori képzésben nevelésszociológiát oktatott (ennek a jegyzetét és tankönyvét is megírta, amely 1975 óta különböző címeken számos kiadást ért meg főiskolások, egyetemisták és pedagógusok számára). Fulbright tanulmányi ösztöndíjjal 1989–90-ben az Egyesült Államokban (Syracuse) volt vendégtanár, később ugyancsak vendégtanár Magyarország, az USA és Európa több egyetemén és főiskoláján. Az *Educatio* című oktatáspolitikai folyóirat alapító főszerkesztője (1992–), 2005-től pedig az Egri Főiskola kinevezett professzora.

Mihályi Katalin
1961-ben született Magyarkanizsán. Szabadkán él.
A középiskolát Törökkanizsán és Szabadkán végezte (pedagógia), Újvidéken, a Bölcsészettudományi Karon diplomázott. Tanárként kezdte Törökkanizsán, majd 1987 decemberétől Újvidéken a Magyar Szó napilap újságírója. A 90-es évek eleje óta él és dolgozik Szabadkán. Művelődési és oktatási témákkal foglalkozik, interjúk, jegyzetek, kommentárok jelentek meg e két átfogó témakörben. Megalakulása óta tagja a Magyarságkutató Tudományos Társaságnak, amelynek a Vajdasági útkereső kötetében (1998) jelent meg oktatási témáról szóló tanulmánya. A vajdasági magyar közoktatási intézmények címtárának összeállításában (1997), majd a magyar érdekeltségű oktatási témát felölelő sajtó-

elemzésben vett részt nemzetközi kutatóprojektum munkatársaként (2001–2004). Interjúbiztosként mélyinterjúkat készít, fordításokat, könyvek szerkesztésében vállal kiegészítő munkákat. Jelenleg a Társaság pénztárosa, rendezvényeinek szervező munkatársa.
Munkái a Magyar Szó mellett a többi délvidéki magyar lapban, az Aracs, az Új Kép folyóiratokban, magyarországi lapokban jelennek meg. 2002-ben a Magyar Szó az év újságírójaként kitüntette.

Dr. Mirnics Zsuzsanna
1973-ban született Újvidéken, az elemi és középiskolát szülővárosában végezte. 1992 óta Budapesten, illetve Szabadkán él. 1997-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem pszichológia szakán diplomázott, 2001-ben a Semmelweis Egyetemen PhD-fokozatot szerzett.
Munka- és szervezetpszichológus, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetének adjunktusa, ahol 2000 óta oktat. Fő szakterülete a hatékony problémakezelés (megküzdés, coping), a munkahelyi interakciók és a párkapcsolati kommunikáció vizsgálata, valamint a kisebbségkutatás. Kitüntetett oktatási területe az interkulturális pszichológia, a kutatásmódszertan, a pszichometria és a személyiség mérése. Rendszeresen publikál magyarországi és angol nyelvű szakfolyóiratokban, és évente vesz részt szakmai konferenciákon. Az MTA köztestületi tagja, a Magyarságkutató Tudományos Társaság, a Magyar Pszichológiai Társaság és a Magyar Családterápiás Egyesület tagja. Oktatói feladatai mellett foglalkozik munkahelyi alkalmasságvizsgálatokkal és tréningekkel, valamint tesztfejlesztéssel is.
Válogatás 2001–2005 között megjelent munkáiból:
1. Mirnics Zs., Czikora Gy., Závecz T., Halász P. (2001): *Changes in Public Attitudes Toward Epilepsy in Hungary.* Epilepsia 42:86–93.
2. Mirnics Zs., Békés J., Rózsa S., Halász P. (2001): *Adjustment and coping in epilepsy.* Seizure 10:181–187.
3. Janszky J., Szucs A., Halasz P., Borbely C., Hollo A., Barsi P., Mirnics Z. (2002): *Orgasmic aura originates from the right hemisphere*. Neurology 58: :302–304.
4. T. Mirnics Zs. (2001): *Hazától hazáig.* In: Gábrityné Molnár I., Mirnics Zs. (szerk.): Fészekhagyó vajdaságiak, MTT., Szabadka
5. T. Mirnics Zs. (2002): *Élhető élet és kisebbségi távlatok.* In: Gábrity Molnár I., Mirnics Zs. (szerk.): Holnaplátók, MTT, Szabadka, 39–77.
6. Gábrity Molnár I., T. Mirnics Zs. (2002): *Mozaik 2000. Gyorsjelentés – Vajdaság.* In: Mozaik 2001. Gyorsjelentés, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest, 239–288.

7. Bagdy E., T. Mirnics Zs. (2002): *A KRV hazai alkalmazása.* In: Bagdy E. (szerk.): Párkapcsolatok dinamikája, Animula, Budapest, 69–88.
8. T. Mirnics Zs. (2004): *Vezető–beosztott interakciók jellemzése a Közös Rorschach módszerrel.* Alkalmazott Pszichológia 4:93–120.
9. T. Mirnics Zs. (2004): *A vajdasági magyar fiatalok egészségvédő és egészségkárosító magatartása,* Fórum Társadalomtudományi Szemle 2:37–57.
10. T. Mirnics Zs., Dóró Á. (2004): *Stresszmenedzsment és konfliktuskezelés.* PHARE Best vállalkozásfejlesztési projekt CD-ROM, Kecskeméti Főiskola, Kecskemét.

Dr. Tóth Pál Péter

Jászárokszálláson (Magyarország) született (1942). A Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem-földrajz, népművelési szakán végzett (1965) Debrecenben. 1971-ben filozófiából bölcsészdoktorrá avatták. 1979-ben a szociológiai tudományok kandidátusa lett. 1978–1986 között az ELTE Szociológiai Tanszékének tudományos munkatársa, majd docense (Budapest). 1986–1992 között a Magyarságkutató Csoport, majd a Magyarságkutató Intézet tudományos főmunkatársa. 1992-től a Központi Statisztikai Hivatal Népességtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa. 1999-től a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának elnöke. Kutatásairól számos magyarországi és nemzetközi konferencián számolt be. Ösztöndíjas volt Columbia University-n (New York), az Újvidéki Egyetemen és az Illinois State University-n (Normal, Illinois).

Tudományos munkásság

Eddig Magyarországon és külföldön összesen 9 önálló és 8 szerkesztett könyve, 24 könyvrészlete, több mint száz, hosszabb-rövidebb tanulmánya jelent meg.

Legfontosabb munkái:

Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994). Püski, Budapest, 1997.

Szórványban. A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között. Püski, Budapest, 1999.

Előzetes gondolatok egy hosszú távú migrációs-politikai stratégia kialakításához. In: Népességpolitika Magyarországon. Kölcsey Intézet, Budapest, 2002.

Jugoszláviából Magyarországra. In: Fészekhagyó vajdaságiak. MTT, Szabadka, 2001.

SADRŽAJ

Uvodne misli 7

Istraživanje izbliza

Deneš Berenji: Sumiranje rezultata, zaključaka i predloga 13
Peter Tot Pal: Primenjeni metodi u istraživanju 25
Tamaš Kozma: Inicijative manjine u visokom obrazovanju
i naučnoj organizaciji 35
Albert Eđed: Kvantitativna i kvalitativna analiza politike pomoći
Mađarske za visokoškolstvo, istraživanje i razvoj 41

Pozadina

Irena Gabrić-Molnar: Raskršća – ili vojvođanska atmosfera
prihvatanja pomoći matične zemlje 65
Peter Tot Pal: Članovi Javnog tela Mađarske akademije nauka
(Karpatski bazen) 89
Žužana T. Mirnič: Od zemlje rođenja do nauke – Istraživanje
korisnosti doktorantskih stipendija matične zemlje 131
Irena Gabrić-Molnar: Korisnost pomoći visokolškolskim
jedinicama 165
Irena Gabrić-Molnar: Korisnost Domus programa 197
Katalin Mihalji: Odjek pomoći u štampi 221

Razmišljanja

Deneš Berenji: Sadržinsko sumiranje rezultata istraživanja 241

Prilog

Autori 263
Sadržaj 271
Contents 273

CONTENTS

Introductory thoughts 7

Close-up

Dénes Berényi: The summary of result, conclusions and suggestions 13
Pál Péter Tóth: Methods applied during the researches 25
Tamás Kozma: Minority higher educational and scientific organizational initiatives in Central and East Europe 35
Albert Egyed: The quantitative and qualitative analysis of the Hungarian higher educational and research plus development sponsorship politics 41

Background

Irén Gábrity Molnár: Crossroads – or the atmosphere of receiving the mother country's sponsorships 65
Pál Péter Tóth: 89
Zsuzsanna T. Mirnics: From homeland to science – The examination of the mother country PhD scholarships' utility 131
Irén Gábrity Molnár: The utility of the foreign educational departments' sponsorships 165
Irén Gábrity Molnár: The utility of the Domus Program 197
Katalin Mihályi: The press response of the supports 221

Reinterpretation

Dénes Berényi: The content summary of the researches' results 241

Appendix

About the authors 263
Sadržaj 271
Contents 273